

UNIVERZA V LJUBLJANI
FAKULTETA ZA DRUŽBENE VEDE

Irena Sovdat

Zelena politična teorija v luči deliberativne demokracije

Magistrsko delo

Ljubljana, 2013

UNIVERZA V LJUBLJANI
FAKULTETA ZA DRUŽBENE VEDE

Irena Sovdat

Mentor: izr. prof. dr. Andrej A. Lukšič

Zelena politična teorija v luči deliberativne demokracije

Magistrsko delo

Ljubljana, 2013

Zelena politična teorija v luči deliberativne demokracije

Zelena misel je v politični prostor vnesla radikalne spremembe, saj je politične teoretike primorala k ponovnemu premisleku temeljnih konceptov obstoječih političnih teorij. Doprinos zelene politične teorije v sfero sodobne politične teorije je v razširjanju področja političnega delovanja in vpeljevanje novih akterjev v politično skupnost. Zelena politična teorija namreč zagovarja zelene vrednote, ki na novo opredeljujejo odnos med človeškim in ne-človeškim svetom in priznavajo pravice, ki so bile do sedaj privilegij človeka, tudi ne-človeškemu svetu. Postavi se vprašanje, kateri politični sistem bi bil v največji meri sposoben upoštevati zelene vrednote pri oblikovanju in sprejemanju političnih odločitev. Večina zelenih teoretikov se zavezuje demokraciji, niso pa si enotni, kateri tip demokracije je najprimernejši. Obstoječa liberalno-predstavniška demokracija se je izkazala kot neprimerna in nesposobna hitrega odzivanja, ki je pri okoljskih problemih ključnega pomena, medtem ko deliberativna demokracija z demokratično deliberacijo predstavlja nov pogled na oblikovanje in sprejemanje odločitev. Ključno pri deliberaciji je ponotranjenje in spreminjanje preferenc posameznika, ki je izpostavljen različnim mnenjem, in ne zgolj agregacija predhodno oblikovanih mnenj. To je tudi glavni element podpore zelene teorije deliberativni demokraciji, saj zagovorniki zelenih vrednot menijo, da je javna deliberacija odlično orodje za predstavitev in ponotranjenje zelenih vrednot. In v kolikor želijo zeleni ostati zvesti demokraciji, je združevanje zelene politične teorije in deliberativne demokracije logična posledica. Cilj magistrske naloge je ugotoviti, ali bo združitev zelene teorije in deliberativne demokracije pripomogla k uveljavljanju zelenih vrednot pri oblikovanju političnih odločitev ali ne.

Magistrsko delo je razdeljeno na štiri poglavja. V prvem sta predstavljeni zelena politična misel in teorija, sledi poglavje o liberalno-predstavniški demokraciji in deliberativni demokraciji ter njunem razlikovanju na področju oblikovanja in sprejemanja odločitev. Zadnje poglavje pa je namenjeno teoretskemu združevanju konceptov zelene politične teorije in deliberativne demokracije.

Ključne besede: zelena politična misel, zelena politična teorija, deliberativna demokracija, okoljska etika, liberalna demokracija

Green Political Theory Through Deliberative Democracy

Green political thought has brought a radical change in the sphere of politics by urging political theorists to rethink some of the fundamental concepts of modern political theories. Its contribution is in broadening the scope of the political to the non-human natural world thus bringing new members into the political community. By re-evaluating the relationship between the human and non-human natural world and by advocating green values, green political theory decentres a human being by granting rights to the non-human world as well. The question therefore is which political system is the most suitable to incorporate green values in the decision-making process. Although most of the green theorists favour democracy, they disagree as to which type of democracy would be most suitable. While modern liberal representative democracy proved to be inadequate and incapable to quickly respond to environmental problems whereby this ability seems to be crucial in addressing these issues, deliberative democracy offers through deliberation a new view on the decision-making process. Deliberative democracy is by definition open to preference transformation within political interaction, while liberal democracy deals only in reconciliation and aggregation of preferences which are defined prior to political interaction. This is the key element of green support for deliberative democracy since the greens believe that through public deliberation green values would be introduced and internalised. As far as green theory considers democracy to be the most suitable political system it is inevitable to combine it with deliberative democracy is inevitable. The aim of this thesis is to find whether combining green theory and deliberative democracy will enhance green values.

The thesis is divided to three thematic chapters. The first chapter introduces green political thought and green political theory, the second chapter describes differences in the decision-making process in liberal-representative democracy and in deliberative democracy, while the last one focuses on conceptual fusion of green political theory and deliberative democracy.

Keywords: green political thought, green political theory, deliberative democracy, environmental ethic, liberal democracy

KAZALO VSEBINE

1 UVOD	6
2 OPREDELITEV RAZISKOVALNEGA VPRAŠANJA IN METODOLOGIJE	10
2.1 RAZISKOVALNO VPRAŠANJE	10
2.2 UPORABLJENA METODOLOGIJA	11
3 OD ZELENE POLITIČNE MISLI DO ZELENE POLITIČNE TEORIJE	14
3.1 MISLITI ZELENO	14
3.1.1 <i>Ekologizem in okoljevarstvo</i>	16
3.2 ZELENA POLITIČNA TEORIJA	24
3.2.1 <i>Okoljska etika</i>	28
3.2.1.1 <i>Antropocentrična okoljska etika</i>	31
3.2.1.2 <i>Holistične smeri okoljske etike in intrinzična vrednost narave</i>	34
3.2.1.3 <i>Pravice narave: holistične vs. antropocentrična perspektiva</i>	37
4 DELIBERATIVNA DEMOKRACIJA KOT KRITIKA LIBERALNE DEMOKRACIJE	38
4.1 PREDSTAVNIŠKA DEMOKRACIJA	39
4.2 DELIBERATIVNA DEMOKRACIJA	42
4.2.1 <i>Avtentičnost in legitimnost deliberativne demokracije</i>	49
4.3 LIBERALNA DEMOKRACIJA IN KRITIČNA ALTERNATIVA	51
4.3.1 <i>Deliberativna demokracija znotraj liberalnega konstitucionalizma</i>	52
4.3.2 <i>Meje liberalizma in kritična teorija</i>	57
4.4 INSTITUCIJE DELIBERATIVNE DEMOKRACIJE	62
4.4.1 <i>Državlanski forumi</i>	65
4.4.2 <i>Sprejemanje odločitev</i>	69
5 ZELENA POLITIČNA TEORIJA IN DELIBERATIVNA DEMOKRACIJA	73
6 SKLEP	83
7 SEZNAM LITERATURE	86

1 UVOD

Teorije deliberativne demokracije so se razvile predvsem zaradi pomanjkljivosti prakse liberalne demokracije in svoja spoznanja ponudile kot izziv institucijam sodobnih liberalno-demokratskih držav. Na drugi strani pa se je zelena politična teorija oblikovala kot odgovor na nezadovoljstvo s političnim sistemom in njegovo vlogo pri okoljevarstvu. Po mnenju Johna Dryzeka, najbolj radikalnega zagovornika deliberativne demokracije, so deliberativne institucije verjetno bolj 'ekološko racionalne' kot na primer liberalne demokratične institucije, saj imajo zmožnost odzivanja na probleme visoke stopnje kompleksnosti, negotovosti in kolektivne akcije, povezane s sodobnimi okoljskimi problemi. Za ekološko racionalnost je izrednega pomena, da je politični mehanizem sposoben vključevati tudi negativne odzive, kar pomeni zmožnost vzpostavljanja blažilnih ukrepov, ko pride do motenj v naravnem ravnovesju. Nadalje pa je potrebno usklajevanje tako med različnimi problemi, da reševanje enega problema ne povzroči večjih problemov na drugih področjih, kot tudi med različnimi akterji, kar pomeni zagotavljanje javnih dobrin. Zagovorniki zelene politične teorije še dodatno poudarjajo, da je deliberativna demokracija pomembna za zeleno politiko, saj zelena teorija zastopanja ne more izhajati iz zelene teorije vrednot. Glavni cilj zelene teorije je namreč izpostavljanje temeljnih zelenih vrednot ter varovanje okolja, medtem ko zaveza določeni obliki demokracije iz teh vrednot ne more izhajati.

Postopno odpiranje zelene teorije je rezultat njene naravne evolucije. Zrelost zelene teorije se kaže v postopnem ločevanju od naturalizma in radikalnega dogmatizma. Vedno bolj se osredotoča na tradicionalne koncepte politične teorije, kot so demokracija, pravičnost ali državljanstvo. Zaradi tega se zdi, da je prej nepredstavljivo približevanje liberalizmu s tem postalo smiselno. Ravno tako se je odprla debata o modelu zelene demokracije. Ker še vedno prihaja do nesoglasij med naturalistično interpretacijo zelene teorije in njeno demokratizacijo, lahko rečemo, da premišljanje znotraj zelene teorije ne zagotavlja odprave naturalističnega okoljevarstva. Rečemo lahko le, da se zelena teorija pomika izven omejujočega kroga okoljevarstva.

Začetki okoljevarstva določajo njegov celotni razvoj kot filozofije in politične teorije. Izostren občutek krize ter kritika modernosti in industrializma kot glavnih krivcev za ekološko krizo pomagajo razumeti močan vpliv dogmatskega radikalizma na okoljevarstvo. Narava je postala

normativni princip, podvržen debati, ter cilj, uresničljiv s pomočjo politik. Vpliv radikalizma je povzročil premik od politike k etiki in od etike k metafiziki, hkrati pa omejil dialog med okoljevarstvom in ostalimi teorijami, ki so bolj usmerjene v prepoznavanje političnega. Ko je okoljevarstvo začelo zavračati naturalizem ter idiličen koncept narave, je ta dialog postal mogoč – politično se postavlja pred ideološkim.

Okoljevarstvo se zaradi tega kot politika izgublja. Personalizacija s strani metafizičnega in duhovnega pristopa do okoljevarstva je pripeljala do tega, da se na to ne gleda več kot na politiko, ampak kot na moralno doktrino. Politika ni del etike – je nekaj povsem drugega in širšega.

Na drugi strani pa demokratična deliberacija, ki je ključni vidik deliberativne demokracije, izboljšuje pretok informacij z aktivnim vključevanjem različnih akterjev v odločevalski proces, vključno tistih posameznikov in skupin, ki imajo neposredne izkušnje s posledicami okoljskih sprememb. V liberalnih demokracijah so odločevalci oddaljeni od posledic odločitev, ki jih sprejemajo, hkrati pa izkušnje, znanje in perspektive tistih, ki so v stiku s spremembami v ekosistemu, niso upoštevane. Glede na to, da je okoljsko gibanje raznoliko in da obstaja pluralizem (okoljskih) vrednot, ki so si med seboj včasih konfliktni, ponuja demokratična deliberacija ugodne pogoje za razumevanje in raziskovanje teh nasprotij. Deliberacija veliko obljublja s tem, da poskrbi za motivacijo in pogum za izražanje preferenc in sodb, ki so usmerjene v delovanje v javno dobro.

Deliberacija povečuje zmožnost refleksije posameznika o okoljskih vrednotah ter posledično tudi možnost spremembe pogleda na te vrednote. Pri posamezniku lahko sproži ponotranjenje interesov narave, kar pomeni, da bodo ljudje razmišljali tudi o drugih interesih in ne zgolj o lastnih. Javna deliberacija je proces, v katerem se lahko zavemo naše odvisnosti od drugih kot tudi od narave. Med deliberacijo o okoljskih temah lahko posameznik spremeni svoje poglede na okolje, poveča podporo kolektivni akciji, prav tako lahko vodi k bolj holističnemu in daljnosežnemu razmišljanju. Vse to je ključno za udejanjanje okoljsko racionalnejše politike.

Deliberativna demokracija je, po mnenju teoretikov zelene politične teorije (Smith 2003, 66), v interesu zelene politike, saj ponuja ugodne razmere za refleksijo poznavanja ekoloških sistemov in pluralnost okoljskih vrednot, ki izhajajo iz različnih pogledov na okolje. Obstoj te raznolikosti

pogledov omogoča presojanje le-teh ter med seboj nasprotujočih si vrednotnih orientacij. Iz takega procesa izhajajo bolj legitimne politične odločitve.

Vendar pa deliberativna demokracija sama na sebi ne pomeni zagotovila, da bodo okoljske vrednote imele višjo prioriteto pri sprejemanju okoljskih odločitev. Kot pravi Smith (2003, 66), vse, kar lahko zagotovi, je možnost izraziti in zagovarjati vrednote, ki so povezane z ne-človeškim svetom. Vsem moramo dati enako možnost, da so njihova mnenja slišana, tudi mnenja tistih, ki zagovarjajo okoljske vrednote, kar pa, kot že rečeno, ni zagotovilo, da bodo te vrednote postavljene na prvo mesto, ko bo potekalo sprejemanje odločitev.

Pri odnosu med demokracijo in zeleno politično teorijo se lahko ozremo tudi na pluralizem vrednot, ki jih lahko povežemo z ne-človeškim svetom, t. j. okoljsko etiko. Če torej ne obstaja enoten sistem določanja vrstnega reda vrednot, potem potrebujemo politični proces, ki omogoči, da se izrazijo različne vrednotne orientacije ter možnost za njihovo kritiko, refleksijo in presojo, kar je nujno za utemeljen dialog.

Vprašanje povezovanja deliberativne demokracije in okoljevarstva ne zadeva zgolj vsebinskega problema, upoštevati mnenja zagovornikov okoljskih vrednot pri oblikovanju političnih odločitev ali ne, ampak se v prvi vrsti postavlja vprašanje preoblikovanja obstoječih predstavnih institucij v deliberativne, da bodo ta mnenja sploh imela možnost stopiti v sam proces oblikovanja in sprejemanja političnih odločitev. Z uvedbo deliberacije, kot ključnega elementa deliberativne demokracije, je večja verjetnost, da bodo okoljski interesi bolj zastopani in tudi upoštevani. Za okoljevarstvenike pa verjetno ni dovolj le zagotovilo, da bodo vrednote, ki jih zagovarjajo, lahko predstavljene in argumentirane znotraj procesa političnega odločanja.

Postavlja se tudi vprašanje legitimnosti in avtentičnosti deliberativne demokracije in, kot meni Dryzek (2000, 1), se je v zadnjem desetletju prejšnjega stoletja pogled na demokratično legitimnost obrnil proti možnosti in zmožnosti aktivnega sodelovanja v deliberaciji, predvsem tistih, katerih se kolektivno sprejete odločitve dotikajo. Za bistvo demokracije je sedaj v širokem obsegu sprejeta deliberacija kot nasprotje glasovanju, agregaciji interesov, ustavnim pravicam in tudi vladanju samim sebi.

Zelena demokracija bi morala iti v smeri iskanja manj antropocentričnih političnih oblik, kajti, kot utemeljuje Dryzek (2000, 146), demokracija lahko obstaja tudi znotraj odnosa človek-narava

in ne nujno samo med ljudmi. Ekološka demokratizacija je odvisna od učinkovitega povezovanja politične in ekološke komunikacije.

Obstoječa oblika liberalno-predstavniške demokracije, ki deluje v okvirih kapitalističnega tržnega sistema, je relativno omejena pri tem, kakšne politike lahko sprejema. Politike, ki bi kakorkoli omejile poslovno donosnost, trg hitro zavrne. V takih razmerah se zelene politike lahko uveljavijo samo, če je škoda, ki jo lahko prinese ekonomiji, minimalna ali pa se celo izkažejo kot poslovno donosne. Zagovornikom zelenih vrednot pa ni najpomembnejše zagotavljanje, morebiti celo kratkoročne, poslovne uspešnosti v državi, ampak premik preko osamljenih primerov uspeha zelenega kapitalizma, kar lahko pomeni tudi spremembo obstoječe državne strukture.

Kot sem že omenila, je, ne glede na ekonomsko ozadje oblikovanja politik, obstoječa struktura liberalne demokracije nesposobna učinkovitega odzivanja na ekološke probleme, predvsem zaradi kompleksnosti in nedoločnosti, ki sta zanje značilni. Tu se torej odpira prostor, ki bi ga lahko zapolnila deliberativna demokracija, kajti sam proces deliberacije omogoča bolj informirane sodbe in odločitve tudi o tako kompleksnih vprašanjih, kot so okoljska. Deliberativna demokracija ponuja oblike političnega delovanja, ki bi lahko povečale možnost zelenega in možnega državljanskega sodelovanja, ki bi se lahko oblikovalo kot del trajnega kritičnega dialoga.

2 OPREDELITEV RAZISKOVALNEGA VPRAŠANJA IN METODOLOGIJE

2.1 RAZISKOVALNO VPRAŠANJE

Sodobnim liberalno-demokracijskim institucijam primanjkuje občutka za pluralizem vrednot, ki jih lahko povežemo z ne-človeškim svetom. Postavlja se vprašanje, kako lahko preoblikujemo obstoječe politične institucije, da bi le-te postale bolj občutljive in odzivne na okoljska vprašanja. Teorija deliberativne demokracije ponudi odgovor – svoje institucije, ki zagovarjajo demokratično deliberacijo, ki upošteva pluralnost okoljskih vrednot (Smith 2003, 53).

Na drugi strani zelena politična teorija išče način za upoštevanje raznolikih okoljskih vrednot pri oblikovanju politik, zato podpirajo vpeljavo deliberacije v odločevalski proces. Zavedajo se, da le-to ne pomeni avtomatičnega sprejemanja okoljskih vrednot in neposrednega vključevanja le-teh v same odločitve – vendar že dejstvo, da bodo te vrednote izpostavljene ter bo o njih možno diskutirati, je morda več, kot jim ponujajo institucije liberalne demokracije.

Glavno raziskovalno vprašanje v magistrski nalogi:

Ali ima zelena politična teorija, ki je utemeljena na zelenih vrednotah in jih zagovarja, znotraj deliberativne demokracije večje možnosti, da sodeluje pri oblikovanju političnih odločitev, kot jih ima v obstoječi liberalni demokraciji?

Odprtost deliberativnega procesa, ki z argumentiranostjo in racionalnostjo spodbuja izražanje vrednot in preferenc, bi preprečila oz. omilila nepravilnosti liberalnega političnega procesa in dala možnost, da pridejo na površje okoljske vrednote, ki včasih ostanejo neizražene, ne glede na to, kako močne so. Sama narava deliberacije poveča možnost premisleka in racionalizacije okoljskih vrednot, kar pomeni, da je deliberativna demokracija primeren okvir za širše družbeno sprejemanje le-teh.

Postavila sem si tudi naslednje raziskovalne podteme:

1. Deliberativna demokracija med legitimnostjo in nadzorom.

Deliberativni obrat predstavlja na novo oblikovano dilemo glede avtentičnosti demokracije: stopnja, do katere je demokratična kontrola prej dejanska kot simbolična in jo

izvajajo kompetentni državljani (Dryzek, 2000), medtem ko je legitimnost demokracije pogojena s svobodno in neomejeno javno razpravo.

2. Transformacija obstoječih institucij liberalne demokracije v smeri deliberativne demokracije je zadostna za vpeljevanje zelenih vrednot v politične odločitve.

Postavlja se vprašanje, ali je dovolj zgolj preoblikovanje že obstoječih liberalno-demokratskih institucij ali bi bil potreben premislek o opustitvi nekaterih in nadomestitvi z novimi oblikami, ki jih ponuja deliberativna demokracija in znotraj katerih bi imeli zagovorniki zelenih vrednot morda večje možnosti, da so njihovi argumenti slišani in upoštevani. Pojavi se dvom, ali je sploh obstaja možnost, da bi se v praksi oblikovale in vzpostavile institucije deliberativne demokracije.

3. Z vidika zagovarjanja zelenih vrednot bi bila združitev z liberalizmom prešibka.

Razvoj okoljevarstva gre lahko v smeri deliberativne demokracije ali pa v smeri liberalizma. Slednje pomeni, da bi liberalizem postal bolj »zelen« ali pa okoljevarstvo bolj liberalno. Teoretična pomiritev teh dveh teorij lahko nenazadnje vodi do konca okoljevarstva, kar bi pa spet lahko pomenilo dvoje: dokaz za uspešno penetracijo zelenih vrednot v liberalne vrednote ali pa njihovo asimilacijo in nevtralizacijo znotraj liberalnih vrednot.

2.2 UPORABLJENA METODOLOGIJA

Pri analizi deliberativne demokracije in zelene teorije bom sledila »racionalističnemu pojasnjevalnemu izročilu« (po Popperju), izročilu, ki temelji na logični razdelavi teoretskih dejstev in na deduktivnem razčlenjevanju ključnih analitskih pojmov.

Pri osnovnih opredelitvah ključnih pojmov, kot so na primer: deliberativna demokracija, zelena politična teorija ter liberalna demokracija, bom uporabila t. i. konceptualno analizo, se pravi analizo, ki »razčlenjuje pomen določenega pojma, splošnost njegove rabe, njegovo zgodovinsko spreminjanje pomena, odnos med posameznimi pojmi ali koncepti in podobno« (Bučar, Šabič, Brglez 2002: 26), pri analizi sorodnosti in razlik med posameznimi modeli demokracije pa bom uporabila metodo primerjalnega raziskovanja in metodo zgodovinske analize. Metodo primerjalnega raziskovanja bom uporabila predvsem pri preučevanju elementov zelene teorije,

deliberativne demokracije ter liberalne demokracija, metodo zgodovinske analize bom uporabila predvsem pri analizi razvoja zelene teorije in ideje deliberativne demokracije.

Največkrat bom uporabila deskriptivno in komparativno metodo, in sicer pri opisovanju in primerjanju, osvetljevanju in združevanju literature. Sem sodi predvsem primerjava deliberativne in liberalne demokracije, zelene teorije in liberalne demokracije ter poskus spoja deliberativne demokracije in zelene politične teorije.

V nalogi bodo uporabljene naslednje metode:

- **Metoda zbiranja, analize in interpretacije pisnih virov**, t. j. primarnih, sekundarnih in internetnih virov, s katerimi bodo opredeljena teoretična in konceptualna izhodišča naloge.
- **Konceptualna analiza**: konceptualni razvoj teoretskih kategorij bom pregledala z metodami deskripcije in analize pisnih virov.
- **Metoda deskripcije** obsega postopek splošnega opisovanja in opredelitve pojmov, pojavov.
- **Komparativna metoda** – primerjava teorij, podobnosti in razlik, različnih oblik demokracije.

Prvo poglavje govori o zeleni politični teoriji. Opisala bom zgodovinski razvoj teorije, njene značilnosti in bistvene razlike v primerjavi z obstoječimi oblikami liberalno-predstavniške demokracije. Izpostavila bom razliko med ekologizmom in okoljevarstvom. Osredotočila se bom na pluralizem okoljskih vrednot in na okoljsko etiko ter na konflikte, ki nastajajo pri zagovarjanju različnih okoljskih vrednot (precep ideje o intrinzični vrednosti narave ter o etičnem monizmu – želja po oblikovanju splošne okoljske etike).

Sledi poglavje o liberalno-predstavniški demokraciji in teoriji deliberativne demokracije. Poudarek je na tistih značilnostih liberalne demokracije, ki opredeljujejo proces oblikovanja in sprejemanja odločitev. Drugi del poglavja pa se osredotoča na institucije, ki jih deliberativna demokracija ponuja kot odgovor na (neodzivne) institucije liberalne demokracije in vpeljevanju deliberacije v sam proces oblikovanja političnih odločitev, kar omogoča tehtanje in spreminjanje posameznikovih (okoljskih) mnenj in prepričanj. Deliberativna demokracija predstavlja nov koncept oblikovanja in sprejemanja političnih odločitev s poudarkom na deliberaciji brez prisile

in omejevanja ter vključenosti različnih mnenj in upoštevanju le-teh, zato je pomembno, da se vzpostavi kot avtentična in legitimna oblika političnega sistema. Predstavila bom različne poglede, v katero smer naj bi se deliberativna demokracija razvijala – obstajate dve glavni ideji:

- institucije deliberativne demokracije se vpeljejo v obstoječe institucije liberalne demokracije;
- deliberativna demokracija se vzpostavi kot kritična alternativa liberalni demokraciji.

Zadnje poglavje govori o skupnih točkah deliberativne demokracije in zelene politične teorije. Kljub temu da ni nobenega zagotovila, da bo izid deliberacije zelena politika, deliberativna demokracija ponuja pogoje, pod katerimi se lahko izrazijo pluralne (okoljske) vrednote, tako da obstaja veliko argumentov, zakaj naj bi zelena teorija podprla razvoj deliberacije, hkrati pa tudi nekaj pomislekov s strani kritikov deliberacije.

V zaključnem poglavju bom na podlagi predhodnih analiz preverila veljavnost postavljenih hipotez in podala sklepe.

3 OD ZELENE POLITIČNE MISLI DO ZELENE POLITIČNE TEORIJE

To poglavje je namenjeno opisu razvoja zelene politične misli, katere začetki segajo v šestdeseta leta dvajsetega stoletja in na novo opredeli odnos med človekom in ne-človeškim svetom. Tekom zadnjih desetletij se je zelena misel pojavila v ospredju mnogoterega programa političnih strank, delovanja nacionalnih institucij in medvladnih organizacij. Znotraj zelene misli pa se je vzpostavilo razlikovanje med okoljevarstvom in ekologizmom, kajti le slednjemu Dobson (2007) pripisuje karakteristike ideologije, medtem ko je okoljevarstvo opredelil kot upravljalen pristop k reševanju okoljskih problemov, ki ne zahteva nobene temeljne spremembe obstoječih vrednot ter oblik proizvodnje in potrošnje. Zelena misel je kmalu vzbudila zanimanje tudi pri političnih teoretikih, ki imajo različne poglede na združevanje demokracije in zelene misli. Zelena politična teorija se v veliki meri ukvarja predvsem z vprašanjem, katera oblika političnega sistema bi bila najbolj primerna za uveljavljanje zelenih vrednot v politikah. Vendar se tu le na kratko dotaknem problemov, s katerimi se sreča zelena teorija pri premišljevanju uveljavljenih političnih konceptov, kot so demokracija, pravice, dolžnosti... Več o sami zeleni politični teoriji in njenem teoretskem združevanju z deliberativno demokracijo kot obliko demokracije, za katero menim, da bi v največji meri pripomogla k upoštevanju zelenih vrednot pri oblikovanju in sprejemanju političnih odločitev, sledi v zadnjem poglavju magistrskega dela. To poglavje pa zaključim s pregledom okoljske etične misli ter odnosov, ki so se oblikovali med človeškim in ne-človeškim svetom.

3.1 MISLITI ZELENO

Zelena politična misel je mlado in nujno potrebno polje premišljevanja, ki se hitro razvija, prav zato je zanjo značilna, kot pravi Bahorjeva (2005, 12), precej nizka stopnja konsistentnosti. V okoljsko premišljevanje je vstopila kot odgovor na probleme v odnosu človek-okolje v šestdesetih letih preteklega stoletja, ko so bile obstoječe institucije slabo pripravljene na soočanje s problemi okolja. Izhodišče njenega predmeta preučevanja je politična narava sodobne globalne okoljske krize. Naravo in okolje skrči na krizo, ki jo je s političnim delovanjem treba rešiti (Kassiola 2003a, 6).

Zelena politična misel si prizadeva pojasniti, kakšen naj bo odnos med človekom in naravnim okoljem, da bo primeren in učinkovit v doseganju ciljev trajnosti in pravic, pri čemer je potrebno presprašati tako *politics*¹ kot politične vrednote. Postati želi del refleksije o odnosu med človekom in okoljem, saj so posledice tega odnosa zelo pomembne za prihodnost našega planeta (Kassiola 2003a, 8). Temeljna izhodišča okoljske krize, s katero se sooča svet danes, so v svojem bistvu politične narave. V tem kontekstu je naloga teorije razumeti okoljsko krizo, njen izvor in možne rešitve:

- z razumevanjem političnega značaja trenutnih okoljskih problemov in njihovih potencialno škodljivih posledic,
- s prespraševanjem, zakaj se je človeštvo znašlo v usodnih okoliščinah, ko je dolgoročna trajnost vseh živih organizmov vprašljiva,
- z učinkovitim odgovorom na realnost, da je naša edina pot ta, da se izognemo ekološki katastrofi s preoblikovanjem naših prevladujočih vrednot, socialnih institucij in načina življenja (Kassiola 2003a, 3–4).

Do šestdesetih let prejšnjega stoletja je okolje zavzemalo nepomembno mesto na političnem dnevnem redu, danes pa predstavljajo okoljska vprašanja eno najbolj izzivajočih in pomembnih vprašanj v politiki. To lahko v veliki meri pripišemo splošnemu zanimanju za okoljske probleme v javnosti, saj se postavlja vprašanje obstoja življenja kot takega, ne le človeškega. Posredno so se okoljska vprašanja pojavila tudi na politični sceni z različnimi političnimi gibanji in strankami, ki se, predvsem v Evropi, pridružujejo vladajočim koalicijam. Posledično je danes okoljska tematika trdno zasidrana na političnih dnevni redih v večini zahodnih demokracij (Carter 2001, 1). Šestdeseta leta dvajsetega stoletja predstavljajo rojstvo modernega okoljevarstva, ki se je od svojih zgodnejših oblik razlikovalo v dveh točkah. Prva razlika je v ideji globalne okoljske krize, ki ogroža obstoj človeštva. Atomska doba, ki jo Ulrich Beck (2001) označi kot dobo rizične družbe, je s seboj prinesla splošno zavedanje o ogroženosti planeta Zemlja. Ta občutek so pospremile številne ekološke katastrofe, od izlitij nafte v morje, zastrupitve z živim srebrom na Japonskem, energetskih kriz, lakote, prenaseljenosti, tveganja jedrskih vojn do izida *Nemepomladi* in *Mej rasti*. Druga razlika se kaže v tem, da moderno okoljevarstvo predstavljajo politična in aktivistična množična gibanja, ki zahtevajo radikalno preoblikovanje vrednot in družbenih ter političnih struktur (Carter 2001, 4). Pod vprašaj se postavlja tako ekspanzionistični značaj materialistične kulture, kot tudi človekovo ekspanzionistično držo nasproti drugim vrstam.

¹ Slovenski jezik ima le en izraz za pojem politike, medtem ko so v angleški terminologiji trije: *politics* – politični procesi, *polity* – politična struktura in *policy* – politične vsebine.

Gre za prespraševanje človekove samorealizacije z dominacijo, izkoriščanjem in podrejanjem narave, kar je ostalo bolj ali manj neopaženo vse do priznanja globalne okoljske krize. Okoljevarstvo je postopno vključilo svoje ideje v javno mnenje in je, kot pravi Galić (v Bahor 2005, 14), opazen trend političnega institucionaliziranja javnega mnenja na posameznih ravneh v nekaterih državah. V tem obdobju so se ljudje začeli spraševati, ali moderna ideja napredka ostaja nesporna, ko se vendarle sooča z ekološkimi problemi, ki lahko spodkopljejo svoj osnovni cilj, to je premagati pomanjkanje (Zimmerman 2003, 149). Kot najpomembnejši vidik globalne okoljske krize vidi Kassiola (2003b, 30) njene normativne korenine in skrajno obliko netrajnosti, od koder tudi izhaja potreba po preoblikovanju obstoječe hegemonске moderne industrijske civilizacije. Okoljska kriza je v osnovi kriza moderne, gre za krizo vrednot in socialnih institucij, ki se nanašajo na modernost, kot so neoklasični welfare kapitalizem, industrializacija, tržno orientirana družba in globalni kapitalizem. Tem vrednotam in praksam pa v modernih industrijskih družbah sledijo: potrošništvo, tekmovalnost, individualizacija, premagovanje pomanjkanja, materialna varnost, zahtevana zadovoljitev, tehnologije, status in neomejena ekonomska rast (Bahor 2005, 15). Posledica uspeha moderne, ki je povečanje proizvodnje in dvig kvalitete materialnih dobrin, je okoljska kriza ter odtujenost modernega državljana. Kriza izhaja iz netrajnostne uporabe naravnih virov in iz onesnaževanja naravnega okolja v nevarno netrajnostnih mejah, odtujenost državljana pa je rezultat človeškega doseganja materialnega bogastva v obsegu, kakršnega v zgodovini človeštva še ni bilo. Kljub temu človek še vedno ostaja nezadovoljen, saj materialno bogastvo samo po sebi ni zadostno za človeško preživetje in srečo. Smisel človeškega zadovoljstva je tudi v nematerialnih doživetjih, kot so družina, medsebojni odnosi, odnos z naravo ali samoizpolnjujoče delo (Bahor, Dobson, Kassiola). Več kot dosežemo modernih vrednot neomejene materialne rasti, bolj se te vrednote spodkopavajo, ker nikoli niso do konca zadovoljene, četudi ogrožajo naše preživetje zaradi zunanjih okoljskih omejitev. Kassiola strne, da je okoljska kriza vrednotna kriza in ogroža samo bistvo moderne – neomejeno ekonomsko rast in v njej vsebovano moderno zanikanje omejitev pri človeku in znotraj narave (Kassiola 2003b, 20).

3.1.1 Ekologizem in okoljevarstvo

V središču teorije zelene politike je prepričanje, da družbene, politične in ekonomske probleme povzroča naš odnos do sveta ter dejanja, ki iz tega izhajajo. Kar loči ekologizem od drugih

političnih ideologij, je poudarek na odnosu med človekom in ne-človeškim svetom. Zelena oz. okoljevarstvena filozofija se ukvarja s tem, kako opredeliti tisto, za kar politični ekologi menijo, da je etično pomembno in kako le-to intelektualno zagovarjati. Pri tem ne gre le za pragmatične argumente, izhajajoče iz »mej rasti«. Ne gre zgolj za to, da lahko z izrabo vseh naravnih virov ogrozimo človeški obstoj – poudarek je na tem, da četudi bi bili naravni viri neomejeni, še vedno obstaja razlog, da ne-človeškega sveta ne obravnavamo izključno instrumentalno.

Dobson (2007) ekologizem imenuje kar politična ideologija, ki za doseg svojega cilja, trajnostne družbe, zahteva radikalne spremembe v odnosu človek-okolje in v načinu ekonomskega, družbenega in političnega življenja. Vodita ga dve osnovni ideji; prva je v ponovnem premisleku odnosa človek-okolje, druga v ekoloških omejitvah rasti, podkrepljena s številnimi načeli, izpeljanimi iz drugih doktrin. Ideje, razvite znotraj ekologizma, so začele vplivati na uveljavljene politične ideologije, tako na tiste politične tradicije, ki temeljijo na individualizmu in prepričanju v družbeni red – konzervativizem, liberalizem, avtoritarizem, kot na tiste, ki iščejo človekovo emancipacijo v političnih, ekonomskih in družbenih spremembah: socializem, feminizem, anarhizem. Ekologizem ima več skupnega z doktrinami, kot so socializem, anarhizem in feminizem, ki so kritične do kapitalizma in ga želijo spremeniti ter verjamejo, da se človeška narava mora spremeniti tako, da bomo ljudje manj individualistični in materialistični, čeprav v sebi nosi tudi značilnosti liberalizma in socialne demokracije. Vse več okoljskih teoretikov in aktivistov pa se zaveda, da imamo liberalno demokracijo in ta ostaja, zato je ekologizem tisti, ki potrebuje strategije za njeno preoblikovanje (Carter 2001, 63–76).

Po mnenju Dobsona (2007, 10) okoljevarstvo ni ideologija. Ko govorimo o zeleni ideologiji, moramo vzeti v premislek tako okoljevarstvo kot ekologizem. Ta dva pristopa k zeleni ideologiji bi lahko označili tudi kot »maksimalističen« in »minimalističen«. Maksimalističen pogled definira ekologizem zelo ozko: ideje morajo dosegati visoka merila, preden se lahko okličejo za politično-ekološke, medtem ko minimalistični zajemajo širše, tako da je definicija ekologizma podrejena manj strogim pogojem. Dobson (ibid.) zavzame maksimalističen položaj, saj bi po njegovem mnenju obravnavanje okoljevarstva kot dela zelene ideologije pomenilo neupoštevanje osnovnih pravil opisovanja ideologije: delno zato, ker bi zlitje ekologizma v okoljevarstvo lahko iznakazilo tako intelektualno kot politično sliko, delno pa zato, ker imajo zagovorniki minimalističnega položaja v bistvu zelo malo za povedati.

Potreba po ponovnem premisleku vrednot, ki jih predlaga zeleni radikalizem, izhaja iz prepričanja, da obstajajo naravne meje ekonomski in populacijski rasti. Tukaj je potrebno poudariti besedo »naravne«, kajti zeleni ideologi trdijo, da se ekonomska rast ne preprečuje zaradi socialnih razlogov (npr. zaradi omejujočih proizvodnih odnosov), ampak zaradi omejenih nosilnih zmogljivosti, proizvodne zmogljivosti in absorpcijsko zmogljivostjo Zemlje. Ta pogled je bil izpostavljen z objavo knjige *Meje rasti* leta 1972. Glavno sporočilo je, da je Zemlja fizično omejena – rast česarkoli fizičnega se ne more nadaljevati v nedogled. Z vidika zelene teorije nenehne rasti potemtakem ne moremo doseči s premagovanjem trenutnih (tehnoloških) omejitev, nenehna in neomejena rast je na prvi pogled nemogoča (Dobson 2007, 11–12).

Ekologizem izpostavi Zemljo, ki je bila prisotna v vseh modernih političnih ideologijah, a hkrati ostala nevidna, morda ravno zaradi njene vseprisotnosti. Zemlja kot fizični objekt tako postane temeljni kamen (intelektualne zgradbe) ekologizma in njena končnost (omejenost) je temeljni razlog, zakaj sta neskončna populacijska in ekonomska rast nemogoči ter zakaj so, posledično, nujno potrebne temeljite družbene in politične spremembe. Fotografija Zemlje iz vesolja leta 1968 prikazuje naš planet v vsej svoji lepoti in krhkosti, hkrati pa nas opominja na njeno končnost in našo povezanost z njo. Spoznati moramo, da vse, kar pridobivamo, izhaja iz tega planeta, poudari Dobson (2007, 12).

Ekologizem izhaja iz obdobja objave dela *Meje rasti* (1972), ki je sprožilo številne mednarodne debate o obstoju okoljskih meja rasti ekonomije in prebivalstva, saj so avtorji prišli do zaključkov, da v kolikor bodo trendi rasti, bodo meje rasti na planetu dosežene nekje v naslednjih sto letih (Meadows, 1974). To poročilo je imelo precejšen pomen v razvoju okoljske misli. Takojšen učinek apokaliptičnega naboja poročila je bil v katapultiranju okoljskih tematik pred oči javnosti in na politični dnevni red. Pesimizem poročila pa se je ugneznil v *survivalizmu*, diskurzu, ki je postal temelj radikalne politične misli. Hkrati so zeleni misleci iz poročila izpeljali številne lekcije, med drugim tudi koncept končnosti in omejenosti. Medsebojni vpliv vseh petih spremenljivk je nakazoval odnos med človekom in okoljem, ki nas je naučil, da problemov ni mogoče izolirati in jih obravnavati neodvisno. Trenutna ekonomska rast je eksponentna, zato je precej verjetno, da bodo ekonomski problemi pripeljali do nenadnih in nepričakovanih katastrofalnih rezultatov (Carter 2001, 42). Prav tako tudi kratkoročne tehnološke rešitve niso zadostne, ker ne zmanjšujejo ekonomskih, političnih in socialnih vzrokov okoljske krize. Sicer jo lahko prestavijo, ne morejo pa je preprečiti. *Meje rasti* namigujejo, da so prevladujoči ekonomski, politični in socialni sistemi neločljivo povezani z okoljskim uničenjem. Danes je

ocena, da je bilo omenjeno poročilo z napovedjo krize do leta 2100 v marsičem preveč pesimistično. S svojim nabojem je sprožilo debato tudi med političnimi filozofi in začrtalo podlago premišljevanju o medgeneracijski enakosti, saj predvideva, da imajo lahko naša sedanja dejanja dramatične posledice za svet, ki ga bomo prepustili zdaj še nerojenim generacijam (Carter 2001, 43–44). Na ta koncept se vežejo tudi okoljske pravice, saj imajo še nerojene generacije okoljske pravice, ki izhajajo iz prvega načela deklaracije, sprejete na Konferenci Združenih narodov o človekovem okolju leta 1972 v Stockholmu. Tudi reševanje okoljskih vprašanj na načine, ki v večini le preložijo rezultate okoljske škode na druge ljudi ali v prihodnost, npr. neustrezno skladiščenje jedrskih odpadkov, krši pravice do čistega okolja prihodnjim generacijam (Hayward 1994, 143).

Politični ekologi na podlagi hipoteze o mejni rasti zagovarjajo radikalne spremembe družbenih navad in praks. Družbo, ki bi sprejela take spremembe, ponavadi označujemo kot trajnostno družbo. Ravno to dejstvo, da lahko opredelimo vidik »zelene« družbe, ki se razlikuje od definicij družb, ki jih opisujejo druge ideologije, je eden od razlogov, da lahko ekologizem označimo kot politično ideologijo (Dobson 2007, 12).

Trajnostna družba kot osnovna ideja ekologizma je postavljena na štirih stebrih načel zelene politike, kot so jih definirali nemški zeleni v osemdesetih letih dvajsetega stoletja. Danes imajo številne zahodne demokracije zelene stranke ali gibanja. Njihova politika je bila osnovana na štirih stebrih: ekologija (ekološka odgovornost ali trajnost), socialna pravičnost, demokracija in nenasilje. Tem štirim stebrom so dodali šest dodatnih načel: decentralizacija, gospodarstvo, osnovano na skupnosti, postpatriarhalna načela, spoštovanje različnosti, globalna odgovornost in usmerjenost v prihodnost (Love 1998, 184–185). Njihova načela so kasneje prevzele tudi druge zelene politične stranke. Danes pa celotna ideologija ekologizma temelji na omenjenih štirih stebrih.

Ko govorimo o trajnostni družbi, je nujno omeniti dve ključni točki. Prvič, politični ekologi poudarjajo, da bi morali omejiti pretirano potrošnjo materialnih dobrin v razvitih državah, ter drugič, da za zadovoljitev človekovih potreb ni dovolj le nenehna ekonomska rast. Kot pravi Porritt (v Dobson 2007, 13), je razlika med zeleno in običajno politiko v tem, da zeleni verjamejo, da bi se kvantitativne potrebe morale zmanjšati, ne pa povečati. Kajti, če obstajajo meje rasti, obstajajo tudi meje potrošnje. Zeleni se torej soočajo z nalogo nasprotovanja večanja potrošnje materialnih dobrin – in ta svoj položaj morajo narediti privlačen tudi za druge (ibid.).

Na to strategijo lahko gledamo z dveh vidikov. Na eni strani trdi, da nenehna potrošnja ni možna zaradi omejenosti produktivnosti Zemlje – že na podlagi tega dejstva bomo morali omejiti naše težnje po potrošnji. Zeleni verjamejo, da samo recikliranje in uporaba obnovljivih virov energije pri enaki ali vedno večji potrošnji ne bosta rešila omejitev, ki jih postavlja Zemlja. Tako recikliranje kot uporaba obnovljivih virov energije sta zaželena in nujna dela trajnostne družbe, ne vplivata pa na absolutne meje proizvodnje in potrošnje v omejenem sistemu. Skeptični so do čisto tehnoloških rešitev ekoloških problemov (Dobson 2007, 13–14).

Drugi način, ki ga omenja ta strategija, kako narediti zmanjševanje potrošnje privlačno za večino, je zagovarjanje prednosti, ki jih prinaša manj materialistična družba. Razlikovati moramo med potrebami in željami. Zeleni opozarjajo, da veliko stvari, ki jih potrošimo in za katere menimo, da so naše potrebe, so pravzaprav želje, ki so se tekom časa in uspešnega »prepričevanja« spremenile v potrebe. Če izhajamo iz tega, lahko rečemo, da z odrekanjem nekaterim stvarim, ne bi izgubili toliko, kot bi s tem pridobili (Dobson 2007, 14).

Drugič, zagovorniki globoke ekologije so prepričani, da bo trajnostna družba, ki bo nadomestila sedanjo potrošniško družbo, zagotavljala širše in globlje oblike zadovoljstva, kot jih prinašajo materialne dobrine. Nekateri zeleni so mnenja, da bi taka družba pomenila duhovno bolj izpolnjujoč svet, kot je sedaj. To podpirajo tudi različne študije o sreči ljudi. Rezultati le-teh so pokazali, da materialno bogastvo družbe ne pomeni nujno tudi večje sreče ljudi. Zahodne družbe so v zadnjih petdesetih letih postale bogatejše, ne pa tudi srečnejše – izpolnitev je mogoča tudi brez materialnih stvari (ibid.).

Obstaja še en, nekoliko kontroverzen način, kako zmanjšati potrošnjo – z zmanjševanjem populacije. Zeleni namreč menijo, da zgolj zmanjševanje ekonomske rasti ne bo ustavilo prekomernega izkoriščanja naravnih virov. Dolgoročno globalno ravnovesje zahteva najprej stabilizacijo in nato zmanjševanje svetovnega prebivalstva. Manj ljudi namreč pomeni manjšo potrošnjo (ibid.).

Ekološka odgovornost ali trajnost izhajata neposredno iz ideje *Mej rasti*. Trajnostna družba temelji na zmožnosti trajanja, kjer niso presežene njene nosilne zmogljivosti. Če naj planet in z njim človeštvo preživita, potem mora biti razvoj – ekonomski, socialni in okoljski – samozadosten in usmerjen k zadovoljevanju osnovnih potreb, živemu in neživemu svetu narave

pa mora zagotavljati razvoj. V tem pomenu se združuje antropocentričen pogled zaščite prihodnjih generacij z ekocentričnim, ki teži k ohranjanju in razvoju živega in neživega sveta narave. Tudi ekonomija se mora preoblikovati v odnosu do ekonomske rasti, potrošnje, produkcije in dela, kajti obstoječi kapitalistični ekonomski sistem ustvarja širok spekter okoljskih problemov. Če je naš cilj zadovoljiti potrebe in ne hotenj, potem je možno zmanjšati pritiske na nadaljnjo ekonomsko rast (Carter 2001, 45–46).

Teorije socialne pravičnosti se ponavadi ukvarjajo z razporeditvijo pravic, priložnosti in virov med ljudmi. Zanje velja, da so antropocentrične, saj razlagajo vrednosti za ljudi, naravi pa ne priznavajo ne prirojene ne notranje vrednosti. Pri načelu socialne pravičnosti gre predvsem za načelo medgeneracijske enakosti glede sposobnosti distribucijske enakosti, tako med severom in jugom kot znotraj držav, kar predstavlja predpogoj za trajnost. Načelo medgeneracijske enakosti zahteva pravičnost do še nerojenih prihodnjih generacij. V želji, da bi ohranili biološko raznolikost, se zavzemajo tudi za različnost v človeških odnosih, še posebej nasprotujejo vsakršnim oblikam diskriminacije, ki temelji na rasi, spolu, spolni usmerjenosti ali starosti (Carter 2001, 48).

Demokracija, še posebej participativna, sloni na osnovni ideji ekologizma, ker pot do odločitve še kako šteje. Tisti argumenti, ki ranijo uporabo nedemokratskih metod, največkrat vsebujejo implicitno tehnokratsko predpostavko, da je vladajoča elita politikov, znanstvenikov in profesionalcev tista, ki ve in zna najboljše. Samoumevno je, da so posamezne odločitve o okolju v rokah tistih ljudi, ki posedujejo »najboljše znanje« in zato te niso prepuščene demokratičnim postopkom. Ta argument daje prednost znanosti pred drugimi oblikami znanja in razumevanja okoljskih tematik in posledično moč maloštevilnim elitam. Glede na to, da je tehnično znanje kritično v številnih okoljskih odločitvah, to zato prispeva le nekaj koščkov mozaika. Poleg tehničnega pogleda obstajajo še številni drugi: netehnični, lokalni, etični, socialni, politični, ki morajo biti vključeni v komunikacijski in odločevalski proces sprejemanja odločitev, da zagotovijo pogled s širše perspektive. Prav zato je participativna demokracija tista, ki ponuja najboljša sredstva za vključevanje omenjenih dejavnikov v odločevalski proces (Carter 2001, 52).

Na koncept demokracije se veže tudi načelo decentralizacije, saj morajo biti politične institucije v trajnostni družbi decentralizirane. Politična moč mora biti postavljena na najnižjo ustrezno raven. Polity naj bo sestavljena iz malih samovladajočih skupnosti. Decentralizacija je v zeleni misli in

politiki primerna predvsem zato, ker gradi človeškost političnih institucij in pritrjuje trditvi, da le male skupnosti ohranjajo smisel identitete, zgubljene v atomizirani, potrošniški družbi. Bistveni argument v ozadju je, da se morajo posamezniki počutiti povezani s svojo skupnostjo, da lahko učinkovito sodelujejo. Državljeni se morajo srečevati osebno in odprto debatirati o temah, ki zadevajo njihovo skupnost, biti morajo sposobni razumeti posledice svojih odločitev in se zavedati, da ima njihovo sodelovanje vpliv. Na tak način je decentralizacija predpogoj za udejanjanje participativne demokracije. Ni pa nobenega zagotovila, da decentralizirana družba in institucije že same po sebi udejanjajo demokratičnost. Velja tudi, da se je z marsikaterim okoljskim problemom najlažje ukvarjati na višjih ravneh, saj se globalni problemi ne ozirajo na politične meje med nacionalnimi državami in majhnimi bioregijami. Globalni problemi, kot sta segrevanje ozračja in ozonska luknja, zahtevajo koordinirano akcijo vseh. Pri tem so nekatere skupnosti lahko celo zaviralci, ker nočejo sodelovati ali pa se celo poslužujejo *free-ride* učinka in same onesnažujejo ter s tem ogrožajo še druge skupnosti. Četudi so vse skupnosti pripravljene sodelovati kolektivno za varstvo okolja, mora še vedno obstajati neka krovna organizacija za koordinacijo akcij (Carter 2001, 56–57).

Zeleno politiko prežema zavzetost proti nasilju nad okoljem in je tudi pogoj za trajnostno družbo. Odprto pa ostaja vprašanje, kako preusmeriti današnjo netrajnostno družbo v trajnostno, če vemo, da se tako ljudje kot družbe upirajo spremembam. Ključni vidik pri tem je način našega razmišljanja, ki ga je nujno potrebno spremeniti (Milbrath 2003, 40). Ta sprememba je ključna za vzpostavitev trajnostne družbe, kjer je življenje v ekosistemu, sposobnem preživetja, bistvena vrednota. Gre za vrednoto preživetja vsega življenja, ne le človeka. Vendar človeštvo ne živi po teh vrednotah, saj se v modernih družbah izenačuje materialno potrošnjo s kvaliteto življenja. Najvišja vrednota danes je ekonomska vrednost, medtem ko trajnostna družba kot temeljno vrednoto postavlja ljubezen. Ljubezen razširja na druge ljudi, dežele in prihodnje generacije. Prepoznavna zapleteno mrežo povezanosti vsega življenja s skupno usodo. Temelji bolj na sodelovanju kot na tekmovalnosti, bolj na ljubezni kot na moči (Milbrath 2003, 43). Upanje ostaja, saj je družbeno učenje utelešeno v družbenem spominu, konvencionalnih izrazih diskurza, socialnih normah, zakonih, institucionalnih vzorcih, skupni percepciji. Tako se družbe ves čas učijo, četudi je njihova osnovna tendenca težiti k statusu quo. Za moderne družbe je prav tako značilno, da verjamejo kratkoročnim obetom in napačno predvidevajo, da bo prihodnost enaka preteklosti. Hkrati pa velja, da se obdobje, ko so voditelji le ukazovali državljanom, počasi izteka. Učenje za trajnostno družbo vrednoti s tem, da voditelji poslušajo državljanke. Trajnostna družba ni odprta le za javno participacijo, ampak tudi spodbuja medsebojno učenje med uradniki

in državljani, kar je celo ena izmed prioritetenih nalog vlade (Milbrath 2003, 46–48). Takšna vizija trajnostne družbe je bila podvržena številnim kritikam, vendar je po drugi strani vodila k popularnosti koncepta trajnostnega razvoja, ki je začrtal alternativno politično paradigmo, temelječo na reformi obstoječega političnega sistema, bolj kot na fundamentalni transformaciji družbe v trajnostno. Dennis Pirages (2003) je trajnost definiral kot življenje in napredek človeštva znotraj omejitev narave in brez dolgoročnih negativnih vplivov na okolje ali na prihodnje generacije. Iz tega je izpeljana Brundtlandina definicija trajnostnega razvoja, ki v osnovi pomeni maksimizacijo človekovega zadovoljstva pri njegovem minimalnem vplivu na okolje. Policy je v trajnostni družbi usmerjena bolj na zadovoljevanje človeških potreb kot na vzpodbujanje človeških hotenj in bolj na kvaliteti kot na kvantiteti potrošnje. Koncept TR-a se je pojavil kot odgovor na povečano ekološko zaskrbljenost in iskanje razvojnega modela, ki bo dovoljeval družbeni napredek brez okoljskega uničevanja. Zavzema se tudi za novo družbeno enakost med generacijami in znotraj njih (Pirages 2003, 57).

Skrb za okolje je en ključnih principov ekologizma. Kot pravi Dobson (2007, 15), bi lahko podali veliko razlogov, zakaj moramo paziti na okolje, in nadaljuje, da ekologizem ponuja specifično zbirko le-teh. Razdelil jih je v dve skupini: tisti, na podlagi katerih je ohranjanje okolja pomembno zaradi vrednosti, ki jo ima za človeka, ter tisti, ki opredeljujejo intrinzično vrednost okolja v smislu, da njihova vrednost ni pogojena s tem, v kolikšni meri zadovoljujejo naše potrebe – okolje ima vrednost, četudi ni sredstvo za doseganje naših ciljev.

Največkrat naletimo na argumente iz prve skupine, na primer ohranjanje deževnega gozda zaradi kisika, sestavin za zdravila... Postavlja se vprašanje, če res skrbimo za okolje ali zase. Gre za instrumentalno vrednost narave v nasprotju z njeno intrinzično vrednostjo in v tem kontekstu lahko razlikujemo med javnim in zasebnim ekologom. Zasebni bo dal prednost intrinzični vrednosti pred instrumentalno z obrazložitvijo, da je slednje manj pomembno in manj vredno, medtem ko bo javni ekolog najprej poskrbel, da pridobi poslušalce na svojo stran z zagovarjanjem teze o razsvetljenih sebičnih interesih in šele potem govoril o intrinzični vrednosti narave (Dobson 2007, 15–16).

Pri opisovanju ekologizma se težko ognemo opozorilom o strašnih posledicah, ki nas čakajo, če se človeštvo ne bo ravnalo po njihovih priporočilih. Uporaba katastrofičnega diskurza s strani zelenih je v kontekstu modernih političnih ideologij izjema in lahko bi rekli, da se včasih preveč zanašajo na negativne projekcije prihodnosti z namenom, da bi ljudi spodbudili k dejanjem. Od

tu izhajata dve posledici. Kot prva je, po mnenju Dobsona (2007, 16) neutemeljena, kritika, da so zeleni zelo pesimistični glede prihodnosti planeta in človeške rase. Dobson poudari, da je ta pesimizem vezan le na življenjsko dobo obstoječih družbenih in političnih praks ter da so zeleni neizmerno optimistični glede naših možnosti rešitve ekološke krize – potrebna je le izjemna sprememba delovanja.

Druga posledica zanašanja na mračne napovedi prihodnosti je verjetno bolj resna. Teoretiki ekologizma so se nekoliko distancirali od tega, kako realizirati spremembe, ki jih predlagajo. S tem se pokaže posebnost te ideologije: napetost med radikalnostjo družbenih in političnih sprememb, h katerim ekologizem teži, ter uporabo liberalno-demokratskih sredstev za doseg teh sprememb. Zdi se, kot da so zagovorniki ekologizma mislili, da je njihovo sporočilo več kot očitno in je potemtakem dovolj, da ga izpostavijo, da bi začeli delovati v smeri rešitve. Ovire do radikalne zelene spremembe niso bile v celoti preiščene, zato je rezultat ideologija brez primerne programa za družbene in politične spremembe (Dobson 2007, 16–17).

Pri ekologizmu je potrebno poudariti, da gre za splošno privlačno ideologijo. Ne obrača se na posamezne dele družbe, ampak apelira na vsakega posameznika – gre za argument zelenega gibanja, da je okoljska degradacija problem nas vseh, zato smo tudi vsi odgovorni za reševanje ekoloških problemov. S tem argumentom lahko ekologizem zagovarja, veliko lažje kot druge politične ideologije, da je sledenje priporočilom, ki jih daje, v korist vsem.

3.2 ZELENA POLITIČNA TEORIJA

Ekologija je postala ena pomembnejših tem v političnem prostoru, kar je v veliki meri posledica splošnega večanja zavesti o okoljski krizi ter dejstva, da se ukvarja s fenomenom, ki globoko zadeva ljudi. Zelene politike temeljijo na postmaterialnih vrednotah. Za okoljske vrednote pa velja, kot pravi Galić (v Bahor 2005, 26), da presprašujejo vprašanje kvalitete življenja in poskušajo opredeliti kvalitetno in dobro življenje, s čimer se predpostavlja življenje v sožitju z naravo. Zelena politična misel je utemeljena na zeleni teoriji vrednosti. Vrednost pa dobi svojo težo šele, če so zagotovljene predpostavke življenja samega po sebi, hkrati pa se moramo zavedati, da se pred dobrim življenjem nahaja življenje samo. Tako se zelena politika pojavi

takoj za tem, ko so zagotovljene materialne možnosti življenja, in to je tisto, kar se običajno zaznamuje s terminom postmaterialnih vrednot.

Po mnenju Galićeve (v Bahor 2005, 26–27) je sam termin »zelen« v Evropi pomenil potrebo po vključevanju novih političnih strank, družbenih gibanj in skupin v politični prostor. Strategije zelenega političnega vpliva so bile omejene predvsem z državljsko neposlušnostjo na eni strani ter prizadevanjem po vzpostavitvi različnih oblik politične moči znotraj nacionalne države in vplivom na mednarodni ravni na drugi strani. Ključni vidik tega prizadevanja pa je postal pojem trajnostnega razvoja, vendar tudi o tem ni bilo enotnega mnenja. Najprej je bil obravnavan kot še eno ekonomsko vprašanje, šele kasneje se je oblikovalo pojmovanje trajnostnega razvoja kot načina bivanja, ki je pravičen do prihodnosti – kar pomeni ohranjanje naravnih virov za prihodnje generacije ter preprečevanje degradacije okolja.

Po Merchantinem mnenju (v Love 1998, 186) so okoljska gibanja v devetdesetih letih prišla do križišča. Okoljevarstveniki potujejo po poti proti desni, ekologi v drugo smer, proti levi. Druga pot pa ima številne stranske poti – globoko ekologijo, ekofeminizem, socialno ekologijo. Merchantova postavi celo tretjo pot, ki se nahaja v sredini križišča, in je pot, ki vodi v prihodnost. Njeni graditelji pravijo, da niso ne na desni ne na levi, ampak na sredini, kjer moderno politiko čaka največ izzivov.

Barry (1999, 3–5) meni, da se zelena politična teorija poskuša uveljaviti kot razširitev zelene ideologije, ki na nek način zavira premišljevanje o teoretičnih in praktičnih implikacijah vrednot zelene politike, medtem ko je glavni cilj zelenih prav ta težka naloga – izpeljati ta načela v praksi. Za izhodišče vzame Haywardovo misel (v Barry 1999, 5), kakšna mora biti ekološka politika – radikalna (nasproti varstvu okolja) in realistična (za razliko od ekologizma). Zelena teorija ni osredotočena zgolj na okoljske probleme in družbeno-okoljske odnose, ampak skuša delovati v širšem normativnem smislu. V začetku razvoja zelene politične misli je bilo ideološko ločevanje morda pomembno, sedaj pa se kažejo nove povezave obstoječih političnih ideologij z ekologizmom (npr. z liberalizmom – Wissenburg (1998), s socializmom – Pepper, z marksizmom – Barry, s feminizmom – Plumwood) (ibid., 3). Argumenti zelenih so zaradi dokazov o negativnih učinkih postali bolj vplivni, kar je prispevalo k spremembi same vsebine zelenih gibanj in njihovi zrelosti. Od kritiziranja obstoječega stanja in zahteve po spremembi moralne paradigme so prešli k oblikovanju in zagotavljanju rešitev, politik in institucionalnih sprememb,

saj se njihova predpostavka, da se bo večja družbena ozaveščenost o ekološki krizi odražala tudi v širših spremembah v družbi, kot pravi Barry (1999, 6), ni uresničila.

Zelena politična teorija se tako kot ostale politične teorije trudi biti del, kot pravi Barry (1999, 193), demokratičnega projekta. Kljub zavezanosti demokraciji pa med političnimi teorijami prihaja do razhajanj o tem, kaj je demokracija, zakaj jo zagovarjajo in na kakšen način jo institucionalizirati. Ne moremo govoriti o splošni in vselej veljavni definiciji demokracije. Vpeljevanje zelenih vrednot v politični sistem se je od začetka zdelo kot utopičen cilj, sploh če imamo v mislih demokratični politični sistem, kot ga poznamo v zahodnem svetu, kajti veljalo je prepričanje, da se zahteve zelenih najlažje uveljavijo s pomočjo avtoritarnih metod. Najdlje v tej smeri so šle različne ekstremistične skupine, kot je npr. Earth First!, avtoritativna nagnjenja zelene politike pa lahko opazimo tudi v delih Ophulsa (v Saward 1995, 71). Meni, da ekološka kriza postavlja preživetje demokracije, kot jo poznamo, pod vprašaj ter predlaga vrnitev k nedemokratični klasični *polity*. Zagovarja namreč Platonovo načelo vladanja najbolj sposobnih, v tem primeru tistih, ki v največji meri neomajno zagovarjajo prioriteto temeljnih zelenih vrednot. Podobnega mnenja je bil tudi Andrew McHallam (v Dobson 1996, 134), saj trdi, da je spremembe, ki jih zeleni poudarjajo kot nujne, možno doseči le s planskim gospodarstvom in splošnim omejevanjem, morda celo prisilo. Na drugi strani pa Saward (1995, 71) izpostavi, da je za uveljavljanje zelenih vrednot najbolj primerna oblika politične ureditve neposredna demokracija. Pojavljajo se različne variante modela neposredne demokracije, ki zagovarja majhne in samozadostne skupnosti – politične odločitve se sprejemajo na zborovanjih vseh državljanov v stilu atenske demokracije. Poudarek je na javni debati, na nujnosti ponovne krepitve moči državljanov skozi participacijo in sodelovanje ter na vzpostavitvi aktivnega državljanstva.

Tekom razvoja zelene politične teorije se je pojavilo veliko dvomov, ali zelena misel vpliva na obstoječo politično teorijo ali ne. Dobson (1995, 229) zavrne te dvome in trdi, da zelena misel močno vpliva na tri področja politične teorije, in ko je to splošno sprejeto, se odpre novo področje raziskovanja – zelena politična teorija.

Prvo področje, ki ga Dobson izpostavi zadeva dve vprašanji: Kaj lahko opredelimo kot področje politične aktivnosti? ter Koga ali kaj moramo vključiti v politično skupnost? Kar zadeva prvo vprašanje, bi lahko rekli, da politične teorije zelo različno opredeljujejo področje politične aktivnosti in so se ponavadi navezovale na kritiko liberalne koncepcije politike. Tako je npr.

marksizem videl pomanjkljivost liberalizma v tem, da gospodarskega področja ni opredeljeval z vidika političnega delovanja, feminizem pa je obema očital izključevanje osebnega življenja državljanov iz politične sfere. Obe ideologiji sta torej skušali razširiti prostor političnega. To je tudi cilj zelene politične teorije, ko skuša v polje političnega vpeljati ne-človeški svet. Le-ta je ponavadi »neviden« politični teoriji, vendar vpliva na politične odločitve in politične odločitve vplivajo nanj. Zato bi le-ta moral biti del premišljevanja znotraj politične teorije. Ekonomisti so prvi uvideli, kakšne posledice bo za gospodarstvo imelo dejstvo, da okolja ne bo več mogoče obravnavati kot javne dobrine in ga bo potrebno upoštevati pri oblikovanju gospodarskih odločitev. Tako zelena politika na dva načina vpliva na politično teorijo: ne-človeški svet pripelje v ospredje zanimanja in človeka postavi izven centra vrednostnega sistema. S priznanjem ne-človeškega sveta kot enega izmed političnih akterjev se moramo vprašati, kakšen odnos moramo imeti do njega, katere pravice mu pripadajo, kakšne so naše dolžnosti do njega, itd. Ne-človeški svet s tem postane področje politične aktivnosti in vir novih akterjev znotraj politične skupnosti. Tako kot postane naše zasebno življenje del politike za feminizem in kot postane naše ekonomsko življenje del politike za marksizem, postane ne-človeški svet del politike za ekologizem – in s tem prispeva k temeljnemu vprašanju v politični teoriji: kaj spada v politiko (Dobson 1995, 229–231).

Drugo področje zadeva proučevanje konceptov, kot so pravice, dolžnosti, legitimnost, svoboda, enakost, moč, avtonomija in demokracija, vendar se pri tem ne smemo omejevati le na človeka in njegov sedanji svet, misliti moramo širše. V obzir moramo vzeti pravice prihodnjih generacij ter koncept pravic razširiti izven meja človeškega sveta na živalski svet in na ne-čutečo naravo. Ko človek ni več v središču vrednostnega sistema, se pozornost od pravic preusmeri na dolžnosti, kajti obstajajo vrednote, ki presegajo posameznika. Vseeno pa se ne smemo osredotočati le na cilje zelene politike, pomembni so tudi postopki, znotraj katerih se politične odločitve oblikujejo. To je področje raziskovanja najboljšega političnega sistema za uveljavljanje zelenih vrednot (Dobson 1995, 331–332).

Kot tretje področje Dobson izpostavi vpliv, ki ga bo imela zelena politična teorija na razumevanje obstoječih del političnih teoretikov, kot se je to na primer zgodilo pri feminizmu. Avtor opozori, da bi lahko pri proučevanju del političnih teoretikov, z obzirom na zelene vrednote, naleteli na teoretične predpostavke, ki bi onemogočile vpeljevanje ne-človeškega sveta v politiko. Za primer poda Habermasovo teorijo o komunikacijski racionalnosti, ki temelji na človeškem govoru in tako izključi možnost kakršnegakoli teoretskega premisleka o vključevanju

ne-človeškega sveta v svojo teorijo. Dobson zaključí, da zelena teorija vsekakor predstavlja novo poglavje v sodobni politični teoriji in bo nanjo vplivala na zgoraj omenjenih področjih: razširi področje politične debate, vpelje nove politične akterje in predstavi svoje poglede na uveljavljene politične koncepte ter predstavlja novo gledišče za premišljevanje o sodobnih političnih teorijah (Dobson 1995, 3321–234).

Znotraj zelene politične teorije so se oblikovali različni pogledi na politične sisteme, ki bi v največji meri omogočili preboj zelenih vrednot v procese oblikovanja in sprejemanja političnih odločitev. Zeleni si morajo prizadevati za doseg svojih ciljev, hkrati pa upoštevati tudi sam proces oblikovanja politik, zato se vedno več zelenih teoretikov (Dobson, Eckersley, Dryzek...) nagiba k demokraciji. Menijo namreč, da bi znotraj demokracije lažje uveljavili zelene vrednote. Kakšne vrednote ima ne-človeški svet in kakšne vrste odnosi se lahko oblikujejo med človekom in ne-človeškim svetom, pa opisuje okoljska etika. Etični odnos do ne-človeškega sveta se oblikuje na individualni ravni in ravno tu lahko iščemo strategije za širše spremembe. Kot pravi Eckersley (v Meyer 2006, 775), bi lahko te na novo privzete okoljske vrednote vodile v novo družbeno in politično ureditev. Zato bom sedaj predstavila različne etične poglede na odnos med človekom in ne-človeškim svetom.

3.2.1 Okoljska etika

Od razsvetljenstva naprej se je znanost vzpostavila kot vir ultimativne resnice, tehnologija pa kot pot v napredek, zato sta tudi družbeni vpliv znanosti in javno verovanje v znanstveno resnico zelo močno utrjena. Vendar pa je skrb za degradirano okolje, kot meni Ivačič (2005, 38–39), v 60. letih prejšnjega stoletja vendarle začela načenjati optimizem znanosti in tehnocentrizma. Vsesplošni napredek, ki sta ga znanost in tehnologija obljubljala in tudi prinesla, je v okoljevarstvenih krogih naletel na zavračanje tehnicističnega načina razmišljanja, da sta materialna rast in tehnološki napredek edini možni rešitvi vseh, tudi ekoloških problemov. Okoljevarstvo se je v poznih 70. letih na »trgu idej« pojavilo kot novost, ki zagovarja drugačno interpretacijo odnosa med naravo in družbo ter je na začetku 80. let prejšnjega stoletja vstopilo tudi v polje političnega. Vprašanje okoljevarstva ni odprlo zgolj novih problemov praktične narave s področja znanosti, tehnologije, proizvodnje, ekonomije, politike, sociale... temveč

utemeljuje tudi novo etično smer – okoljsko etiko, ki namesto konvencionalnih, ekonomsko obarvanih vrednot zagovarja t. i. zelene vrednote.

Okoljska etika je »skupinska etika«, ki se ne osredotoča na jaz, temveč na človeško skupnost, ki je v interakciji s fizičnim svetom, ki si ga deli (Shirk v Ivačič 2005, 39). Fokus tradicionalne etike premakne iz osebnega in medosebnega v širši prostor fizičnega in globalnega konteksta. Njena osnovna skrb je zasledovanje skupnega dobrega v obliki čiste in zdrave narave. Cilj okoljske etike je transformacija industrijske družbe v socialno pravično in ekološko osveščeno družbo. Fizični svet, ki ga je moderna filozofija razglasila za objektivni svet brez moralnih kriterijev, tako v okviru okoljske etike ponovno postane predmet moralnega preizpraševanja in predmet naše moralne odgovornosti (ibid.). Vendar se okoljska etika ne ukvarja zgolj z vprašanjem ohranjanja vrednosti, ki jo ima ne-človeški svet, kot meni Dobson (2007, 30), postavlja se tudi vprašanje, kdo oziroma kaj ima to vrednost, ki jo je potrebno ohraniti.

Evelyn Shirk (v Ivačič 2005, 40) v tem premiku narave nazaj v polje moralnosti, ki ga je naredila okoljska etika, prepozna pozitiven trend širjenja moralnosti človeka in personifikacijo narave. S spreminjanjem okolja vnašamo vanj tudi našo moralnost, tako postane okolje prejemnik naših odločitev in nosi posledice teh odločitev ter jih prenaša na človeško skupnost. Na tak način, po mnenju Shirkove (ibid.), okolje deluje kot tretji udeleženec v medčloveških odnosih ter tako postane moralni medij, ki razširi moralni odnos jaz-ti, hkrati pa deluje v prihodnosti ter na globalni ravni. V praksi lahko to zasledimo v teoriji o trajnostnem razvoju, ki pri vprašanju intrageneracijske in medgeneracijske odgovornosti izpostavlja ravno pomen okoljske dimenzije.

Glavni koncept okoljske filozofije je vrednost, žal pa obstaja le malo konsistentnosti o tem ključnem pojmu. Carter (2001) loči uporabno, prirojeno in notranjo vrednost, sicer pa med različnimi avtorji obstajajo precejšnje razlike v uporabi termina. Uporabna vrednost (instrumentalna) je tista vrednost, ki jo ima nekaj za nekoga, vendar le kot sredstvo za doseg želenega cilja. Notranjo (intrinzično) vrednost oziroma vrednost samo po sebi ima nekdo ali nekaj neodvisno od kogarkoli in jo prepozna kot vrednost, ki jo nekaj ima samo po sebi (Carter 2001, 15).

Tudi Carter (2001, 15) izpostavi vrednost kot ključni koncept okoljske filozofije. Gre namreč za splošno prepričanje, da je današnja globalno krizo povzročila človeška aroganca do ne-človeškega sveta. Izvor takšnega odnosa lahko najdemo v antropocentrizmu, ki velja za

prepričanje, da etična načela veljajo le za ljudi in da so človeške potrebe in interesi najpomembnejši. Ljudje so postavljeni v center vesolja, ločeni od narave in obdarjeni s posebnimi vrednotami in intrinzično vrednostjo. Vse drugo v naravi ima le uporabno vrednost. Eckersley (v Carter 2001, 15) meni, da v antropocentrizmu narava predstavlja le shrambo virov za zadovoljevanje človekovih potreb.

Ena ključnih tem okoljske etike je poskus razviti etiko, katere središče ne bo človek, ampak okolje – ekocentrizem, ki zavrača človeški šovinizem antropocentrizma ter izpostavi, da imajo tudi nečloveška entitete notranjo vrednost. Opredelitev, katera so tista bitja, ki jim gre pripisati takšno vrednost, je odvisna od avtorja, razteza pa se od živali, dreves, rastlin do drugih čutečih organizmov in neživega sveta narave. Ključna konceptualna razlika v okoljski filozofiji je ravno antropocentrična/ekocentrična delitev, ki hkrati nakaže kompleksnost in pestrost znotraj le-te. Obstajajo sicer še številne druge tipologije, ki se ukvarjajo z istim poljem okoljske filozofije, kot je na primer delitev na globoko (deep) in plitvo (shallow) ekologijo po Arneju Naessu (Carter 2001, 16).

Naloga okoljske etike je oblikovati zeleno ali okoljsko teorijo vrednosti, ki bo temeljila na skrbi za celotno okolje, ne le za njene posamične dele. Teorija vrednosti, kot jo opredeli Goodin, je teorija, s katero lahko spoznamo, *kaj* ima vrednost in *zakaj* (poudarki v originalu, v Carter 2001, 17). Ponudi nam načela obnašanja človeka do okolja, kajti normativen razglas o notranji vrednosti narave ne pomeni nujno drugačnega obnašanja ljudi do nje. Tudi Carter (2001, 17) izpostavi dve dilemi: prva je filozofska, enaka Goodinovi, in se nanaša na vprašanje, kaj oz. katera je tista vrednost, ki je v naravi (instrumentalna, inherentna ali intrinzična), druga, nekoliko bolj politična, pa je, kako motivirati ljudi, da bodo prepoznali to vrednost. Avtor meni, da si na ti dve vprašanji o okoljski etiki lahko odgovorimo s holizmom ali moralnim razširjanjem. Gre za premišljevanji o okoljski etiki, ki se sprašujeta, kateri organizmi imajo notranjo vrednost. Težnjo po tem, da narava resnično ima notranjo vrednost, sta Arne Naess in Bill Devall strnila v osem načel globoke ekologije² (Carter 2001, 20, McLaughlin 2003, 120–23,

² Trditev, da ima narava notranjo vrednost, temelji na osmih načelih globoke ekologije: (1) Obstoj življenje na Zemlji, tako človeškega kot ne-človeškega, ima že samo po sebi vrednost, ki je neodvisna od uporabe ne-človeškega sveta za namene človeka. (2) Bogastvo in raznolikost življenja imata vrednost sama po sebi in prispevata k razcvetu celotnega življenja na Zemlji. (3) Ljudje nimamo pravice okrniti tega bogastva in raznovrstnosti, razen za zadovoljevanje osnovnih potreb. (4) Nadaljnji razcvet človeštva je odvisen od zmanjševanja populacije, kar je nujno potrebno tudi za razvoj ne-človeškega sveta. (5) Trenutno človeško vmešavanje v ne-človeški svet je pretirano, kar vpliva na pospešeno slabšanje situacije. (6) Spremeniti se morajo politike, ki zadevajo osnove ekonomske, tehnološke in ideološke strukture. (7) Ideološka sprememba se nanaša na upoštevanje kvalitete življenja namesto

Naess 1997, 65). Arne Naess (1997, 64) pravi, da se termin *deep (globok)* v besedni zvezi *deep ecology* nanaša na globino, ki motivira njene privrženke ter na globino družbenih sprememb, potrebnih za razrešitev okoljske krize (Bahor 2005, 18).

Teorije okoljske etike zavzemajo širok razpon, od podeljevanja moralnih pravic naravi pa do prepričanj, da je okolje le vir za človekovo izkoriščanje. To sta skrajni pozicij, vmes pa sežejo pogledi od močnega antropocentrizma, ki priznava naravi le instrumentalno vrednost, preko šibkega antropocentrizma, ki odnosa človek-ne-človeški svet na podvrže zgolj človeškim interesom, saj že priznava naravi tudi nekatere druge vrednosti poleg instrumentalne, pa vse do teorij, ki pripisujejo notranjo vrednost le posamičnim živalim in rastlinam (biocentrična etika), in ekocentrične okoljske etike, ki pripisuje notranjo vrednost vsemu živemu in neživemu svetu narave (Bahor 2005, 18–19).

Okoljska etika ne predstavlja enotnega sklopa idej, stališč in prepričanj, temveč prinaša različne interpretacije odnosa med naravo in družbo. Kako široko je tematsko polje, kamor sega zanimanje okoljske etike, bo postalo bolj jasno, ko bom predstavila njene različne usmeritve. Če je konvencionalno, humanistično razumevanje in instrumentalno vrednotenje narave na eni strani, potem je radikalno okoljevarstvo s svojo zahtevo po priznavanju intrinzične vrednosti narave na drugi strani spektra premišljevanj okoljske etike.

3.2.1.1 Antropocentrična okoljska etika

Antropocentrizem je veja okoljske filozofije in temelji na prepričanju, da etični principi veljajo le za človeka ter da so človeške potrebe in interesi najpomembnejši. Skrb za ne-človeški svet je prisotna, omejena pa je na to, kakšno korist ima človek lahko od tega. Kot navajata Botzler in Armstrong (1998, 309), sežejo začetki antropocentrizma že v obdobje Mezopotamije in je verjetno eno najstarejših etičnih stališč v zahodni civilizaciji, ki ima svoje korenine tako v verski kot v posvetni filozofiji.

kvalitete stvari in višjega življenjskega standarda. (8) Tisti, ki soglašajo z navedenimi načeli, imajo dolžnost, da jih posredno ali neposredno uresničujejo za doseganje potrebnih sprememb (Carter 2001, 20).

Tradicionalna etika temelji na odnosu med človeškimi subjekti, medtem ko okoljska etika v krog moralne odgovornosti vključuje tudi naravni, ne-človeški svet. Toda za naravovarstvenimi dejanji stojijo različne teoretske drže. Ohranitev čiste narave ter uspevanje drugih živalskih in rastlinskih vrst lahko promoviramo zaradi njihove ključne vloge pri ohranitvi naše lastne vrste. Hayward (v Dobson 2007, 42) opiše antropocentrizem kot napačno postavljanje človeških interesov nad interesi ne-človeškega sveta. Arne Naess (v Ivačič 2005, 40) je podobnega mnenja in antropocentrično okoljsko etiko, ki daje prednost zdravju in izobilju ljudi pred dobrobitjo narave kot celote in ji manjka globalni pristop, imenuje plitka ekologija.

Ivačič (2005, 41) izpostavi dvojnost antropocentrizma, saj sloni na dualistični koncepciji narave in človeštva. Skladno z dualizmom narava proti človeku, antropocentrizem razvije tudi hierarhijo vrednot, v kateri kot intrinzično vrednoto upošteva izključno človeka in njegovo dobrobit. Vse, kar človeku koristi, pa je vrednoteno kvečjemu sekundarno kot pripisana, inherentna vrednost, predvsem zaradi svoje uporabne, instrumentalne vrednosti. Ravno takšen instrumentalen odnos do narave pa naj bi, po mnenju holistov, zakrivil današnjo ekološko katastrofo.

Tudi Dobson (2007, 42–43) poudari, da lahko antropocentrizem razumemo na dva načina. Prvi je »človeško-naravnan« oziroma šibek antropocentrizem, ki je tudi bolj nevtralen, drugi pa močan oziroma »instrumentalno-naravnan« in nosi prizvok krivice in nepoštenosti v instrumentalni rabi ne-človeškega sveta. Dobson izpostavi dejstvo, da je vsako človeško delovanje pravzaprav antropocentrično. Tako je tudi z iskanjem intrinzične vrednosti narave – vedno je človek tisti, ki išče ta pomen, četudi gre za uspešno umikanje človeka iz središčne pozicije vrednotnega sistema. Človek je tisti, ki se o vrednotah sprašuje. Tako je vsako človeško delovanje vsaj nekoliko antropocentrično, tudi samo zeleno gibanje.

Problem antropocentrizma pa je v instrumentalni rabi narave, saj kot meni Ivačič (2005, 41), sodobni človek naravo vrednoti izključno po svojih merilih koristnosti. Poleg tega je narava (ekonomska) vrednotena le kot surovina, zato človek v antropocentrični perspektivi do nje ni moralno zavezan. Na človeka osredotočena okoljska etika na prvi pogled torej ne more biti pravi odgovor na reševanje okoljske krize, saj privilegira časovno in prostorsko relativno omejene koristi človeštva na škodo drugih vrst in narave kot celote. Po drugi strani pa je Dobson (2007, 43) mnenja, da si zeleno gibanje ne dela ravno usluge s tem, ko se odmika od človeka (in vsaj šibkega antropocentrizma), saj s tem nasprotuje sam sebi. Kot meni Spretnak (v *ibid.*), zelene politike zavračajo antropocentrično usmerjenost humanizma, filozofijo, ki predpostavlja

sposobnost človeka, da lahko s svojim razumom reši probleme, s katerimi se soočamo, ter vzpostavi novo ravnovesje za uspešno nadaljevanje življenja. V praksi se šibkemu antropocentrizmu težko izognemo in je le-to pravzaprav v manjši meri tudi potrebno, sploh če želi zelena politika preseči razkol med (njenimi) političnimi in filozofskimi zahtevami (Barry 1999, 12).

Težava pri vzpostavljanju lestvice vrednot je, da nismo nevtralni sodniki, zato vselej privilegiramo lastne interese in vrednote. Vse, kar najdemo v naravi, je vredno zgolj toliko, kolikor je uporabno za človeka. Takšen instrumentalen odnos nam do narave ne nalaga nobenih moralnih obveznosti, saj naravni svet po tej interpretaciji nima neodvisne vrednosti. Avtonomni človek je edino bitje, ki poseduje kvaliteto racionalnega mišljenja, in hkrati so le racionalna bitja deležna moralne skrbi. To nas pripelje do sklepa, meni Ivačič (2005, 42–43), da je človek edino moralno bitje in ima odgovornost le do svoje vrste, do soljudi oz. racionalnih bitij. Racionalni človek ima obveznost do narave le posredno kot dolžnost do človečnosti, saj preko skrbi za živali kultiviramo naše ustrezno vedenje do človeških bitij (ibid.).

Instrumentalno vrednotenje narave ustreza antropocentrični okoljski etiki, ki ji gre za uspevanje drugih vrst in ohranitev narave zaradi našega lastnega uspevanja. Mnenje zagovornikov antropocentrične etike je, da vrednosti same po sebi ni ter da o njej vedno nekdo presoja. Instrumentalna vrednost narave je torej antropogenega izvora, človek podeljuje in določa vrednosti. Če instrumentalizem razumemo bolj splošno kot človeško-središčno vrednotenje, potem se je instrumentalnemu vrednotenju domala nemogoče izogniti, saj vsako stvar ocenjujemo v relaciji s samim seboj. Skladno z biološko logiko o speciecizmu, kar Peter Singer (v Ivačič 2005, 43) definira kot favoriziranje interesov lastne vrste proti članom drugih vrst, si ljudje pripisujemo večjo pomembnost in dajemo prednost lastnim interesom. Tu se odpira za okoljsko etiko bistveno vprašanje, in sicer, ali je takšna »diskriminacija« ostalih vrst, in do kakšne mere, moralno opravičljiva (ibid.).

Ljudje smo nagnjeni k privilegiranju lastne vrste, pravi Ivačič (2005,44), in vrednost narave je v veliki meri odvisna izključno od našega subjektivnega vrednotenja, zato lahko pridemo do dileme, kako najti »pravo« vrednost narave. Po relativističnem pojmovanju narave objektivne resnice o vrednosti narave ni. Vrednost narave je odvisna od dane perspektive, ki izraža določene potrebe, čustva in odnose, ter zato vselej že instrumentalna. Naravi pripisujemo različne funkcionalne vrednosti: ekonomsko, znanstveno, rekreacijsko, estetsko, sakralno... vsakič tisto,

ki jo v nekem danem prostoru in trenutku potrebujemo. Vendar pa moramo razlikovati med golo instrumentalno vrednostjo narave v smislu ekonomskega in materialističnega izračuna, ki jo v prvi vrsti krivimo okoljskih problemov, ter inherentno vrednostjo narave, ki izhaja iz človeškega vrednostnega sistema, tako rekoč pripisana vrednost narave (ibid.).

Ivačič (ibid.) glede antropocentrične okoljske etike zaključí, da današnji ekološki problemi ne izhajajo iz antropocentrične držé per se in ekspanzionizma človeške vrste, ki ga le-ta podpira, temveč leži v preozko, največkrat ekonomsko obarvanem dojemanju človeških interesov. Vedno je potrebno imeti v mislih, da karkoli vrednotimo, večinoma vrednotimo iz človeškega stališča in potemtakem imajo take sodbe vedno element antropocentrizma. Kot sem že omenila, se je šibkemu antropocentrizmu verjetno težko popolnoma izogniti.

3.2.1.2 Holistične smeri okoljske etike in intrinzična vrednost narave

Temelje novega, okoljsko »pravičnega« odnosa med človekom in naravo, postmoderna okoljska etika poišče pri vzhodnih kulturnih in religioznih tradicijah. Domorodska plemena in njihova krajevna verovanja namreč praviloma razvijejo močan občutek identitete do svojega življenjskega teritorija in vzpostavijo intimne vezi z drugimi živimi bitji, ki vključujejo občutek vzajemne odgovornosti, obveznosti, varovanja in spoštovanja. Takšen simbiotski odnos človeka in narave ter moralno odgovornost človeka do narave, ki ne stremi le k ohranitvi človeške družbe, temveč tudi naravnega okolja, je posvojila holistična okoljska etika (Ivačič 2005, 45).

Carter (2001, 19) opiše holizem kot najbolj radikalni ekološki pristop k opredeljevanju odnosa med človekom in ne-človeškim svetom in vključuje vse perspektive – od globoke ekologije (k tej se še vrnemo pozneje v tem poglavju) do t. i. vmesnih perspektiv³, ki jih avtor imenuje »etični holizem« (navedki v originalu, ibid.). Holizem se osredotoča na medsebojno delovanje in vplivanje posameznih delov ter vzajemnost odnosov znotraj ekosistemov in biosfere, zato, navaja Ivačič (2005, 45–46), teoretični prostor holizma sega od ekocentričnih zahtev po vrednotenju narave in ekosistemov kot celote, do radikalnih zahtev »biosferičnega egalitarizma«. Pri slednjem gre za vrednotenje in samo-realizacijo vseh živih in neživih stvari oziroma celotne

³ Vmesne perspektive zagovarjajo, da bi v moralno preišljevanje morali vključiti tudi določene ne-človeške entitete, se pa razlikujejo po tem, katere kategorije vključiti (živali, rastline...) ter na podlagi česa naj bi jih vključili (občutnost, zmožnost preživetja, vzdrževanje biološke pestrosti...) (Carter, 2001, 17).

biosfere. Temeljna razlika med ekocentričnim in biocentričnim razumevanjem narave je v izključevanju v prvem oziroma v upoštevanju posameznih členov naravnih ekosistemov v drugem modelu. Za zagovornike ekocentrične okoljske etike je ohranitev narave kot celote bistvenejša od posameznih delov, medtem ko je pri biocentrični okoljski etiki pomemben vsak posamezen organizem. Uporaba ekocentrične okoljske etike je pomembna zaradi poudarjanja intrinzične vrednosti narave kot celote in s tem razširitve moralnega premisleka na naravo, hkrati pa ji njen »organski holizem« – v smislu prednjačenja pomena naravnih sistemov pred posameznimi organizmi v njih – jemlje del kredibilnosti (ibid.).

Druga holistična teorija, biocentrizem, po mnenju Katza (1992, 67) ponuja uskladitev instrumentalnih in intrinzičnih vrednostnih kriterijev, ki upoštevajo posameznika znotraj sistema. Biocentrizem na eni strani prinaša razširitev pojmovanja ekosistema – ta ni več zgolj agregat posameznih delov, temveč celostna struktura v stalni interakciji s svojimi deli in z večjo celoto, katere del je, na drugi strani pa moralni premislek razširi na vse naravne entitete, vključujoč neživo naravo, ekosisteme, vrste... Vsi deli narave so vpeti v biotično med seboj prepletenih delov, zato je ugotovitev, kdo oz. kaj ima pri reševanju praktičnih okoljskih problemov prednost, težavna. Biocentriki trdijo, da ni nihče privilegiran (Ivačič 2005, 47–48).

Biocentrična okoljska etika temelji na načelih tako imenovane »globoke ekologije« (*deep ecology*), ki si prizadeva za uspevanje in samo-realizacijo vseh zemeljskih vrst in poudarja pomen identifikacije celotnega življenja na Zemlji. Globoka ekološka principa biosferičnega egalitarizma – to je priznavanje enakosti in vrednotenje tako organske kot anorganske narave in sistemskih skupnosti kot posameznih naravnih entitet ter simbioza narave in človeka – nedvomno predstavlja pomemben prispevek k razrešitvi ekološke krize in možen izhod iz neprestanega podrejanja narave. Po drugi strani pa je globoka ekologija deležna kritik ravno na račun popolne simbioze. Poudarjanje neločljivosti »drugega«, to je narave, od mojega lastnega bitja, je po mnenju kritikov zgrešeno, saj je optimalna skrb za »drugega« možna le z ločitvijo tega »drugega« od lastnega jaza. Če naravo varujemo kot del samih sebe, kot del svojega jaza, potem imamo pravzaprav opraviti s človeško-središčno etiko v biocentrični preobleki. Razumevanje in skrb za »drugega«, v našem primeru okolja, namreč zahteva distanco, s katere »drugega« na vidimo zgolj kot projekcijo samega sebe, temveč ga dojamemo kot avtonomno bitje. Val Plumwood (1995, 160) pa v konceptu razširjenega, transcendentnega jaza, ki zaobjema identifikacijo z naravo, prepozna skriti antropocentrizem in egoizem. V popolni simbiozi človeka in narave slednja izgubi svoj obstoj, okoljska etika torej potrebuje več od "totalne simbioze"

človeka in narave, namreč vmesno pot med identifikacijo, kontinuiteto z naravo, a mora hkrati dopuščati razlike.

Globoka ekologija je deležna kritike tudi na račun koncepta "biosferičnega egalitarizma", ki kliče po samo-realizaciji vseh živih in neživih bitij in enakih pravicah za vso živečo Zemljo. Zagovorniki antropocentrizma in individualnih pravic zavračajo načelo enakosti na nivoju celotne zemeljske biosfere kot pretirano, saj je človek kot del tega naravnega ekosistema po svoji vrednosti izenačen z insektom in travo na polju. Poleg tega biocentrična zahteva po "biosferičnem egalitarizmu" vsebuje tudi konflikt interesov: na eni strani imamo interese posameznih entitet nasproti skupinskim interesom na drugi. Temu konfliktu se lahko izognemo tako, da se vrednost in pravice pripiše posameznim članom naravnih skupnosti, kar pa ne pomeni, da bi bili s tem zanikani interesi in pravice teh naravnih sistemov, saj ravno prek koristi za posamezne dele prispevajo h koherentnosti celotnega sistema, katerega sestavni del so. V prvi vrsti moramo biti moralno odgovorni do posameznih (živih) organizmov v ekosistemih, vrstah ali naravi kot celoti in s tem posredno prispevati k "dobremu" sistema (Ivačič 2005, 49–50).

Holistične smeri okoljske etike naravovarstvo utemeljujejo z drugačnimi argumenti kot antropocentrična etika; narava ni vrednota zgolj kot vir surovin za človeško uspevanje. Holistične okoljske etične teorije varovanje narave namesto s pragmatično, za človeka uporabno vrednostjo narave, argumentirajo z notranjo, avtonomno vrednostjo, ki izhaja iz neke naravi lastne kvalitete. Če je narava res vredna sama po sebi, potem, meni Ivačič (2005, 51), človek nanjo ne more vplivati s svojim lastnim prevrednotenjem. Njeno notranjo intrinzično vrednost lahko le ignorira (kakor v primeru sodobnega izkoriščevalskega odnosa) ali jo oskruni, ukiniti pa je ne more. Razen seveda, če do konca uniči samo živo naravo, medtem ko bo neorganska narava v vsakem primeru »preživela« človeka.

Med zagovorniki holističnih teorij ni soglasja, od kod ta intrinzična vrednost narave izhaja. Nekateri so mnenja, da ji vrednost pripada že po »naravi«, torej vrednost kot njena inherentna, biogena lastnost, drugi pa, da obstaja zunanji izvor vrednosti narave, in sicer v človekovi zavesti in procesu vrednotenja. Tako je intrinzična vrednost v naravi prepoznana od zunaj, torej antropogenega izvora. S takšnim razumevanjem intrinzične vrednosti narave kot produkta subjektivnega občutenja ljudi (kot edinih racionalnih entitet) in empatije do narave smo zopet pri antropocentrični razlagi inherentne (antropogene) vrednosti narave. S to razliko, da v antropocentrični perspektivi človek naravi šele podeljuje njeno vrednost, medtem ko holistična

okoljska etika s konceptom intrinzične vrednosti v naravi prepozna in ji priznava neodvisno vrednost »samo po sebi« (Ivačič 2005, 51–52).

3.2.1.3 Pravice narave: holistične vs. antropocentrična perspektiva

Klasična etika vrednote povezuje s pravicami. Torej, če naravi priznamo bodisi intrinzično bodisi ji pripisujemo inherentno vrednost, potem narava postane subjekt z lastnimi pravicami. Pravice živali in narave kot celote spadajo v tretjo generacijo pravic, v tako imenovane solidarnostne ali skupinske pravice, ki jih je posvojila okoljska etika. Ob tem pa naletimo na osnovni problem: pravice so namreč distributivne in se zato ne ujemajo s holistično perspektivo okoljske etike. 'Okolje' kot krovni termin zajema ekosisteme, posamezne vrste ter posamezne pripadnike teh vrst, vključno s človeško, nadalje pa vključuje tudi neživo naravo. Postavlja se vprašanje, kako torej uskladiti pravice posameznih (ne)živih entitet znotraj naravnega (eko)sistema in pravic sistema znotraj celote, ne da bi pri tem kršili pravice kogarkoli, vključno s človekovimi pravicami. Gre za vprašanje vrednostne hierarhije (Ivačič 2005, 54).

Rolston (v Ivačič 2005, 54–55) to dilemo izključujočih skupinskih nasproti individualnih pravic poimenuje 'ekološki problem', ki pa ga razreši na postavki, da je interes za dobrobit, ki pripada tako živi kot neživi naravi, že zadosten kriterij za vrednotenje in s tem za obstoj pravic. Intrinzične vrednosti in s tem moralne pravice pripadajo tako živim čutečim organizmom kot tudi nečutečim (ne)živim naravnim entitetam. Nimamo moralne odgovornosti le do soljudi, temveč tudi do drugih živih bitij, ki jim je lastna dobrobit prav tako v interesu.

»Zmerna« biocentrična drža, ki nestvarno zahtevo globoke ekologije po 'totalni' simbiozi zamenja z interpretacijo 'biosferičnega egalitarizma' kot idealne konstrukcije, v kateri je boj za preživetje eksistencialna nujnost, se izkaže za dober temelj normativne etike, saj prvič, s premostitvijo temeljnega dualizma narava-človek doseže priznanje, da racionalni človek ni edini nosilec moralnih vrednot in pravic, in drugič, z upoštevanjem vrednostne hierarhije razreši osnovni spor med antropocentričnimi in holističnimi okoljskimi teorijami, namreč, kot meni Ivačič (2005, 55–56), problem prioritete interesov človeka in drugih naravnih entitet kot nosilcev (neenakih) vrednot in pravic glede na njihove razvojne kapacitete.

4 DELIBERATIVNA DEMOKRACIJA KOT KRITIKA LIBERALNE DEMOKRACIJE

V sodobnih demokracijah se, po mnenju mnogih, neposredna demokracija, kot je bila poznana v antični Grčiji, najverjetneje ne bi obnesla, saj so države po številu prebivalstva neprimerno večje, kot so bile grške mestne države. Zaradi tega se je postopoma oblikovala predstavniška demokracija. Državljeni na volitvah izbiramo predstavnike, ti pa v našem imenu sprejemajo odločitve. Tako državljani z volitvami vplivamo na politični proces in na posreden način sodelujemo pri oblasti, vendar pa so zadnje čase vse glasnejše kritike, da tak način zagovarjanja interesov državljanov za sodobno družbo ni več primeren. V ospredje prihajajo težnje po večjem upoštevanju mnenj državljanov pri oblikovanju političnih odločitev, saj te neposredno vplivajo na življenje posameznikov. Kot pravi Perenič (v Jurca 2007, 9), lahko o demokraciji⁴ govorimo tedaj, ko ima večina prebivalstva možnost bolj ali manj sodelovati pri oblikovanju državne organizacije in vpliva na njeno delovanje. Z volitvami res vplivamo na oblikovanje državne organizacije, vprašljiv je vpliv, ki ga imajo mnenja državljanov na oblikovanje politik. Lahko bi rekli, da je koncept predstavništva omogočil demokraciji, da se je vzpostavila kot vodilna politična ureditev moderne države. Na drugi strani pa je načelo predstavništva strukturalno ločilo državljane od sodelovanja pri vsakodnevnem odločanju. Po mnenju Kasseja in Newtona (1999, 166) od tu izhaja največja napetost, ki je prisotna med državo in državljani v sodobnih demokracijah. Državljanom sodelovanje v vseh javnih zadevah onemogoča moderna ozemeljska država. Menita, da je problem bolj v trditvi, da si *a priori* ne moramo zamisliti neposredne demokracije in da je nerealna brez neke formalne organizacije. Kot take pa si zaenkrat lahko zamislimo zgolj že obstoječe predstavniške organizacije.

Izvoljeni predstavniki se z volivci ne posvetujejo o vsebini vsake politične odločitve, ki jo sprejmejo, hkrati pa so lahko člani različnih političnih strank, katere programe in usmeritve morajo tudi upoštevati. Tu se potem postavlja vprašanje legitimnosti sprejemanja odločitev izvoljenih predstavnikov v imenu volivcev. Kako torej zagotoviti legitimnost političnim odločitvam in posledično samemu političnemu sistemu?

⁴ Pojem moderne demokracije oziroma demokratičnega političnega sistema Dahl opredeljuje z osmimi proceduralnimi in institucionalnimi minimumi: pasivna in aktivna volilna pravica; pravica političnih voditeljev in strank, da tekmujejo za podporo in glasove volivcev; svobodne in poštene volitve; svoboda združevanja; svoboda govora; pluralizem virov informiranja; stabilnost ukazov, ki zagotavljajo, da je javna politika odvisna od izidov glasovanja in drugih oblik izražanja političnih preferenc; aktivno volilno telo, ki politično participira (Dahl v Rus in Toš 2005, 297; Dahl v Tomšič 2002, 21).

Odgovor na to lahko ponudi relativno mlada politična teorija deliberativne demokracije, ki je v sfero politične teorije vnesla predvsem zahteve po aktivnem sodelovanju posameznikov pri oblikovanju političnih odločitev, predvsem tistih, katerih se kolektivno sprejete odločitve dotikajo. Dryzek (2000, 1) meni, da t. i. deliberativni obrat predstavlja na novo oblikovano dilemo glede avtentičnosti demokracije: stopnja dejanske demokratične kontrole, ki jo izvajajo kompetentni državljani, v nasprotju s simbolično kontrolo. Temeljni koncept deliberativne demokracije je oblikovanje in izražanje mnenj državljanov v procesu demokratične deliberacije, ki temelji na odprtosti, inkluzivnosti in spontanosti. Proces deliberacije, za razliko od uveljavljenih praks liberalne demokracije, ponudi možnost in prostor za izražanje mnenj in sodb ter njihovo primerjanje, tehtanje in, v najboljšem primeru, spreminjanje na podlagi pridobljenih informacij s strani ostalih udeležencev debate.

V tem poglavju magistrskega dela bom opisala demokracijo tako liberalno kot deliberativno demokracijo⁵. Gre za splošni opis demokracije ter liberalno-predstavniške demokracije v smislu opozarjanja na pomanjkljivosti liberalne demokracije z vidika deliberativne demokracije. Liberalna demokracija se je s svojimi institucijami zasidrala globoko v politične ureditve večine držav, zato si je tudi težko predstavljati oblikovanje politik, ki ne bi bilo utemeljeno na sodobnih liberalnih konceptih. Ravno zato predstavlja deliberativna demokracija alternativni pogled v sodobni politični teoriji na uveljavljene koncepte, kot so na primer politično predstavništvo, izražanje mnenj, sprejemanje odločitev... Teorija deliberativne demokracije veliko ponuja, obenem pa njena nedoločnost, predvsem glede svojih institucij in postopka sprejemanja odločitev, kaže na konceptualno nedovršenost.

4.1 PREDSTAVNIŠKA DEMOKRACIJA

Začetke političnega predstavništva najdemo v srednjem veku, saj se je širil krog svobodnih državljanov, katerim so bile priznane politične, hkrati pa so nastajala tudi posebne ustanove političnega predstavništva, t. i. stanovske skupščine. Politično predstavništvo v sodobnem pojmovanju se je uveljavilo v tekom boja z buržoazijo zoper fevdalne privilegije in srednjeveške

⁵ Izpostaviti želim, da ni namen niti cilj tega magistrskega dela podati vse definicije in teorije o demokraciji ter liberalno-predstavniški demokraciji, ker bi bilo delo preobširno, hkrati pa je za nadaljnji konceptualni razvoj tudi nepotrebno.

partikularizme. Prav politično predstavništvo z enako in splošno volilno pravico, kakršno se je v 17. stoletju uveljavilo v Franciji, je imelo velik vpliv na razvoj te ustanove. Na spremembe predstavniških organov sta vplivala tudi kasnejši nastanek političnih strank in njihov vstop v politično življenje (Grad in drugi 1999, 27).

Klasična teorija o političnem predstavništvu, ki se je uveljavila z zmago francoske revolucije, temelji na formalno pravni enakosti državljanov in na načelno enotni in nedeljivi suverenosti ljudstva. Montesquieu je v svojem delu O duhu zakona poudaril nujnost uporabe predstavniške vladavine, ki je izpeljana iz liberalno-demokratskega razumevanja politične svobode in sistema delitve oblasti. Podal je dva argumenta za predstavniško demokracijo in proti uporabi neposredne:

1. uporaba neposredne demokracije je dejansko nemogoča v velikih državah;
2. narod ni sposoben sprejemati zakonov, temveč lahko le voli svoje predstavnike (Grad in drugi 1999, 28).

Volivci na volitvah ne volijo posameznikov kot takih, ampak člane političnih strank, zato imajo pri oblikovanju in sprejemanju nacionalnih politik velik vpliv strankarski interesi in so interesi državljanov velikokrat na zadnjem mestu, ko pride do oblikovanja političnih odločitev. McLean in Marshall (v Harej 2002, 8–9) vidita politične stranke kot nekakšne neodvisne centre moči, katerih delovanje se postopoma oddaljuje od želja in pričakovanj volivcev. Sam odločevalski prostor je v sodobnih liberalnih demokracijah zaprt za sodelovanje zainteresirane javnosti. Četudi odločitve neposredno vplivajo na življenje državljanov, le-ti nimajo neposrednega vpliva na njihovo oblikovanje. Politična participacija državljanov je v predstavniškem modelu demokracije omejena na volilno participacijo, ki pa seveda ni zanemarljiva, vsekakor pa ni zadostna.

Harej (2002, 9) opozori, da pri vprašanju vloge javnosti v odločevalskem procesu ne gre zgolj za (ne)pripravljenost odločevalcev za odpiranje tega procesa, ključno je dejstvo, kdo odloča in v čigavem imenu. Poleg javnosti in odločevalcev pa je potrebno v sam odločevalski proces vključiti tudi industrijo oziroma kapital. Kajti ravno slednjemu je v velikem interesu, da ostane odločevalski prostor zaprt, saj so odnosi med politiko, industrijo, znanostjo in javnostjo v odločevalskem procesu ključnega pomena, posledica tega je vedno manjša legitimnost odločevalcev in odločitev. Povečalo bi jo lahko le odpiranje odločevalskega prostora. Pri vključevanju javnosti v debate pri sprejemanju političnih odločitev bo ključnega pomena, kako

bo to vključevanje potekalo ter kakšen položaj in dejanski vpliv na sprejemanje odločitev bo pri tem imela javnost (ibid., 17–18).

Po J. S. Millovem mnenju (v Held 1989, 95–96) je misel o samovladju oziroma upravljanju prek javnih zborov na nacionalni ravni popolnoma nesprejemljiva. Koordinacija in nadzor bi v današnjih državah predstavljala prevelike probleme za neposredno demokracijo. Še na eno pomanjkljivost neposredne demokracije opozori J. S. Mill, in sicer da lahko večina, kateri pripiše nevednost, večšine in izkušnje, zasenči najpametnejše in najsposobnejše državljane. Iz tega izhaja, da je predstavniški demokratični sistem najboljša oblika vladanja v sodobnih okoliščinah, ki skupaj s svobodo govora, tiska in združevanja predstavlja posebne prednosti, saj nudi mehanizem za nadzor centralnih oblasti in ustanovitev parlamenta ter z volitvami omogoči, da pridejo na vodilne položaje sposobni in izobraženi državljani. J. S. Mill ne vidi alternative predstavniški demokraciji, kar izhaja iz njegovega nezaupanja sodbi volilnega telesa in izvoljenih. V volitvah je videl temeljni mehanizem predstavniške demokracije, zato si je prizadeval za oblikovanje kompleksnega sistema pluralističnih volitev, ki bi onemogočal množicam in delavskim razredom podvreči si politične ureditve tistemu, kar je preprosto imenoval »nevednost« (v Held 1989, 96).

J. S. Mill trdi, da obstaja razlika med nadziranjem vladnega dela in dejanskim opravljanjem tega. Sodelovanje javnosti v odločevalskem procesu je videl kot nepotrebno vmešavanje državljanov v delo izvoljenih predstavnikov, ki s tem spodkopavajo učinkovitost njihovega dela. Poudari, da sta ljudski nadzor in učinkovitost lahko koristna, vendar morata biti ločena. Nadzor bi bil v rokah predstavnikov mnogih, medtem ko se za dejansko vodenje zadev – ob strogi odgovornosti do nacije – zahteva znanje in preizkušeno inteligenco posebno izučene in izkušene peščice (v Held 1989, 97).

Rousseau je zagovarjal vključenost posameznikov v neposredno oblikovanje zakonov, ki uravnavajo njihova življenja. Ljudstvo je suverena avtoriteta, ki oblikuje zakone, po katerih živi. Zagovarjal je dejavnega, vključenega državljana, kar pa je, v primerjavi z J. S. Millom, interpretiral še nekoliko bolj radikalno: državljani bi se morali zbrati skupaj, skleniti, kaj je najboljšo za skupnost, ter sprejeti ustrezne zakone. Vladani bi morali biti vladarji. Ideja samovladja je v Rousseaujevi razlagi postavljena kot cilj sam na sebi. Politična ureditev, ki daje državljanom možnost participacije v vseh javnih zadevah, ne bi smela biti zgolj država, ampak prej oblika nekakšne družbe (v Held 1989, 79–80).

Vloga državljana je najvišja vloga, ki jo lahko ima posameznik. Svoboda se lahko ohrani le z izvrševanjem oblasti po državljanih, ki je, po mnenju Rousseauja, tudi edina legitimna pot. Državljan pa mora oblikovati najvišje vodilo splošne volje⁶« (Rousseau v Held 1989, 80), hkrati pa mora to isto vodilo tudi omejevati. Zavedal se je, da so mnenja o skupnem dobrem lahko različna, zato je sprejel klavzulo za večinsko vladanje: »glasovi največjega števila (ljudi) vselej obvezujejo ostale (ljudi)« (ibid.). Ljudje so suvereni le toliko, kolikor dejavno participirajo pri artikulaciji splošne volje.

Predstavniška demokracija je po eni strani odlična rešitev problema predstavljanja in zagovarjanja interesov državljanov, po drugi strani pa nas sooči z dilemo, ali so izvoljeni predstavniki zmožni oblikovanja in sprejemanja takšnih političnih odločitev, ki dejansko predstavljajo interese njihovih volivcev. Za deliberativno demokracijo tukaj pravzaprav ni dileme – samo posameznik sam lahko predstavi svoje interese in jih zagovarja. Kdaj, kje, kako in kdo ima pravico do javne deliberacije, je opisano v nadaljevanju.

4.2 DELIBERATIVNA DEMOKRACIJA

Po opisu liberalno-predstavniške demokracije ter njenih temeljnih značilnosti v povezavi s predstavljanjem in zagovarjanjem interesov in volje državljanov, sledi poglavje o deliberativni demokraciji. Rečemo lahko, da so se teorije deliberativne demokracije razvile predvsem zaradi pomanjkljivosti prakse liberalne demokracije in svoja spoznanja ponudile kot izziv institucijam sodobnih liberalno-demokratskih držav. Demokratični primanjkljaj postaja vse bolj opazna težava, za katero mnogi kritiki liberalne demokracije menijo, da se je znotraj obstoječih institucij ne da razrešiti. Kritiki liberalne demokracije so mnenja, da so dejavnosti, ozadja in interesi predstavnikov in odločevalcev daleč stran od življenja in pričakovanj državljanov. Res je, meni Lukšič (v Sovdat 2008, 19) da volitve delujejo selekcijsko, vendar imajo državljanji le malo vpliva na odločitve, ki se sprejemajo v njihovem imenu. Ključna predpostavka koncepta političnega predstavništva v liberalni demokraciji je sposobnost deliberacije izvoljenega predstavnika ter odločanja za druge. Vendar pa je lahko vpliv strankarskih interesov in

⁶ Splošna volja je za Rousseauja javno oblikovano pojmovanje skupnega dobrega oz. bistvo sodb o skupnem dobrem (Held 1989, 80).

pomanjkanje prisotnosti ali glasu politično marginaliziranih v političnem odločevalskem procesu način, da so njihovi interesi in pričakovanja sistematično izključeni ali vsaj neustrezno naslovljeni.

Politična delitev dela je ob današnji kompleksnosti političnih, ekonomskih in socialnih pogojev nujna. Deliberativna demokracija ponuja drugačne oblike delitve političnega dela, kot jih je liberalno-predstavniška. Glavni namen teh oblik je povečanje možnosti državljskega sodelovanja ter oblikovanje državljskega delovanja kot dela trajnega kritičnega dialoga. Temu pa morajo biti zakonsko opredeljene oblike politične oblasti bolj podvržene. Benhabib pravi, »da je nujni pogoj za pridobitev legitimnosti in racionalnosti v kolektivnem odločevalskem procesu v polity to, da so institucije v tej polity aranžirane tako, da je to, kar se razume kot splošen interes vseh, rezultat procesov kolektivne deliberacije, ki poteka racionalno in pošteno med svobodnimi in enakimi državljani« (Benhabib v Lukšič 2005, 240).

Youngova (v Lukšič 2005, 240–241) je nekoliko skeptična do načina komuniciranja v teh skupnostih. Meni, da so se nekatere teorije deliberativne demokracije preveč naslonile na koncepte demokratičnega dialoga, ki preveč omejujejo komuniciranje z nefleksibilnimi oblikami in stili racionalne orientacije, v katerih je komuniciranje vljudno, urejeno, hladnokrvno, oporekanje pa džentelmsko. Takšni privilegirani tipi debate in izražanja imajo lahko neželen učinek, da utišajo nasprotja in nesoglasja ter razvrednotijo perspektive tistih, ki so manj večji racionalnega argumentiranja v takšnih situacijah. Youngova zato predlaga, da se koncept deliberativne demokracije obogati in razširi z uvedbo nagovarjanja, retorike, sposobnosti pripovedovanja zgodb oz. pripovedništvo (v Lukšič 2005, 241).

Vse te tri oblike imajo svoje značilnosti, in sicer:

- nagovarjanje je forma komunikacije, kjer subjekt prepozna subjektivnost drugih in na podlagi tega vzpostavlja zaupanje;
- retorika je način izražanja političnih izjav in argumentov, ima zelo veliko vlog, ki pomagajo pri inkluzivni in prepričljivi politični komunikaciji, vključno z usmerjanjem pozornosti na določene teme in z vzpostavljanjem medsebojnih odnosov med govornikom in poslušalci;
- pripovedništvo ima prav tako veliko vlogo in kljubuje izključevalnim tendencam ter podpira argumentiranje. Med drugim pripovedništvo pomaga relativno brezpravnim skupinam, da se javno uveljavijo; ponuja tudi načine, s katerimi dialoško razumevanje

obogatijo ljudje, katerih izkušnje in prepričanja so tako zelo različna, da z drugimi ne morejo deliti dovolj predpostavk, ki bi jim omogočale plodno razpravo (Lukšič 2005, 241).

Pod legitimnimi načini in oblikami komuniciranja je po mnenju Lukšiča (v Sovdat 2008, 20) še posebno pomembna predpostavka, »da morajo vsi glasovi biti slišani in upoštevani«. Temeljno za katerokoli obliko deliberacije je to, da le-ta »omogoča čim širše okvire za medsebojno razumevanje v skupnosti in da omogoča dojetanje kar največjega števila perspektiv udeležencev« (ibid.).

Lukšič (v Sovdat 2008, 20–21) opozarja, da tudi te oblike komuniciranja niso samodejno zaščitene pred manipulacijo in varanjem. Politična aktivnost in vpliv državljanov se širi preko volitev in za sodobne družbe velja pluralnost interesnih skupin in združenj, ki pa ga družbam inherentno socialno in ekonomsko neravnotežje spodkopava. To neravnotežje pa v veliki meri spodkopava predpostavke politične enakosti, na katere se redno sklicujejo liberalne predstavniške institucije. Kot pravi Beetham (v Lukšič 2005, 241), »svoboda govora in povezovanja ni garancija le za bolj ekstenzivno politično aktivnost, kot so volitve, temveč je tudi sredstvo, s katerim se neenakosti civilne družbe prenašajo v politični prostor«. Zato se mora deliberativne institucije zavestno ščititi pred strateškim in manipulativnim delovanjem.

V politični teoriji se vedno pogosteje pojavlja koncept aktivnega državljana, kar v deliberativni demokraciji predstavlja državljan, zmožne empatije in priznavanja. Po mnenju Warrena (v Lukšič 2005, 245) te lastnosti vzpodbujajo že same deliberativne oblike, osiromašene pa so tiste demokracije, kjer se posamezniki držijo zgolj lastnih preferenc in oblikujejo svoje sodbe izolirano od ostalih. Kaže se potreba po sistemskih spremembah oblik, ki bi vsem dale možnost spodbujanja in krepitev njihovih teženj po preverjanju, artikuliranju in branjenju lastnih preferenc. V obstoječih oblikah komunikacije teh možnosti ni, zato državljani delujejo zgolj na osnovi svojih presoj in je malo verjetno, da so sposobni tudi empatije do drugih, so slabo informirani ter nimajo možnosti za razvoj kritične veščine, potrebne za artikulacijo, obrambo in preverjanje svojih pogledov.

V tem pogledu deliberativna demokracija zahteva več oblik politične oblasti in institucij, ki so osnovane na inkluzivnosti in spontanosti dialoga ter so bolj zaupanja vredne in legitimne. Lukšič nadaljuje (2005, 245), da deliberativna demokracija omogoča tudi bolj informirane politične

sodbe in odločitve ter spodbuja aktivnost državljanov, hkrati pa ne podpira agregiranja individualnih sodb, ko gre za politično odločanje.

Nino (v Sovdat 2008, 21) se v svojem delu o deliberativni demokraciji osredotoči na dilemo med politiko in moralo, saj meni, da ne moremo ločiti ene od druge zaradi njune medsebojne prepletenosti. Pri razlagi o načelih epistemološkega konstruktivizma o načelih družbene morale sta mu v pomoč teoriji Rawlsa in Habermasa (v Nino 1996, 108). Po Rawlsu morajo biti načela pravičnosti univerzalna, splošna, javna in dokončna. Soditi, kaj je pravično in kaj je nepravilno, pa je naloga moralne teorije. Načela pravičnosti veljajo, ko jih enoglasno sprejmejo vsi pod pogojem nepristranskosti, racionalnosti in znanja, hkrati pa je posameznikova refleksija prava metoda za odkrivanje moralne resnice, vendar ne nasprotuje posvetovanju in izmenjavi mnenj. Kot pravi Pyrcz (2004, 181), sta razumevanje in demokratični razvoj najlažje dosežena skozi diskurz, katerega cilj je spoznati osnovno človekovo stanje. Kljub temu pa mora, po mnenju Rawlsa, posameznik vedno zaupati predvsem lastni refleksiji, saj je v morali vsak posameznik sebi avtoriteta. Ravno avtoriteta posameznika pri oblikovanju moralnih načel pa pripelje Rawlsa do nasprotovanja pravilu večine, saj meni, da so pogoji, ki naj bi bili izpolnjeni, da bi večinska rešitev pravilna, redko prisotni v demokratičnih postopkih (v Nino 1996, 108–110).

Za Habermasa je diskurz sestavljen iz komunikacijskih interakcij preko katerih udeleženci debate primerjajo svoje poglede, argumentirajo za določene predloge in proti njim, s ciljem doseči določen konsenz. Glavna zahteva je nepristranskost, ki ne pomeni ravnovesja moči, ampak nepristranske sodbe interesov vseh udeležencev debate. V nasprotju z Rawlsom Habermas dvomi, da lahko posameznik sam oblikuje moralna načela, ta so namreč rezultat skupnega prizadevanja. Diskurz pa ni postopek za oblikovanje moralnih norm, ampak za presojo njihove veljavnosti in morebiten sprejem le-teh. Za veljavne norme veljajo tiste, ki jih sprejmejo vsi udeleženci razprave (v Nino 1996, 110–112).

Waldron (v Lukšič 2005, 244) vidi bistvo deliberacije v soočanju vseh državljanskih etičnih pogledov in spoznaj tako, da drug na drugega vplivajo, ter vzpostavljanju osnove za recipročno preispraševanje in kritiko. Vendar ne moremo govoriti o enotni definiciji deliberacije. Teoretiki poudarjajo, da med pravo deliberacijo ljudje sprejmejo argumente, ki utemeljujejo potrebe ali načela vseh, ki se jih določena tema dotika. Mendelberg (v Sovdat 2008, 23) pravi, da je obet deliberacije v njeni sposobnosti spodbujanja enakopravne, vzajemne, razumne in nepristranske razprave. Rezultat take razprave je boljše razumevanje drugih udeležencev, večja informiranost o

javnih zadevah ter širše razumevanje posameznikovih interesov. Tako lahko deliberativna demokracija služi javnemu dobremu, kjer modeli demokracije, temelječi na sebičnosti in pogajanju, odpovejo.

Deliberacija, meni Mandelberg (v Sovdat 2008, 23), ki omogoča medsebojno razumevanje udeležencev, informira, je enakopravna ter razumna, prinese veliko demokratičnih izidov. Državljeni so bolj vpleteni in aktivni v javnih zadevah, večja se tolerantnost do drugače mislečih, bolj se zavedajo lastnih preferenc in jih znajo bolje argumentirati. Opušča se vztrajanje pri lastnih pogledih zgolj iz morebitnih koristi, saj se začnejo zavedati medsebojne odvisnosti. Tako se poveča zaupanje v demokratični sistem, saj imajo državljani občutek, da dejansko vplivajo na politične odločitve, s čimer se večja tudi legitimnost samega političnega sistema.

Tudi Valadez (2001, 31) meni, da je javna deliberacija osrednjega pomena za deliberativno demokracijo. Vidi jo kot proces sodelovanja članov politične skupnosti v javni debati, kjer se kritično opredeljujejo do kolektivno zavezujočih javnih politik. Kot pomemben element deliberacije izpostavi enakopravnost udeležencev v debati, ki mora temeljiti na racionalnosti in ciljati na resnico. Upoštevanje potreb in interesov posameznikov je zagotovljeno z enakostjo glasov, odstranitvijo institucionalnih ovir za participacijo v javni razpravi ter oblikovanje različnih forumov, preko katerih lahko državljani sodelujejo v deliberaciji. Pri sprejemnaju končne odločitve prevlada boljši argument, ne pa manipulativno, prisilno in čustveno poudarjanje nekaterih interesov. Udeleženci javne deliberacije morajo biti čim bolj informirani ter odprti za kritike na račun svojih predlogov in mnenj. Gre za kolektivno kritično refleksijo, v kateri državljani razmišljajo izven okvirov lastnih interesov in preferenc ter spoštujejo perspektive, interese in potrebe drugih (ibid., 31–32). Benhabib (v Rättälä 2000, 44) pravi, da morajo imeti posamezniki, ko predstavljajo svoja mnenja, razloge, za katere menijo, da jih bodo tudi ostali udeleženci sprejeli kot dobre. Zato smo v procesu deliberacije prisiljeni gledati tudi iz zornih kotov ostalih udeležencev, saj si nenazadnje želimo pridobiti njihovo strinjanje.

Bohman (v Sovdat 2008, 24) pravi, da je javna deliberacija potrebna za legitimacijo političnih odločitev ter ponudi državljanom boljši razlog za spoštovanje zakonov. Odločitve so namreč oblikovane skozi javno razpravo med državljani in njihovimi predstavniki, ki gredo preko lastnih interesov in pogledov ter delujejo v smeri skupnega dobrega. Ključno pri deliberativni demokraciji je presoja interesov in preferenc posameznikov pred sprejemanjem odločitev. Svoja mnenja morajo državljani argumentirati tako, da jih sprejmejo tudi ostali udeleženci razprave.

Razlogi za sprejem določene odločitve morajo biti prepričljivi za vse, zato je kvaliteta deliberacije pomembna za interpretacijo odločitev in njihovih posledic (Bohman 1996, 5–6).

Inkluzivnost, spontanost in nenasilje v debati še niso dovolj za zagotovitev odprtosti do preferenc drugih udeležencev v debati. Zato so potrebna posebna nagnjenja, ki jih je potrebno kultivirati in posledično v tem duhu tudi delovati.

Od udeležencev se pričakuje, da gradijo na medsebojnem spoštovanju in nepristranskosti, /.../ da jemljejo perspektive sogovornikov resno, da dajejo drugim perspektivam enako pravico do moralne avtoritete, da izražajo odprtost do drugih preferenc, da reflektirajo svoje lastne vrednote in preference z vidika konfliktnosti in da se izogibajo nepotrebni konfliktom, da bi dialog ostal odprt in imel možnost za svojo nadaljnjo transformacijo (Lukšič 2005, 244).

Demokratična deliberacija zato zahteva obliko presojanja, ki jo po H. Arendt imenujemo »povečana umska sposobnost« (v Lukšič 2005, 244), ki pomeni, da je posameznik sposoben priznati moč argumentov drugih udeležencev v debati, tudi če se z njimi ne strinja. Hkrati pa velja, kot pravita Bentley in Owen (v Lukšič 2005, 244), uvajati dvoplastno kultivacijo državljskih vrtilin: tisti v večini morajo kultivirati vrlino državljske odgovornosti, pripravljenosti prisluhniti in premisliti perspektive tistih, ki so v manjšini; tisti v manjšini pa morajo kultivirati državljsko vztrajnost, nadaljevanje in nenehno motivacijo za prepričevanje drugih v verodostojnost svojih lastnih perspektiv.

Habermas (v Lukšič 2005, 245) je mnenja, da ima liberalna ustava pomembno vlogo na področju ščitenja in oblikovanja skupne volje v javni sferi. Pomen neformalnih deliberacij v javni sferi vidi tudi v vplivu na formalne deliberacije in na odločitve vladnih institucij. Mnoge teorije deliberativne demokracije so prevzele to idejo in se pravzaprav asimilirale z institucijami liberalnega konstitucionalizma. Tako imamo na eni strani kritiko deliberativne demokracije obstoječih liberalnih institucij predstavniške demokracije, na drugi strani pa so te institucije v njej implicitno prevzete, predpostavljene (Lukšič 2005, 245–246).

Povezava med javno sfero in formami politične oblasti mora biti vzpostavljena, saj avtentičnost demokracije zahteva, da reflektivne preference vplivajo na kolektivne izide in terja dvosmerno delovanje, in sicer v tem smislu, da bo toliko časa, dokler bo država glavno mesto kolektivnega

odločanja, nujna tudi usmerjenost na državo in na diskurzivne mehanizme, ki državi posredujejo javno mnenje (Lukšič 2005, 246).

Opraviti imamo torej, kot pravi Lukšič (v Sovdat 2008, 25), s spoznanjem dela deliberativnih demokratov, da je način prenosa javnega mnenja v odločevalski proces izredno pomemben. Tu se deliberativna demokracija sooči s ponujenimi procedurami, ki jih koristno uporablja liberalno-demokratska država.

Uporaba deliberativnih načel v odločevalskih procesih bi bila najlažja že znotraj obstoječih liberalnih institucij, čemur pa mnogi teoretiki nasprotujejo. Med drugimi Dryzek (2000, 27) omenja Benjamina Barberja, Seylo Benhabib, Davida Millerja, Nancy Fraser ter Habermasa v njegovih zgodnejših delih. Največ kritik gre na račun agregacije glasov, ki se pojavlja tako v teoriji kot praksi liberalne demokracije. Kritiki hočejo radikalno reformirati liberalno državo v avtentično deliberativno, ali pa oblikovati take alternativne poti, kjer bi bila možna deliberacija. Kot pravi Bohman (v Dryzek 2000, 28) se javna razprava poraja znotraj javne sfere, sestavljene iz svobodnih in enakih državljanov in ne znotraj državnih institucij.

Če bi se teoretiki deliberativne demokracije odločili za asimilacijo deliberacije v liberalno državo, bi deliberativna demokracija izgubila kritičnost, ki jo predstavlja. To pa bi pomenilo. Prvi razlog, ki ga omeni Dryzek (2000, 28), je demokracija kot taka, saj definicija demokracije ni nikoli dokončna, je odprt in dinamičen projekt. Nesmiselno je iskati model demokracije, ki bi veljal za vse čase in kraje. V sodobnih teorijah demokracije se govori oz. sprejme določena »dejstva« sodobnega sveta⁷, namesto da bi se posvetili raziskovanju ovir in možnosti za pospeševanje demokracije v določenem obdobju (Dryzek 2000, 29).

Drugi razlog je, da deliberativnim demokratom zmanjka sredstev za soočanje tako s kritiki kot izzivi, ki jih prinaša današnje življenje. Dryzek (2000, 30) meni, da liberalni konstitucionalizem ni dovolj fleksibilen, da bi se lahko odzval na izzive, ki jih predstavlja pluralnost in raznolikost politične strukture družbe. Za samo demokracijo in nadaljnji razvoj je torej nujno, da deliberativna demokracija ponovno vzpostavi svojo kritično perspektivo (ibid.).

⁷ Pri Rawlsu je na primer omenjen zmerni pluralizem, Habermas pa izpostavi kompleksnost in diferenciacijo v sodobnih družbah (Dryzek 2000, 29).

Kot lahko vidimo v tem poglavju, so razlike med liberalno in deliberativno demokracijo očitne in se v glavnem nanašajo na zagovarjanje agregativnega modela sprejemanja odločitev s strani liberalne teorije, na drugi strani pa deliberativna demokracija ponuja drugačen način oblikovanja odločitev. Na strani zagovornikov deliberativne demokracije se pojavljajo dvomi v sposobnost deliberacije izvoljenih predstavnikov v imenu njihovih volivcev, kar pa je nujno za legitimnost političnih odločitev. Če povzamem, deliberacija informira, je enakopravna ter razumna. Državljeni so bolj vpleteni in aktivni v javnih zadevah, večja se tolerantnost do drugače mislečih, bolj se zavedajo lastnih preferenc in jih znajo bolje argumentirati. Ljudje ne vztrajajo pri lastnih pogledih zgolj iz morebitnih koristi, zavedati se začnejo medsebojne odvisnosti. Poveča se zaupanje v demokratični sistem, saj imajo državljani občutek, da dejansko vplivajo na politične odločitve, s čimer se večja tudi legitimnost samega političnega sistema.

4.2.1 Avtentičnost in legitimnost deliberativne demokracije

Po mnenju Dryzeka (v Sovdat 2008, 27) se je v zadnjem desetletju prejšnjega stoletja pogled na demokratično legitimnost obrnil proti možnosti in zmožnosti aktivnega sodelovanja v deliberaciji, predvsem tistih, katerih se kolektivno sprejete odločitve dotikajo. Deliberacija kot socialni proces se razlikuje od drugih oblik komunikacije v tem, da udeleženci lahko spremenijo svoje mnenje, presoje, preference in poglede med samo interakcijo, ki raje kot prisilo, manipulacijo ali prevaro vključuje prepričevanje. Za bistvo demokracije je sedaj v širokem obsegu sprejeta deliberacija kot nasprotje glasovanju, agregiranju interesov, ustavnim pravicam in tudi vladanju samim sebi. Deliberativni obrat predstavlja na novo oblikovano dilemo glede avtentičnosti demokracije: stopnja, do katere je demokratična kontrola prej dejanska kot simbolična, in jo izvajajo kompetentni državljani.

Interes o avtentičnosti demokracije pomeni, da deliberativna demokracija sprejema različne oblike komunikacije pod različnimi pogoji. Ravno ti pogoji pa so predmet spora, saj želijo nekateri deliberativni demokrati zelo ozko določiti avtentično deliberacijo in jo omejiti na argumente, medtem ko bi predstavniki bolj tolerantnega stališča poleg argumenta dovolili tudi retoriko, humor, čustva, pričevanja ter pripovedovanje zgodb in opravljanje (Dryzek v Sovdat 2008, 27).

Edini pogoj za avtentično deliberacijo je po mnenju Dryzeka (v Sovdat 2008, 27), da komunikacija sproži neprisiljeno razmišljanje o preferencah. Ta zahteva tako izključi možnost dominacije (z izvajanjem moči), manipulacije, indoktrinacije, propagande, zavajanja, izpostavljanja zgolj lastnih interesov, groženj ter možnost poskusov vsiljevanja ideološke podrejenosti. Večja kot je enakovrednost deliberativnih kompetenc udeležencev v razpravi, manjše so možnosti za pojav prej naštetih nezaželenih oblik komunikacije.

Iskanje večje avtentičnosti demokracije je nujno za sam razvoj demokracije, pravi Dryzek (2000, 29). Prej omenjeni deliberativni obrat nakazuje možnost novega zagona v demokratičnem razvoju, predvsem v iskanju demokratične avtentičnosti. Če pa se deliberativna demokracija preveč prilagodi liberalni državi, se možnosti demokratičnega razvoja zmanjšajo ali celo izničijo.

Tako kot avtentičnost demokracije je za sam obstoj in nadaljnji razvoj pomembna tudi legitimnost demokracije. Opisali bi jo lahko na več načinov, saj jo različni avtorji opredelijo različno. Manin (v Saward 2000, 66) trdi, da vir legitimnosti političnih odločitev ni vnaprej določena volja posameznikov, ampak proces njenega oblikovanja, se pravi deliberacija. Bohman in Rehg (v Saward 2000, 66–67) menita, da se deliberativna demokracija nanaša na idejo, da legitimnost odločitev izhaja iz javne deliberacije državljanov. Cohen gre še nekoliko dlje, kot meni Saward (2000, 67), saj pravi, da so odločitve legitimne samo in edino v primeru, ko so v skladu s dogovorom, ki ga v svobodni in javni razpravi oblikujejo državljani. Benhabib vidi legitimnost v kompleksnih demokratičnih družbah kot rezultat svobodne in neomejene javne deliberacije med državljani (v Saward 2000, 67). Valadez (v Sovdat 2008, 28) meni, da legitimnost odločitev, sprejetih med deliberacijo, temelji na upoštevanju mnenj in interesov posameznikov ter na tem, da deliberacijo vodijo argumenti, ki so bili predhodno izpostavljeni javni debati. Nadaljuje, da tudi volja večine ni zadosten pogoj za legitimnost, ampak je pomembna kolektivna refleksija državljanov o skupnih političnih ciljih.

Richardson (2002, 23–28) je mnenja, da se potreba po legitimnosti vzpostavlja predvsem iz enega razloga, to je dejstva, da vladne odločitve pomembno vplivajo na posameznikovo svobodo. Vplivajo pa lahko na dva načina: po eni strani s svojimi odločitvami omejujejo in kršijo posameznikove pravice, po drugi strani pa lahko nalagajo državljanom nove dolžnosti. Zaradi tega morajo vlade legitimirati svoje odločitve in delovanje v skladu z le-temi. Odločitve morajo temeljiti na argumentih, ki so oblikovani v skladu s spoštovanjem človekove svobode in enakosti.

Fishkin (v Sovdat 2008, 29) pravi, da je politični sistem legitimen, če izpolnjuje štiri pogoje. Prvi pogoj je vsesplošna podpora državljanov; drugi pogoj je prostovoljno sodelovanje državljanov; kot tretjega izpostavi minimalne zahteve, ki jih morajo izpolnjevati člani politične skupnosti, ki so nujne za sodelovanje v kolektivnem dialogu; četrti pogoj je nenehni nadzor državljanov nad delovanjem oblasti – predvsem s pomočjo javne razprave.

Legitimnost v deliberativni demokraciji pa se, po mnenju Lukšiča (2005, 244–245), utemeljuje na medsebojnem razumevanju in ne na zahtevi po konsenzu in temelji na razumevanju in sprejemanju preferenc vseh udeležencev debate ter načina, kako je prišlo do neke rešitve, četudi se vsi udeleženci ne strinjajo s samo odločitvijo. Deliberacija ima svojo legitimnost toliko časa, dokler se vsi strinjajo s pogoji, pod katerimi deliberacija poteka in se sprejemajo kolektivne odločitve.

Avtentičnost in legitimnost sta poleg deliberacije ključni pri oblikovanju kritičnega pogleda na liberalno demokracijo. Temelj obeh je kvalitetna deliberacija, ki poteka javno med svobodnimi in enakimi državljani. To nakazuje na glavno razliko med liberalno in deliberativno demokracijo. Liberalna demokracija kot vir legitimnosti političnega sistema in odločitev vidi v mehanizmu volitev, kjer državljani periodično izbirajo svoje predstavnike, nato predstavljajo interese svojih volivcev. Manjka pa element, ki ga poudarja teorija deliberativne demokracije, in sicer aktivno sodelovanje državljanov pri oblikovanju in sprejemanju odločitev, ki jih neposredno zadevajo. Zato deliberativna demokracija vidi javno deliberacijo kot ključni in temeljni element za oblikovanje legitimnih odločitev in politik ter avtentičnost demokracije. V nadaljevanju bom opisala, v katerih pogledih teoriji liberalne in deliberativne demokraciji najbolj razhajata in iz kje te razlike izhajajo.

4.3 LIBERALNA DEMOKRACIJA IN KRITIČNA ALTERNATIVA

Po opisu značilnosti liberalno-predstavniške in deliberativne demokracije bom v nadaljevanju izpostavila ključne razlike med tema dvema teorijama, saj je to nujno potrebno za nadaljnji konceptualni razvoj magistrskega dela v smeri združevanja zelene politične teorije in deliberativne demokracije. Liberalizem zagovarja svobodnega in enakega državljana, ki svoje interese in odločitve oblikuje pred politično interakcijo, medtem ko deliberativna demokracija

temelji na oblikovanju posameznikovih preferenc med samo politično interakcijo in nasprotuje agregatnemu modelu demokracije, kot ga predstavlja liberalna demokracija. Pojavlja se vprašanje, ali naj se deliberativna demokracija asimilira z liberalnim konstitucionalizmom ali naj se vzpostavi kot samostojna oblika demokracije.

Največji vpliv na obliko demokracije, ki jo prinaša deliberativni obraz, imata predvsem liberalni konstitucionalizem in kritična teorija. Ti dve teoriji, ki sta predstavljal dva zelo različna pogleda na politiko in demokracijo, sta se sedaj srečali v glavnem na liberalnih temeljih. Ravno zblíževanje teh dveh teorij pomeni izgubo kritičnosti, ki jo predstavlja deliberativna demokracija. Ta kritičnost pa se lahko vzpostavi na novo z razločevanjem med liberalnim konstitucionalizmom in diskurzivno strujo deliberativne demokracije. Deliberativna demokracija bi si morala prizadevati za neprestano iskanje demokratične avtentičnosti namesto preprostejše prilagoditve prevladujoči liberalni ekonomiji. Z avtentičnostjo pa je mišljena stopnja, do katere komunikacija vzpodbudi neprisiljeno razmišljanje o preferencah (Dryzek 2000, 8).

4.3.1 Deliberativna demokracija znotraj liberalnega konstitucionalizma

Liberalizem se pojavlja v več oblikah, v središču pa je skupna doktrina, da posameznika motivira zgolj lasten interes in ne skupno dobro in da je le on sam sodnik o tem, kaj je njegov interes. Politika se vključi, pravi Dryzek (v Sovdat 2008, 30–31), ko ni možno uskladiti interesov različnih posameznikov s pomočjo mehanizmov tržne ekonomije. Liberalna politika je torej pomembna za spravo in združitev vnaprej določenih interesov, le-to pa ji omogoča zbir nevtralnih pravil, ustava. Strah, da bi egoistični posamezniki izkoristili javno oblast v lastno dobro, zahteva ustavne pravice za zaščito posameznikov pred oblastjo in pred drugimi posamezniki. Te pravice pa posledično prinašajo tudi dolžnost spoštovanja pravic drugih in obveznosti do vlade, ki te pravice varuje.

Liberalizem na začetku ni posebej defniral demokracije kot take, saj so liberalci zaupali trgu in bili neskončno skeptični do vlade ter poudarjali svobodo pred zatirajočimi demokratičnimi večinami. Zaščito pravic je seveda mogoče doseči s pomočjo pravnih mehanizmov, za liberalce pa ni bilo pomembno, v kolikšni meri so bili ti zakoni demokratični. Na začetku dvajsetega stoletja so se liberalci bali, da nenadzorovane množice ne bi dovolj spoštovale liberalnih pravic

in ustave. Tudi najbolj demokratičen liberalec devetnajstega stoletja John Stuart Mill se je zavzemal za zaščito posameznika pred »tiranijo večine«. J. S. Mill je napovedal in pričakoval težaven odnos med liberalizmom in deliberativno demokracijo: podpiral je razširjeno in informirano javno debato, ki pa bi morala biti obvladovana in ne bi smela »vznemiriti« vlade. J. S. Milla lahko tako označimo za začetnika sodobne liberalno ustavne deliberativne demokracije. Šele v dvajsetem stoletju sta se liberalizem in demokracija združila in tako je postala liberalna demokracija vodilna politična ideologija (v Sovdat 2008, 31).

Na prvi pogled se zdi koncept deliberativne demokracije nezdružljiv z liberalno verzijo demokracije, kajti deliberativna demokracija je že po definiciji odprta za možnost spreminjanja preferenc med samo politično interakcijo, medtem ko se liberalna demokracija na drugi strani ukvarja s spravo in združevanjem različnih interesov pred samo politično interakcijo. Liberalizem je zelo fleksibilna doktrina in počasi dopušča tudi možnost deliberativnega prepričevanja (Dryzek 2000a, 79). Sam koncept deliberativne demokracije bi, po mnenju Dryzeka (v Sovdat 2008, 31), lahko pospešil približevanje liberalnih in demokratičnih načel. Zgolj dejstvo, da bi deliberativna demokracija rešila problem liberalizma in demokracije, je premalo za njeno sprejetje. Liberalni deliberativni demokrati pa vidijo to novo politično teorijo kot izjemno privlačno in prilagojeno sedanji liberalni, demokratični in kulturno pluralni dobi.

Samo idejo deliberacije pri razvijanju povezave med liberalizmom in demokracijo, se pravi pri prilagajanju deliberativne demokracije liberalizmu, lahko, kot prikaže Dryzek (2000, 10), uporabimo na tri načine, in sicer:

1. Deliberativna načela zagovarjajo liberalne pravice

Liberalni demokrati verjamejo tako v splošni (javni, ljudski) nadzor kot v individualne pravice. Ti dve načeli sta si velikokrat v nasprotju, saj se demokratične večine lahko odločijo, da ne bodo spoštovale določenih pravic, predvsem tistih, ki pripadajo manj priljubljenim manjšinam. Liberalni deliberativni demokrati lahko to nasprotje rešijo z argumentom, da obstajajo določene pravice, ki jih je treba spoštovati, namreč tiste, ki so potrebne za izvrševanje demokratičnega državljanstva, torej za deliberativno demokracijo kot tako. Take pravice so na primer svoboda izražanja in združevanja ter izobraževanja, morda celo določena raven dobrega materialnega stanja (Dryzek 2000, 10–11).

Deliberacija že po definiciji določa, da morajo posamezniki debatirati o skupnih odločitvah pod pogojem, da so sposobni preišljenega sprejemanja odločitev, ki so pomembne za tiste, ki se jih le-te dotikajo. Ta karakteristika se zdi na prvi pogled nespravljiva z liberalno definicijo politike kot iskanjem, interakcijo in agregacijo različnih interesov, ki jih posameznik oblikuje že vnaprej. Politika privatnega interesa pa ravno tako potrebuje nek institucionalni okvir. Pri oblikovanju odločitev o tem okviru bi po mnenju liberalcev, npr. Rawlsa, javna razprava morala filtrirati politične argumente, ki izhajajo iz interesov, ki se oblikujejo med svobodnimi in enakimi državljani. Ostali deliberativni demokrati, npr. Joshua Cohen (v Dryzek 2000, 11), iščejo možnosti širše uporabe javnega razpravljanja. Claus Offe (v *ibid.*) bi opredelil ta razširjen pogled kot vrsto »levega-liberalizma«, ki se oddaljuje od liberalizma v ožjem smislu, ki zagovarja, da se preference posameznikov oblikujejo pred samo politično interakcijo in se kasneje med samo interakcijo ne spreminjajo. Tako kot Rawls tudi Cohen menita, da »zmerni pluralizem« pomeni, da argumenti, ki prepričajo enako misleče, ne bodo enako prepričljivi tudi za ostalo skupnost, zato je treba izraziti argumente na tak način, da jih bodo sprejeli tudi drugače misleči posamezniki (*ibid.*).

Neposredne posledice takega javnega razpravljanja, meni Dryzek (2000, 11–12), so se začele s svobodo izražanja, ravno zaradi spoštovanja »zmerne pluralizma« in enakopravnega deliberativnega položaja tistih, s katerimi se ne strinjamo. Sledila je verska svoboda, kajti verska prepričanja so imuna na javno razpravo in torej vanjo ne sodijo. Politična enakost je naslednja, saj je nemogoče razpravljati o tem, da bi nekateri imeli manj političnih pravic. Cohen je torej mnenja, da mora deliberativna demokracija uresničevati/izvrševati osnovna politična načela, ki jih v veliki večini zagovarjajo liberalci.

2. Liberalne ustave pospešujejo/podpirajo deliberacijo

Osnovni argument liberalcev, ki zagovarja nujnost ustave je, da je treba posamezniku zagotoviti uživanje privatnega življenja brez vmešavanja javnosti. Hkrati pa ustava oblikuje vladne institucije. Deliberativna demokracija pa poudarja pomen ustave za oblikovanje javne sfere za deliberacijo, ki pa je (sfera) sestavljena iz vladnih institucij, predvsem sodišč in zakonodajnih institucij, za katere velja, da so učinkovite, racionalne in legitimne v tolikšni meri, kolikor omogočajo in vključujejo deliberacijo. Hkrati pa ta sfera vključuje tudi neformalne javne razprave, v katere je lahko vključena širša javnost (Dryzek 2000, 12).

Rawls (v Sovdat 2008, 33) je mnenja, da je zgradba ustavnih demokratičnih institucij, ki določajo okvir za deliberativna zakonodajna telesa, eden od treh osnovnih elementov deliberativne demokracije (ostala dva sta še javna razprava ter znanje in želja s strani državljanov za sodelovanje v javni razpravi). Pojem deliberativna demokracija je prvi uporabil Joseph Bessette, ko je interpretiral ameriško ustavo kot skupek načel, ki zagotavlja učinkovito javno deliberacijo, posebno znotraj kongresa .

Deliberacija ima poseben pomen tudi znotraj prava. Sprejemanje odločitev namreč ni zgolj uporaba določene sodbe, upoštevajoč splošna pravila in pravice oziroma tehtanje, kaj storiti, ko trčijo pravila in pravice. Namesto tega je deliberacija o pomenu in uporabnosti pravil ključna. Kaj katera pravica pomeni, mora biti stvar deliberacije, naj bo to v parlamentu, na sodišču ali v širši politični debati. Kajti pravice kot take imajo pomen le, če jih sprejmejo državljanji, ki jih lahko koristijo zase, hkrati pa jih priznavajo tudi drugim (Dryzek 2000, 13).

3. Pisanje ustave je deliberativen proces

Nekateri liberalni deliberativni demokrati verjamejo, da bi morala deliberacija usmerjati in prežemati vse institucije skozi vse čase. Ostali liberalci (Dryzek 2000, 13) pa so mnenja, da je deliberacija ključnega pomena, vendar bi morala biti omejena na določene priložnosti, kot je npr. pisanje ustave. Tu se liberalni *demokrati* ločijo od nekoliko manj demokratičnih liberalcev, ki menijo, da se ustava in pravice lahko oblikujejo le s pomočjo legalne in pravne filozofije in ne javnega mnenja. Gutmannova in Thompson (2002, 153) trdita, da je deliberacija nujna tudi pri oblikovanju same vsebine ustave in zakonov. Po mnenju Ackermana (v Dryzek 2000, 14), pripadnika ustavnim liberalnim demokratom, so ravno pisci ameriške ustave prvi zgledi deliberativne demokracije v praksi. Verjame pa, da sama sposobnost deliberacije ni zadosten vir za oblikovanje ustave, zato razumnost ekonomije zapoveduje, da veliko tematik ne more in ne sme biti podvrženih deliberaciji.

Rawls (v Dryzek 2000, 14–15) je s trditvijo, da mora biti dobro urejena ustavna demokracija razumljena tudi kot deliberativna demokracija, postavil deliberativno demokracijo v središče liberalnega konstitucionalizma. Z deliberacijo ne misli moralnosti pri sprejemanju vladnih odločitev, ampak razpravo o ustavnih zadevah ter zakonodaji, v kolikor le-ta zadeva teme ustave, kar on imenuje »osnovna pravičnost«⁸. Kot pravi Cohen (1989, 18), je za Rawlsa javna razprava

⁸ Osnovna pravičnost po Rawlsu pomeni enakost možnosti ter distribucijo materialnih dobrin (v Dryzek 2000, 14).

osredotočena na različne koncepte, kaj je skupno dobro, cilj pa je te koncepte tako oblikovati, da jih je mogoče aplicirati v določeno javno politiko. V javni razpravi naj bi državljani debatirali na osnovi lastnih prepričanj, kaj je politično pojmovanje pravičnosti, ki jih posameznik oblikuje na podlagi vrednot, za katere je realno pričakovati, da jih bodo sprejeli tudi ostali. Iz tega lahko nastane ustava, ki jo bodo vsi svobodni in enaki državljani spoštovali zaradi skupnih načel in idealov (Dryzek 2000, 15).

Behabib pravi (v Dryzek 2000, 15), da Rawls javno razpravo vidi kot ideal za oblikovanje argumentov tako posameznikov kot njihovih predstavnikov. Argumenti morajo biti oblikovani tako, da so sprejemljivi za vse člane politične skupnosti. Rawls ne vidi posebnega pomena v razširitvi deliberacije od razmišljanja posameznika na politično interakcijo. Meni, da lahko deliberacija poteka pri posamezniku, ko tehta različne argumente, le-teh pa ne izpostavi realni politični interakciji. Če v javni razpravi torej sodelujejo le argumenti, za katere je pričakovati, da jih bodo vsi sprejeli, Rawls implicira, da potemtakem vsi posamezniki razmišljajo na enak način in v končni fazi pridejo do enakih zaključkov. Javna razprava pri Rawlsu je torej edinstvena in se konča s konsenzom.

Kot že prej omenjeno, je za Rawlsa poleg javne razprave in ustavnega okvirja za deliberativno demokracijo pomembno tudi znanje in želja državljanov, da upoštevajo zaključke, oblikovane z javno razpravo, in uresničujejo politične cilje. Mnenja je, da sama politična interakcija posameznika ne spodbudi k delovanju v skladu z javnim interesom. Svoje mnenje in argumente posameznik namreč oblikuje pred samim vstopom v javno razpravo. Potemtakem lahko vsak posameznik pride do pravih zaključkov (v Sovdat 2008, 35).

Cohen povzame Rawlsa, ki meni, da demokratična politika vsebuje javno deliberacijo, ki je osredotočena na skupno dobro, zahteva enakost državljanov ter oblikuje identiteto in interese državljanov na načine, ki pripomorejo k lažjemu oblikovanju javnega pojmovanja skupnega dobrega (Cohen 1989, 19).

Dryzek zaključí, da se na prvi pogled ti trije načini povezovanja deliberativne demokracije in liberalnega konstitucionalizma zdijo nezdržljivi, vsaj kar se tiče prve (deliberativna načela zagovarjajo liberalne pravice) in tretje (pisanje ustave kot deliberativen proces). Če deliberacija kot taka zahteva določene liberalne pravice, kako lahko potem vsebino teh istih pravic

podvržemo deliberaciji? V praksi se ta problem kaže za manj pereč kot v teoriji, saj lahko pisci ustave razpravljajo o tem, kaj katera pravica pomeni (v Sovdat 2008, 35)

Amy Gutmann in Dennis Thompson (v Dryzek 2000, 16) zagovarjata tako deliberacijo znotraj ustavne strukture kot deliberacijo o ustavni strukturi. Menita, da mora deliberacija potekati znotraj ustavnih okvirjev, ki pa so oblikovani ravno s pomočjo deliberacije med pisci ustave. Deliberativna demokracija bi po njunem mnenju morala zagotoviti: recipročnost oz. zmožnost iskanja pravičnih pogojev za družbeno sodelovanje; javnost ter odgovornost do volivcev in ostalih državljanov. Za razliko od Rawlsa Gutmannova in Thompson menita, da končni izid deliberacije ni nujno konsenz, dovolj je že medsebojno spoštovanje in spoštovanje do različnih stališč in argumentov (Dryzek 2000, 16–17).

4.3.2 Meje liberalizma in kritična teorija

Liberalne osnove so zelo pripomogle k razvoju deliberativne demokracije in težko jim je nasprotovati, saj po mnenju Dryzeka (2000, 17) obljublajo večjo avtentičnost demokracije znotraj ustavne strukture. Pojavlja pa se mnogo vprašanj, povezanih z deliberacijo v samem liberalnem parlamentarizmu. Kot prvo bi lahko vzpostavili, da ustavna struktura ne določa vrst politik, ki se pojavljajo v sistemu. Dryzek poda primer ameriške ustave, ki omogoča pluralizem politik ter dostop različnih interesnih skupin v sam politični sistem. Liberalni deliberativni demokrati pa opozarjajo na različne primere, ko se to v realnosti ni uresničilo, na primer, ko črnci niso imeli volilne pravice. Nekaterih neenakosti ne morejo urediti obstoječa ustavna sredstva. Kot ena najbolj izstopajočih se kaže predvsem neenakost med glasom kapitala in glasovi vseh ostalih. Dryzek pravi, da se vlade zanašajo na korporacije, ki zanje izvajajo ključne naloge v gospodarstvu, zato tudi ima kapital, kot to imenuje Lindblom (v Dryzek 2000, 18), »privilegiran« položaj v procesu deliberacije o različnih politikah. Niso torej samo ustavna določila tista, ki urejajo deliberacijo v liberalni politični skupnosti. Po mnenju Dryzeka imajo pomembno vlogo tudi materialne sile in diskurzi. Materialne sile izhajajo v večini iz kapitalistične politične ekonomije, katere del je liberalna država. Na drugi strani so pa diskurzi, s katerimi lažje opišemo in pojasnimo svet. Diskurzi so v večini utemeljeni z raznimi predvidevanji, sodbami, zmožnostmi. Vse to daje možnost posamezniku, da sam izbere informacije in jih potem

preoblikuje v zgodbo, ki jo podaja naprej. Posameznik, ki se poslužuje določenega diskurza, sam izbira dejstva in vrednote, na katerih bo dopolnjeval ta diskurz (v Sovdat 2008, 36).

Dryzek poda za primer razvoj diskurza o ekološki modernizaciji, ki je omogočil okoljevarstvenikom bolj enakopraven položaj pri procesu oblikovanja javnih politik, iz katerega so bili prej, zaradi tržnega liberalizma, izključeni. Avtor nadaljuje, da je tekmovanje med različnimi diskurzi ključnega pomena za deliberativno demokracijo, vendar pa ti diskurzi ne morejo biti omejeni zgolj na sredstva in možnosti oblikovanja in sprejemanja političnih odločitev, ki jih ponuja liberalni parlamentarizem (Dryzek 2000, 18).

Obstajajo tudi drugi zadržki in pomanjkljivosti v praksi liberalne države. Kritika gre tudi na račun soočanja različnih argumentov. Po navadi imajo skupine s socialnega in političnega obrobja redko priložnost povedati svoja mnenja in argumente o javnih politikah. Naslednja pomanjkljivost, ki jo avtor izpostavi, je oblikovanje take politične skupnosti, ki je ne moremo umestiti v okvirje, ki jih določa ustava. Tak primer je korporativizem. Korporativizem, definiran kot kooperativno oblikovanje politik med predstavniki vlade, kapitala in delavci, ni bil nikjer uzakonjen, a se je vseeno oblikoval tako v Avstriji kot na Nizozemskem in Švedskem. Kljub liberalnemu parlamentarizmu v teh državah se je oblikoval korporativizem in prevzel glavno vlogo pri oblikovanju in sprejemanju političnih odločitev. Na koncu Dryzek (v Sovdat 2008, 37) izpostavi še oblikovanje nadnacionalnih in globalnih oblik vladanja, ko nacionalna država izgublja svoj primat pri oblikovanju in tudi sprejemanju političnih odločitev in politik na sploh. Meni, da so vlade, kot jih predvidevajo liberalci, izjemno šibke na globalni ravni, zato se odpirajo možnosti za drugačne oblike politične ureditve. Zaradi vseh teh razlogov, zaključi Dryzek, je popolna asimilacija deliberativne demokracije in liberalnega parlamentarizma nezaželena (Dryzek 2000, 19).

Vse te pomanjkljivosti postavljajo vprašanje, kaj je oz. naj bi bila deliberativna demokracija. V nadaljevanju bom predstavila še drugi teoretični okvir oblikovanja deliberativne demokracije, ki ga Dryzek (v Sovdat 2008, 37) vidi predvsem v kritični teoriji.

Poleg liberalnih osnov deliberativne demokracije in posledično njene prilagoditve institucijam liberalne demokracije, Dryzek (2000, 20) kot drugi teoretični okvir vidi kritično teorijo, ki pa je izjemno skeptična do možnosti učinkovite deliberacije znotraj liberalne države. Kritična teorija si prizadeva doseči večjo emancipacijo posameznikov in družbe od raznih zatirajočih sil, ki izvirajo

iz prevladujoče ideologije. Emancipacija sledi iz prepoznavanja in razumevanja teh sil ter zmožnosti delovanja proti njim (ibid.).

Kot glavno razliko med liberalnimi in kritičnimi teorijami demokracij bi lahko opisali nasprotovanje slednjih statusu quo, ki ga liberalizem sprejema⁹. Vendar Dryzek pravi (2000, 20), da tudi nekateri teoretiki kritične teorije sprejemajo zatiralne sile kot neizogibne, proti katerim ni možno storiti nič. Razlika med kritično teorijo in liberalizmom je tudi v tem, kot nadaljuje Dryzek, da liberalizem deluje le na površju politične ekonomije. Teoretiki obeh teorij nasprotujejo zavajanju kot obliki političnega komuniciranja. Liberalizem je ravno zato oblikoval različne mehanizme, ki bi tak dialog omogočili – liberalne pravice, izvoljeni predstavniki itd. Vendar pa liberalci niso uvideli, da oblikovanje zakonov in ustave ni dovolj. Morda se niso zavedali, kakšen vpliv imajo lahko dominantni diskurzi in ideologija, ki so velikokrat prepleteni z ekonomsko strukturo in se jim je s pomočjo mehanizmov, opredeljenih z zakoni in ustavo, težko zoperstaviti. Zadnje čase pa ima posebno velik vpliv tudi transnacionalna politična ekonomija, ki določa vsebino javnih politik kot tudi stopnjo demokracije v državnem oblikovanju politik (v Sovdat 2008, 38)

Kritična teorija pa se ne ukvarja zgolj s prepoznavanjem zatiralnih sil in premišljevanjem, kako preprečiti njihovo delovanje. Zanima jo, koliko so državljani sami sposobni prepoznavati in nasprotovati tem silam, le-to pa lahko spodbudi politična participacija. Liberalci so prepričani, da participacija ne vpliva na posameznika – preference pred, med in po politični participaciji ostanejo iste, se ne spreminjajo. V nasprotju z liberalci pa teoretiki kritične teorije menijo, da proces politične participacije vpliva na posameznike, in sicer tako, da postanejo bolj tolerantni, vedoželjni, bolj pozorni na interese drugih (ibid.).

Sodobni predstavnik kritične teorije je Jürgen Habermas, ki razlaga tudi teorijo deliberativne demokracije, ki pa ne ustreza ravno zahtevam kritične teorije demokracije. Habermasa (v Dryzek 2000, 21) zanima, kaj je tisto, kar poganja družbo že od razsvetljenstva naprej. Razlikuje med instrumentalno racionalnostjo, ki pomeni zmožnost zamišljanja, izbiranja in uveljavljanja sredstev za dosego ciljev, ter komunikacijsko racionalnostjo. Ta je osredotočena na razumevanje med posamezniki. Komunikacijska racionalnost zahteva komunikacijo brez prisotnosti prisile, prevare, preračunljivosti in manipulacije. Habermas je mnenja, kot pravi Dryzek (2000, 22), da

⁹ Seveda je bil na začetku tudi liberalizem revolucionaren, npr. kot kritik fevdalizma in absolutne monarhije. Ackerman je mnenja, da bi liberalizem lahko bil in bi tudi moral biti ponovno revolucionaren (v Dryzek 2000, 20).

sta v medčloveških odnosih prisotni obe racionalnosti, vendar pa je instrumentalna racionalnost zavzela področja, v katera ne spada, kar vodi v birokratizacijo in komercializacijo družbenega življenja in politike (ibid).

Takoj lahko opazimo podobnosti med komunikacijsko racionalnostjo in pogoji učinkovite deliberacije. Deliberativno pojmovanje demokracije lahko opišemo s pomočjo komunikacijske racionalnosti, ki jo potemtakem lahko uporabimo tudi kot kriterij za dosego deliberativne demokratične avtentičnosti. Habermas (v Dryzek 2000, 22) je razvil politične implikacije komunikacijske racionalnosti, tako da je ločil med »sistemom« in »življenjem« (lifeworld). Sistem je sestavljen iz države in ekonomije; življenje pa – kjer so pomeni predmet pogajanj in identitete konstrukti posameznikov – je osnova komunikacijske racionalnosti. Habermas je bil pazljiv in ni hotel povezati realizacije komunikacijske racionalnosti z liberalno državo. Zato se je obračal na sfere javnega življenja, kjer sta potekali politično združevanje in interakcija ločeno od države. Vzor deliberacije ja za Habermasa evropska buržoazna javna sfera iz 17. in 18. stoletja, ki se je oblikovala preko pogovorov na javnih mestih (kavarne), debat v časopisih in s političnim združevanjem. Zaton je pomenila komercializacija tiska v 19. stoletju ter vstop buržoazije v državo, ki jo je nekoč izključila (Dryzek 2000, 22–23).

Sodobne vzporednice z buržoazno javno sfero lahko najdemo v novih družbenih gibanjih, ki so velikokrat prisiljena zoperstaviti se kapitalistični državi. Kot opozori Dryzek (2000, 23), je pri oblikovanju kriterijev javne sfere treba biti pazljiv, saj le-ta zajema vsa gibanja, ki se pojavljajo¹⁰. Javne sfere lahko povežemo tudi s konceptom civilne družbe, katere definicija še vedno ostaja predmet sporov. Hendriksova (2006, 502) vidi sodelovanje civilne družbe v deliberaciji na dva načina, in sicer sodelovanje v racionalni deliberaciji znotraj strukturirane razprave, na drugi strani pa sodelovanje v spontani komunikaciji, kjer se javno mnenje formira in oblikuje. Civilno družbo lahko opredelimo kot skupek vseh družbenih interakcij, ki niso zajete v delovanje države ali gospodarstva. Z gledišča demokracije so najbolj zanimivi seveda politični aspekt civilne družbe. Jänicke (v Dryzek 2000, 23) definira civilno družbo kot odziv na neuspeh države ali gospodarstva. Gre lahko za protest proti in pritisk na državne akterje. Lahko pa gre za dejanja, ki so usmerjena na gospodarske akterje in delujejo mimo vlade.

¹⁰ Nekateri teoretiki poudarjajo le progresivna gibanja, ignorirajo pa npr. fundamentalistična verska gibanja, nacionalistične skupine, skupine, ki se borijo proti splavu itd. (Dryzek 2000, 23).

Politični vidik civilne družbe, ki določa javno sfero, so prostovoljne politične asociacije, katerih ideje in delovanje so vsaj deloma določeno z delovanjem države. Dryzek (v Sovdat 2008, 40) da primer gibanj za mir, ki se ponavadi pojavijo, ko se država vojaško angažira, kot je npr. predstavitev novega raketnega sistema. Kljub temu da je delovanje teh političnih asociacij odvisno od delovanja države, pa si le-te ne prizadevajo za preboj na oblast. Vsak poudarek na javni sferi in civilni družbi pa odpira nova vprašanja o razmerju med deliberacijo in odločitvami, sprejetimi s strani države.

Če vzamemo Habermasov zgodnejši pristop h komunikacijski racionalnosti in ga apliciramo v deliberativno politiko, lahko, kot meni Dryzek (2000, 24), na koncu dobimo politično teorijo, ki ne pove veliko o politični strukturi. Pri komunikacijski racionalnosti je najbolj pomemben boljši argument. Odločitve se sprejemajo s konsenzom, zato je tudi implementacija odločitev odvisna od posameznikov, ki so ta konsenz oblikovali. Tak način oblikovanja, sprejemanja in implementacije odločitev si v današnjih, kompleksnih in pluralističnih družbah težko predstavljamo. Ravno zato se je Habermas (v *ibid.*), kljub temu da še vedno ostaja zagovornik kritične teorije, morda nekoliko približal načelom teoretikov liberalne deliberativne demokracije.

Habermas v svoji teoriji ohrani poudarek na javnih sferah in civilni družbi, kjer se skozi komunikacijsko racionalnost oblikuje pravo javno mnenje. Habermas (v Dryzek 2000, 24–25) meni, da mora potekati deliberacija tudi o tem, kako prevesti konsenz v zavezujočo odločitev, ki jo je mogoče implementirati. Vključil je tudi pogajanja v primeru, da so si interesi preveč nasprotujoči. Habermas, kot meni Dryzek (2000, 25), se zaveda, kako kompleksne so moderne družbe, zato je mnenja, da se javno mnenje oblikuje z interakcijo med več javnostmi. V nasprotju s participativnimi modeli demokracije, ki zagovarjajo komunikacijo iz oči v oči in v majhnih skupnostih, govori Habermas o razpršeni in brezosebni komunikaciji (*ibid.*).

Za razliko od svojega zgodnejšega dela Habermasa (v Dryzek 2000, 25) zdaj zanima, kako javno mnenje vpliva na procese oblikovanja zakonodaje in politik. Država bi morala zagotoviti institucije podpore in zaščite civilne družbe. Taka zaščita je zagotovljena z osnovnimi človekovimi pravicami, katere določajo in varujejo zakoni. Zakoni, kot meni Habermas, pomenijo tudi moralni in politični diskurz, ne samo družbeno kontrolo. Habermas se sprašuje, kako vpeljati kolektivne odločitve v zakone, ne da bi pri tem prišli v konflikt s pravicami ter ostalimi političnimi načrti. Predlaga preoblikovanje »komunikacijske moči«, ki se ustvari znotraj javne sfere, v »administrativno moč« države. Kot nadaljuje Habermas, komunikacijska moč

omejuje sama sebe, saj s tem, ko vpliva na oblikovanje in sprejemanje političnih odločitev preko javnega mnenja, ne poizkuša prevzeti oblasti. Habermas sprejema glavne značilnosti obstoječega sistema, kot so volitve, zakonodaja in administrativna implementacija politik. Te značilnosti postanejo tudi osrednje v njegovi demokratični teoriji. Iz neformalnega oblikovanja javnega mnenja se razvije »vpliv«, ki se z volitvami preoblikuje v »komunikacijsko moč«, ki se preko zakonodaje transformira v »administrativno moč«. Vendar pa mnogi kritizirajo Habermasovo normativno teorijo, ki vidi volitve kot edini pravi mehanizem za preoblikovanje javnega mnenja v administrativne odločitve, kajti obstajajo tudi mnogi drugi načini, ki ne vključujejo volitev – protesti, demonstracije, bojkoti, medijski dogodki, lobiranje itd. (v Sovdat 2008, 41).

Obdobje deliberativnega obrata nam ponudi dve teoriji nadaljnjega razvoja demokracije, in sicer liberalni konstitucionalizem in kritično teorijo. Lahko bi rekli, da je liberalizem najuspešnejša politična teorija glede prilagajanja novim političnim situacijam, kar dokazuje tudi »podreditev« kritične teorije. Prav zblíževanje oz. zlivanje teh dveh teorij pa pomeni izgubo kritičnosti, ki jo predstavlja deliberativna demokracija. Liberalizem se pojavlja v več oblikah, katerim je skupno to, da posameznika motivira zgolj lasten interes in ne skupno dobro in da je le on sam sodnik o tem, kaj je njegov interes. Koncept deliberativne demokracije se zdi nezdržljiv z liberalno verzijo demokracije, kajti deliberativna demokracija je že po definiciji odprta za možnost spreminjanja preferenc med samo politično interakcijo, medtem ko se liberalna demokracija na drugi strani ukvarja s spravo in združevanjem različnih interesov pred samo politično interakcijo. Nenazadnje deliberativna demokracija poudarja pomen ustave za oblikovanje javne sfere za deliberacijo, ki pa je (sfera) sestavljena iz vladnih institucij, za katere velja, da so učinkovite, racionalne in legitimne v tolikšni meri, kolikor omogočajo in vključujejo deliberacijo. Hkrati pa ta prostor vključuje tudi neformalne javne razprave, v katerih lahko sodeluje tudi širša javnost. Kritična teorija ohrani poudarek na javnih sferah in civilni družbi, kjer se skozi komunikacijsko racionalnost oblikuje pravo javno mnenje. Katere so institucije, ki jih deliberativna demokracija predlaga, pa bom predstavila v nadaljevanju.

4.4 INSTITUCIJE DELIBERATIVNE DEMOKRACIJE

Deliberativna demokracija se vzpostavlja kot kritika liberalne demokracije. V prvi vrsti se postavlja vprašanje, ali naj se s slednjo asimilira ali naj vzpostavi lastne institucije. V tem

poglavju bom predstavila ideje nekaterih teoretikov deliberativne demokracije, katere bi bile možne oblike institucij in načini delovanja le-teh.

Tudi če v tem trenutku še ni politične volje za vzpostavljanje takšnih institucij, pa bo slej ko prej, meni Lukšič (2005, 247), prišla na površje zahteva državljanov po zaupanju in po ublažitvi strahov in stisk, ki jih povzroča politika. Za potrebe legitimiranja politik Lukšič omeni tri potencialne deliberativne modele, s katerimi se lahko presojajo kompetativne vrednote, prepričanja in preference:

- mediacija in deležniške institucije;
- državljanski forumi, kot so deliberativni mnenjski shodi, državljanska razsodišča in konsenzualne konference;
- referendumski in državljanske iniciative.

Ti modeli ponujajo možnosti povečanja demokratične deliberacije in refleksije pluralnosti vrednot znotraj odločevalskega procesa in jih lahko, kot bolj ali manj stalne oblike, vpeljemo na lokalni in/ali nacionalni ravni. Kot pravi Lukšič (v Sovdat 2008, 43), lahko komunikacijski in odločevalski procesi potekajo le znotraj komunikacijskih in odločevalskih form, ki so bolj ali manj formalizirane in proceduralno dorečene, in ki so postavljene v realni in/ali virtualni prostor.

Fishkin in Luskin (2000, 17) pravita, da za deliberacijo ni nujna komunikacija iz oči v oči, le-ta lahko poteka s pomočjo mediacije, uporabimo lahko tudi različna orodja, ki jih ponuja internet. Deliberacija v današnjem svetu je mešanica vsega – ljudje berejo, gledajo in poslušajo; ljudje govorijo in razpravljajo.

Tako Fishkin in Luskin (2000) kot Smith (2000) iščejo možnosti oblikovanja deliberativnih institucij znotraj obstoječih institucionalnih okvirov, saj kot pravi Smith (2000, 30), inovacije, ki jih predstavljajo npr. državljanski forumi, ne pomenijo alternative obstoječim liberalnim institucijam, ampak raje dopolnitev le-tem. Z njihovo pomočjo bi odločevalci dobili informirana mnenja državljanov in posledično bi se zmanjšal demokratični deficit v sodobni družbi.

Sodobne liberalno demokratične institucije se soočajo, kot menita Fishkin in Luskin (v Sovdat 2008, 44), z izbiro med politično neenakimi elitami, ki se poslužujejo deliberacije, ter politično enakimi, a ne-deliberativnimi množicami. Prizadevajo si doseči ideal deliberativne demokracije, to je enakost in deliberacija skozi celoten proces oblikovanja in sprejemanja odločitev, a jim to

uspeva le po fazah. V fazi volitev združujejo in predstavljajo enakost, deliberacija pa se pojavlja v poznejših fazah procesa odločanja. Seveda pa taka delitev ni absolutna. Deliberacijo lahko zasledimo tudi v fazi volitev, če se državljani zanimajo in razpravljajo o različnih možnostih, na drugi strani pa je enakost tudi pri sprejemanju odločitev, saj ima vsak predstavnik en glas. Še vedno pa je v veliki meri enakost izražena preko volitev, deliberacija pa pri razpravljanju med izvoljenimi predstavniki.

Deliberacija med izvoljenimi predstavniki pri oblikovanju in sprejemanju političnih odločitev je daleč od ideala. Predstavniki velikokrat zagovarjajo stališča, ki se močno razlikujejo od tistih, ki jih zagovarjajo njihovi volivci. Zgodi se lahko, da predstavniki delujejo le v smeri zadovoljevanja lastnih interesov oz. interesov vplivnih posameznikov in organizacij. Tako je enakost, dosežena s pomočjo volitev, omejena. Volitve lahko nekateri vidijo zgolj kot možnost za novo izvolitev, zato raje kot da predstavljajo interese svojih volivcev, sledijo javnomnenjskim raziskavam. Torej tudi faza odločanja ne prinese želenih rezultatov: ignoriranje preferenc množic spodkopava enakost, sledenje le-tem pa deliberacijo (ibid.).

Vse te pomanjkljivosti predstaviške demokracije spodbujajo iskanje demokratičnega procesa, ki bi, kot pravita Fishkin in Luskin (2000, 19), združil enakost in deliberacijo ter omogočil deliberacijo med državljani in ne samo med izvoljenimi predstavniki. Zato, kot meni Forst (2001, 374), ponuja deliberativna demokracija osnovo za temeljno moralno pravico do zagovora, v nasprotju z liberalnim instrumentalnim razumevanjem demokracije, ter tudi nakazuje potrebo po institucionalizaciji recipročnega in splošnega zagovora – hkrati zagovarja, oblikuje, nadgradi in omeji demokratične institucije (v Sovdat 2008, 44).

Veliko pozornosti se usmerja v inovativne demokratične eksperimente, ki promovirajo deliberacijo. To so predvsem državljanski forumi, ki predstavljajo skupine državljanov, ki jih zberejo skupaj za tri do štiri dni, da razpravljajo o javnih zadevah. Izpostavljeni so različnim informacijam ter mnenjem različnih ljudi, ki jih lahko potem tudi sami še dodatno sprašujejo. Za nepristranskost v postopkih deliberacije je zadolžena neodvisna podporna organizacija, ki te forume organizira. Domneva se, da so državljani voljni in sposobni sprejemati pomembne odločitve v okviru javnega interesa (Smith 2000, 29). V nadaljevanju bom državljanske forume tudi nekoliko bolj podrobno opisala.

4.4.1 Državlanski forumi

Državlanski forumi se lahko pojavijo v različnih oblikah. V ZDA in Veliki Britaniji so se oblikovale državljanske porote, v Nemčiji in Švici »planning cells«, na Danskem pa konsenzualne konference. Skupna ideja vseh treh je zbrati državljane skupaj in jim omogočiti razpravo o javnih zadevah. Gre za priložnosti in spodbudo za državljane, da se lahko vedejo kot idealni državljani. Ravno nastopanje pred ostalimi udeleženci v razpravi spodbudi posameznika, da se čim bolj informira (Fishkin in Luskin 2000, 19).

Fishkin in Luskin (2000, 19–20) z deliberativnimi javnomnenjskimi anketami¹¹ ne želita pokazati, kakšno je javno mnenje, ampak kakšno bi bilo javno mnenje, če bi se anketiranci informirali, razmišljali ter pogovarjali o temah. Za ankete vzamejo naključno izbran vzorec populacije, opravijo z njimi intervju ter jih povabijo na deliberativen vikend. Ponudijo jim skrbno izbrano gradivo o glavnih političnih opcijah, tako z argumenti za kot proti. Nato poteka diskusija najprej znotraj manjših skupin, ki jih vodijo izkušeni moderatorji, ter sestavijo vprašanja, ki jih pozneje postavijo tekmujočim politikom in političnim ekspertom na plenarnih srečanjih. Čisto na koncu pa udeležencem ponovno postavijo ista vprašanja kot na začetku. Za razliko od državljanskih porot in konsenzualnih konferenc, katerih cilj je doseči neko javno, kolektivno odločitev, si deliberativne ankete prizadevajo za informirano in bolj jasno oblikovano mnenje udeležencev (ibid.). Kot pravi Fishkin (1991), gre za majhen del javnosti, ki je deliberativen. Po Lindemanovem mnenju (2002, 217) lahko deliberativne raziskave pripomorejo k lažjemu razločevanju med prepričanji, ki jih je težje spremeniti, ter med mnenji, ki jih ljudje lažje spreminjajo.

Za razvoj deliberativnih javnomnenjskih anket je, po mnenju Smitha (2000, 30–31), predvsem zaslužen ravno Fishkin s svojo zavezanostjo idealu deliberativne demokracije in tako so se začele vzpostavljati povezave med deliberativno demokratično teorijo in ostalimi inovacijami, kot so državljanske porote ter konsenzualne konference. Na podlagi štirih kriterijev avtor oceni, v kolikšni meri državljanski forumi uresničujejo ideale deliberativne demokracije (v Sovdat 2008, 46).

¹¹ Več o deliberativnih javnomnenjskih anketah in njihovih rezultatih v Fishkin in Luskin (2000).

Za prvi kriterij vzame Smith (2000, 31) vključenost državljanov v procese odločanja. Državljeni imajo enake pravice povedati svoje mnenje, izraziti svoje potrebe, vrednote in interese. Noben glas ne bi smel biti izključen, vsaka stran ima pravico biti slišana. Težko si je predstavljati institucionalni okvir, ki bi v celoti uresničit tak ideal, saj je še vedno velika večina državljanov izključena iz neposredne participacije v državljanskih forumih. Vse tri oblike deliberativnih institucij si prizadevajo uresničiti ta ideal vključenosti s pomočjo izbora čimbolj reprezentativnega vzorca udeležencev državljanskih forumov, porot in deliberativnih anket. Večje kot so skupine udeležencev, tem večja ja verjetnost, da bodo zajete vse perspektive in vsi glasovi (ibid.).

Smith kot drugi kriterij vzame deliberacijo. Po Dryzeku (v Smith 2000, 31) je dialog deliberativen, ko »so interakcije egalitarne, neprisiljene, kompetentne, brez prevar, goljufij, nadmoči in strategij«. Vendar pa Ryfe (2002, 369) opozarja, da ni enotne oblike dobre in uspešne diskusije, kajti deliberacija je ukoreninjena v sam kontekst in različni konteksti zahtevajo različne vrste diskusij. Deliberativne institucije si prizadevajo oblikovati forme političnega dialoga, ki bi spodbujal medsebojno razumevanje in preko katerega bi državljeni reševali spore s pomočjo različnih argumentov in ne katerih koli drugih sredstev. Državlanski forumi so oblikovani tako, da omogočajo deliberacijo. Državljeni so izpostavljeni veliko informacijam, primerjajo lahko svoje izkušnje in perspektive z ostalimi državljeni. Najbolj primerne za deliberacijo so majhne skupine, ker vzpostavijo stabilno okolje in zaupanje med udeleženci (Fishkin v Smith 2000, 32). Forumi ne potekajo pred očmi javnosti, kar dodatno pripomore k temu, meni Elster (v Smith 2000, 32), da državljeni dejansko predstavljajo svoje argumente ter upoštevajo mnenja ostalih. Pomembno vlogo imajo moderatorji, ki skrbijo, da so vsi državljeni vključeni v proces deliberacije ter spodbujajo vzajemno spoštovanje med samo deliberacijo (Davies in Sang v Smith 2000, 32).

Tretji kriterij je državljanstvo. Warren (v Smith 2000, 32) pravi, da je v deliberativni demokraciji velikega pomena koncept aktivnega državljanstva. Tehtanje lastnih preferenc in oblikovanje sodb izolirano od drugih, kot to v večini poteka v liberalnih demokracijah, ne pripelje do ideala sodelujočega in aktivnega državljana. Če državljanom primanjkuje možnosti in spodbud za izražanje in zagovarjanje njihovih mnenj ter posledično delovanje v skladu z le-temi, je tudi manjša verjetnost, da bodo spodobni empatije do drugih, dobro informirani ter da bodo sposobni artikulirati, braniti in spreminjati svoje poglede. Državlanski forumi so torej ena izmed takih

institucij, ki podpira idejo aktivnega državljanstva, saj udeleženci javno izražajo svoja mnenja in prepričanja, hkrati pa krepijo medsebojno spoštovanje in razumevanje (v Sovdat 2008, 47).

Kot četrti kriterij Smith (2000, 33) izpostavi legitimnost. Po mnenju deliberativnih demokratov se legitimnost političnih odločitev poveča, če so le-te rezultat deliberacij. Nekateri teoretiki deliberativne demokracije, kot na primer Dryzek, so skeptični do vpeljevanja deliberativnih institucij v liberalno državo, opozarjajo na možnost pristranskosti in manipulacije. Medtem ko zagovorniki trdijo, da je največ verjetnosti za vplivanje na oblikovanje agende in pristranskost v začetnih fazah izbiranja tem ter relevantnih informacij pred samo deliberacijo. V nadaljevanju pa je ključnega pomena neodvisnost organizatorja državljanskega foruma. Vendar pa je sam obstoj in debatiranje o državljanskem forumu med širšo populacijo pomemben element demokratične legitimnosti (ibid.).

Vse teorije deliberativne demokracije so si enotne v tem, meni Lukšič (v Sovdat 2008, 47–48), da stavijo na institucije, ki promovirajo demokratično deliberacijo, katera vključuje razumen politični dialog, institucije, ki so senzitivne za pluralnost vrednot in ki promovirajo politično presojanje, ki upošteva različne perspektive. Skupno z liberalnimi teorijami ima deliberativna demokracija željo po oblikovanju političnih institucij, ki bodo reševale konflikte, hkrati pa dopušča možnost transformacije le-teh v samem procesu soočenja individualnih preferenc in vrednostnih orientacij. Ravno ta transformacija institucij pa je bistvena in prav zato je soočenje tako pomembno. Za pridobitev višje stopnje legitimnosti in zaupanja v forme politične oblasti, morata biti izpolnjena dva pogoja, in sicer vključenost (inkluzivnost) in spontan dialog.

Inkluzivnost zajema tako prisotnost kot govor:

Načeloma so vsi državljani nagovorjeni, da participirajo v političnem dialogu, in vsi imajo enako pravico, da se predstavijo in postavijo vprašanje, da uveljavljajo svoje razloge, da izražajo svoje potrebe, vrednote in interese in da oporekajo tistim potrebam, vrednotam in interesom, s katerimi se na strinjajo. Njihovi glasovi ne bi smeli biti izključeni iz političnega procesa; vsi državljani imajo enako pravico, da se jih sliši (Lukšič 2005, 240).

Dryzek (v Lukšič 2005, 240) meni, da spontani dialog zahteva promocijo deliberacije, ki jo je treba razumeti kot nasprotje »strateški« ali »instrumentalni« racionalnosti. V nasprotju s strateško manipulacijo in manevriranjem, ki je pogosto značilno za sodobno politiko, lahko

skupnost oz. kolektiv označimo, da je deliberativno racionalen in da zanj velja naslednje: njegove interakcije so egalitarne, neprisiljene, kompetentne in osvobodjene prevar, goljufij, nadmoči in strategij.

Vprašanje, ali je mogoče oblikovati alternativne institucije, ki bi lahko dopolnile prakso različnih strokovnih analiz, kot je na primer CBA (costbenefit analysis), hkrati pa ustrezno odgovarjale pluralnosti vrednot in preferenc, je povsem na mestu. Prav tako vprašanje, ali je mogoče oblikovati institucije, ki bi zagotavljale inkluzivnost in spontan dialog ter omogočile refleksijo vrednot in preferenc. Če je odgovor pritrdilen, potem se ponuja institucionalni dizajn ali kot potencialno dopolnilo ali kot reforma obstoječe liberalno demokratične politične arhitekture (Lukšič 2005, 246).

Tu je treba takoj opraviti z iluzijo, kot pravi Lukšič (v Sovdat 2008, 48–49), ki izhaja iz domneve o veliki motivaciji političnih akterjev za demokratično deliberacijo, še posebno pri preoblikovanju institucij. Tudi od državljanov lahko pričakujemo preveč, ko pričakujemo, da bodo pokazali moralni pogum in kultivirali »povečano umsko sposobnost« ter priznavali nasprotujoče si vrednote. Medsebojno razumevanje je dobrina, za katero se je potrebno zavestno odločiti in jo gojiti, kot pravi Lukšič, tudi s pomočjo vzpostavljanja političnih pogojev, saj so nerazumevanje, zavračanje, umik in konflikt prav tako možne rešitve. Pri vsem tem pa je treba biti še posebno pozoren na tiste dejavnike, ki bi lahko spodkopavali dialog, kot so na primer zahrbtna uporaba moči oz. oblasti, neenakost virov, gospodarnost s časom, omejeno znanje in izkušnje – te dejavnike je treba pravočasno prepoznati in z njimi mentalno »obračunati« znotraj institucionalnih oblik, ki omogočajo deliberacijo in ki so občutljive na pluralnost vrednot in preferenc (Lukšič 2005, 246–247).

Dryzek (v Lukšič 2005, 246) je ravno zaradi razočaranja nad asimilacijo deliberativne demokracije v liberalni konstitucionalizem ter zaskrbljenosti, da bodo deliberativne institucije kooptirane in absorbirane v državo, razvil teorijo diskurzivne demokracije. Izbral je drugo možnost od dominantne poti deliberativne demokracije in poskuša obdržati kritično usmeritev proti institucijam liberalne države. Njegova teorija diskurzivne demokracije se izogiba vprašanju odločevalskih pravil v političnih institucijah in namesto tega izpostavlja deliberacije in diskurze znotraj civilne družbe, pri čemer še posebno ceni delovanje novih družbenih gibanj. Zelo pa je skeptičen do možnosti avtentične deliberacije znotraj državnih struktur in trdi, da je

ključna razlika v tem, da diskurzivna demokracija problematizira demokratične potenciale na način, ki jih liberalni konstitucionalizem ne.

Po Lukšiču (2005, 247) obstajajo trije potencialni modeli deliberativne demokracije, in sicer mediacija, državljanski forum in referendum. Vsi modeli zagovarjajo čim širšo vključenost javnosti oz. zajeti čim več različnih perspektiv pri oblikovanju političnih odločitev. Ni pomembno zgolj večje sodelovanje državljanov v odločevalskem procesu, poudarek je tudi na večji informiranosti državljanov o javnih politikah, kar posledično pomeni, da bi se državljani na podlagi dodatnih informacij (verjetno) bolje oz. drugače odločili.

Dilema, ali naj se deliberativna demokracija asimilira v liberalno demokracijo ali naj vzpostavi nove institucije, še vedno ostaja. Cilj vseh demokratičnih institucij je reševanje konfliktov, za razliko od drugih pa deliberativna demokracija poudarja pomen deliberacije skozi celoten proces sprejemanja odločitev. V institucijah deliberativne demokracije sta pomembna inkluzivnost in spontan dialog, ki zagotavljata večjo legitimnost političnih institucij. Dryzek opozarja na škodljivost prilagajanja deliberativnih institucij v liberalne, saj bi to pomenilo omejitev avtentične deliberacije in izgubo kritičnosti, zato ponudi model diskurzivne demokracije in s tem prenese deliberacijo iz demokratičnih institucij v javne sfere. Lahko bi rekli, da ni nekih jasnih določil, kakšne naj bi bile institucije v deliberativni demokraciji, sploh ob predpostavki, da politika potrebuje odločitve, ki se sprejemajo ravno znotraj političnih institucij. To nas pripelje do naslednjega poglavja, kjer bom predstavila sprejemanje odločitev v deliberativni demokraciji.

4.4.2 Sprejemanje odločitev

V institucijah, ki jih teoretiki največkrat omenjajo kot možne v deliberativni demokraciji, osrednji prostor pripada deliberaciji, ki poteka med svobodnimi, enakimi ter informiranimi državljani, v odsotnosti kakršnekoli prisile. Vendar pa politika zahteva odločitve, zato mora tudi deliberativna demokracija oblikovati pravila sprejemanja odločitev.

Inkluzivnost in spontanost dialoga ponujata dobro osnovo za bolj legitimne in zaupanja vredne oblike politične oblasti, zato je treba, po mnenju Manina (v Lukšič 2005, 242), radikalno spremeniti splošno perspektivo tako liberalnih teorij kot demokratične misli. Vir legitimnosti

demokratične oblasti ni vnaprej določena volja posameznikov, ampak naj bi se ta oblikovala skozi proces, ki je deliberativen sam po sebi. Enakega mnenja je Gutmannova (v Lukšič 2005, 242), ki pravi, da legitimiranje politične oblasti zahteva zagovor pred tistimi ljudmi, ki so od nje oddaljeni, in da je odločanje z deliberacijo med svobodnimi in enakimi državljani najboljši možni zagovor, saj se demokratična legitimnost in zaupanje v oblast vzpostavlja skozi kritično preiskovanje in preko možnosti za diskurzivni izziv.

Legitimnost političnih odločitev, inkluzivnost in spontan dialog ne povejo ničesar o samem oblikovanju in sprejemanju odločitev. Po mnenju Smitha (v Lukšič 2005, 242) se od konsenza kot koncepta odločanja v deliberativni demokraciji preveč pričakuje. Za mnoge je konsenz regulativen ideal ali impliciten standard demokratičnega dialoga. Teoretiki, ki dajejo velik poudarek doseganju konsenza, so pod močnim vplivom Habermasovega argumenta, da je konsenz o moralnih normah implicitno prisoten že v zelo strukturiranem govornem aktu (ibid.).

Po mnenju Lukšiča je pri kompleksnih političnih odločitvah, ob obstoju vrednostnega pluralizma v sodobnih demokratičnih družbah in zavedanju, da so lahko konfliktne vrednote nezdržljive ali neprimerljive, konsenz preprosto nedosegljiv. Sprejetje konsenza kot temeljnega koncepta odločanja lahko ovira kritični dialog in vodi k nadaljnji marginalizaciji nepriviligiranih skupin in perspektiv. Po predvidevanjih I. M. Young (v Lukšič 2005, 242) so perspektive privilegiranih najverjetneje dominantne pri opredeljevanju tega, kaj je splošno dobro. Zato se lahko zgodi, da bi se zdelo članom dominantne kulture ali tistim, ki so v večini, nepomembno in nepotrebno razpravljati o svojih perspektivah ter dati možnost tudi ostalim, da predstavijo svoja mnenja, izkušnje, ideje in znanja, ki bi lahko vplivala na oblikovanje konsenza o tem, kaj je skupno dobro (ibid.).

Smith pravi (v Lukšič 2005, 242), da je treba demokratično deliberacijo razumeti ne kot konsenz, temveč kot usmeritev k medsebojnemu razumevanju. Ljudje se med seboj ne bodo vedno strinjali, bodo pa bolj usmerjeni v reševanje konfliktov s pogovorom na osnovi argumentov in ne s katerimi drugimi sredstvi. Za medsebojno razumevanje so potrebne debate, ki soočajo različne poglede udeležencev na določeno temo, sprejeti pa morajo tudi možnost, da se lahko po končani refleksiji in premišljanju njihove izhodiščne preference in preference drugih spremenijo. Udeleženci se morajo zavedati in, po mnenju Lukšiča, »znati prepoznavati omejitve in zmote tako svojih lastnih perspektiv in sodb kot tudi omejitve in zmote ostalih. Vrednostni pluralizem

in njegov izraz v različnih perspektivah se lahko s tega vidika razume prej kot vir demokracije kot pa nekaj, kar demokracijo onemogoča« (Lukšič 2005, 242–243).

Deliberativna demokracija se je pojavila kot odgovor na pomanjkljivosti prakse liberalne demokracije. Po eni strani sicer nasprotuje agregatnemu modelu demokracije, po drugi strani pa se zaveda, da je sprejemanje odločitev imanentno politiki. Deliberativne odločevalske institucije, po mnenju Lukšiča (2005, 234), pa tu kažejo svojo protislovno naravo: obstaja potreba po institucionalizaciji deliberacije in obstaja potreba po odločitvi. Deliberacija je nenehna, saj v procesu medsebojnega razumevanja, argumentativnega dialoga, presojanja in prepričevanja ni nujno neke končne točke, medtem ko odločitev sama po sebi pomeni konec diskurzivnega procesa. Politika terja odločitve, zato je časovna omejitev debate nujna. Tu se potem vzpostavi dilema med dobrim medsebojnim razumevanjem in učinkovitostjo (v Sovdat 2008, 52).

V teorijah deliberativne demokracije lahko malo preberemo o samih odločevalskih pravilih, pravi Lukšič (v Sovdat 2008, 52–53), osrednji pri vseh teorijah pa je koncept soočanja kolektivnih odločitev z reflektivnimi preferencami. To pomeni, da so bila vsa mnenja slišana in upoštevana, kljub temu da jih končna odločitev morda ne vključuje. Gre za proceduro predhodne odločitve, ki je pogoj legitimnosti. Pomembno je spoznanje, da se lahko posameznikove preference med deliberacijo spremenijo in zato lahko pridemo do bolj razumnih presoj in odločitev.

Teorija deliberativne demokracije nasprotuje volitvam in kakršnemukoli drugemu agregativnemu modelu, ki pri oblikovanju in sprejemanju odločitev ne vključujejo deliberacije med državljani. Saward (2000, 67) kljub prepričanju teoretikov deliberativne demokracije, da so volitve manjši vir legitimnosti kot deliberacija, poudari, da je včasih do demokratičnih odločitev možno priti samo s pomočjo glasovanja, ko si npr. tudi po deliberaciji pogledi nasprotujejo. Nadaljuje, da bi deliberacija lahko bila idealen del političnega procesa, težko pa samostojen odločevalski model. Deliberacijo vidi kot zaželeno sestavino znotraj širše politične teorije, nikakor pa kot samostojen model političnega odločanja (ibid., 68).

Kot smo lahko videli, deliberativna demokracija nima konkretnih odločevalskih pravil, s pomočjo katerih bi po deliberaciji lahko prišli do odločitve. Še vedno je v ospredju deliberacija, soočenje reflektivnih preferenc ter konsenz. Vendar je tudi konsenz deležen kritike, kajti če je konsenz dosežen, še ne pomeni, da dejansko predstavlja kolektivno odločitev. Ostane nam torej deliberacija – soočenje posameznikovih mnenj, preferenc in prepričanj, s katero lahko pridemo

do neke skupne odločitve. Ni nujno, da se s to odločitvijo v celoti strinjamo, pomembno je, da sprejmemo potek deliberacije, ki nas je do te določitve pripeljala, kot legitimen (Sovdat 2008, 53).

Liberalno-predstavniške demokracije, kakršne poznamo danes, delujejo v okvirih kapitalističnega tržnega sistema, kar pomeni, da je relativno omejena pri tem, kakšne politike lahko sprejema. Če bi te kakorkoli omejile poslovno donosnost, bi jih trg nemudoma zavrnil. Obstoječa struktura liberalne demokracije je nesposobna učinkovitega odzivanja na ekološke probleme, predvsem zaradi kompleksnosti in nedoločnosti, ki sta zanje značilni. To praznino lahko zapolni deliberativna demokracija, predvsem zaradi prednosti, ki jih ima deliberacija pri tvorjenju sodb. Deliberativna demokracija ponuja oblike političnega delovanja, ki bi lahko povečale možnost zelenega in možnega državljanskega sodelovanja, ki bi se lahko oblikovalo kot del trajnega kritičnega dialoga.

Deliberativna demokracija je, po mnenju teoretikov zelene politične teorije (Smith 2003, 66), v interesu zelene politike, saj ponuja ugodne razmere za refleksijo poznavanja ekoloških sistemov in pluralnost okoljskih vrednot, ki izhajajo iz različnih pogledov na okolje. Vendar pa deliberativna demokracija sama na sebi ne pomeni zagotovila, da bodo okoljske vrednote imele višjo prioriteto pri sprejemanju okoljskih odločitev. Kot pravi Smith (ibid.), zagotovi le možnost izražanje in zagovarjanja vrednot, ki so povezane z ne-človeškim svetom.

Zelena politična misel je v politični prostor vnesla nujnost premisleka vrednotnega sistema in vpeljave novih akterjev v politično skupnost. Glavno vprašanje je, ali je mogoče te nove akterje sploh predstaviti ter zagovarjati njihove interese znotraj obstoječih liberalno-predstavniških institucij. Sodeč po opisih liberalne demokracije lahko rečemo da ne. Zato nam to možnost ponudi teorija deliberativne demokracije, ki z javno in demokratično deliberacijo omogoči predstavitev okoljskih vrednot in njihov zagovor, predvsem pa lahko usmerja k ponotranjenju teh vrednot, kar je tudi cilj zelene teorije. Sledi poglavje, kjer bom prikazala, katere so skupne točke zelene politične teorije in deliberativne demokracije ter morebitne pomanjkljivosti, ki jih ta naveza nakazuje, saj kot sem že omenila, demokratična deliberacija ne more zagotoviti, da bodo zelene vrednote tudi dejansko bolj upoštevane pri oblikovanju političnih odločitev.

5 ZELENA POLITIČNA TEORIJA IN DELIBERATIVNA DEMOKRACIJA

V zadnjem poglavju magistrskega dela bom predstavila argumente zagovornikov združevanja zelene politične teorije s teorijo deliberativne demokracije, saj bi bila z vidika zagovarjanja zelenih vrednot združitve z liberalizmom prešibka. Razvoj okoljevarstva gre lahko v smeri deliberativne demokracije ali pa v smeri liberalizma. Teoretična pomiritev teh dveh teorij lahko nenazadnje vodi do konca okoljevarstva. To bi pa spet lahko pomenilo dvoje: dokaz za uspešno penetracijo zelenih vrednot v liberalne vrednote ali pa njihovo asimilacijo in nevtralizacijo znotraj liberalnih vrednot. Med zagovorniki zelenih vrednot obstaja splošno prepričanje, da se bodo le-te v večji meri upoštevale v političnem sistemu, kjer lahko državljani svobodno izražajo in utemeljujejo svoja mnenja ter jih med seboj primerjajo in, kar je tudi središčna tema deliberativne demokracije, tekom javne deliberacije spremenijo. To je tudi glavno raziskovalno vprašanje magistrskega dela. Kljub temu pa s strani zelenih ni kategoričnega zavračanja bodisi liberalne demokracije bodisi kapitalizma, saj je v literaturi večkrat omenjeno, da bi bilo že preoblikovanje obstoječih institucij liberalne demokracije v smeri deliberativne demokracije morda zadostno za vpeljevanje zelenih vrednot v politične odločitve. Na drugi strani pa nekateri teoretiki zelene demokracije poudarjajo, da je potreben premislek o opustitvi nekaterih institucij in nadomestitvi le-teh z novimi oblikami. Hkrati pa se pojavi dvom, ali obstaja možnost oblikovanja in vzpostavitve institucij deliberativne demokracije v praksi.

Zagovorniki zelene teorije so vseskozi imeli radikalne poglede na demokracijo in kapitalizem, vendar pa je kritika zelenih kot grožnje kapitalizmu danes zastarela. Med zelenimi namreč ni veliko zagovornikov netržne alternative kapitalizmu, še manj pa jih podpira plansko gospodarstvo. Namesto tega se zelene politične in ekonomske alternative izognejo tako levi kot desni tradiciji in dajo prednost decentralizaciji, ki ima podporo tako s stališča demokratičnosti kot z vidika ekološke učinkovitosti. Z ekološkega gledišča decentralizacija pomeni učinkovitejšo rabo virov, saj se daje prednost lokalni proizvodnji in potrošnji pred proizvodnjo in transportom dobrin na globalni trg. Demokratično razsežnost decentralizacije pa predstavlja reorganizacija političnih institucij, ki bi omogočile ljudem, da pridejo ponovno v stik z zemljo. Vendar pa malo zelenih podpira radikalen obrat k bioregionalizmu (Doherty in De Geus 1996, 3–4). Ta namreč zahteva določitev političnih mej z ekološkimi mejami proizvodnje (Dobson 2007, 92-96) in tako bi na novo začrtane meje v skladu z ekološkimi mejami pokrajini predstavljale enoto politične ureditve, ki bi ustrezala novi kulturi, za katero se zavzema politična ekologija (Rifkin v Galić

2002, 2). Družbena decentralizacija v smislu lokalnih bioregij bi bila torej bolj ekološka v ekonomskem in socialnem pogledu (Galić 2002, 7) – ker zmanjšuje razdaljo med proizvodnjo in potrošnjo in ker prinaša duh lokalnosti ter povezanosti. Vendar pa okoljevarstveniki poudarjajo mednarodni značaj ekoloških problemov, saj onesnaževanje ne pozna meja, kar zahteva mednarodno reševanje ekoloških problemov (Dobson 2007, 100-101).

Razvoj zelene politične misli in spoznanje o pomembnosti zagotovitve trajnosti sta pripomogla k večjem priznavanju in uveljavljanju zelenih idej. Vendar pa, kot poudarita Doherty in De Geus (1996, 1–2), sta se od šestdesetih let 20. stoletja dalje uveljavili dve nasprotujoči si argumentaciji o odnosu med zeleno politiko in demokracijo. Stranke zelenih in predstavniki radikalnega gibanja se zavzemajo za participativno demokracijo in institucionalno decentralizacijo v ekonomskem in političnem sistemu, saj naj bi bila ekološko trajnostna družba majhna po obsegu ter samozadostna. V drugi, nasprotni alternativni, pa je demokracija vzeta kot prepreka, saj bi bila le močna oblast sposobna in pripravljena zaobiti svobodo državljanov in zagotoviti varstvo narave pred egoističnimi posamezniki ter delovati v smeri skupnega interesa. Vendar so po mnenju Dobsona (2007, 102) možne politične oblike za trajnostno družbo v razponu od radikalne decentralizacije do svetovne vlade, hkrati pa poudari, da je decentralizirana politika najbližja radikalni zeleni politiki, saj bi lahko pripomogla k preobrazbi človeške narave. Zato ni nenavadno, da je deliberativna demokracija s svojim razvojem vzbudila zanimanje ne samo znotraj sodobne demokratične teorije, ampak tudi znotraj zelene politične teorije¹² (Smith 2003, 61).

Zavzemanje za participativno demokracijo izhaja iz kritike liberalne demokracije. Ta je neuspešna v zagotavljanju najboljših odločitev, ker so zanjo značilne naslednje karakteristike: hierarhija, birokracija, individualizem in materialne neenakosti. Zato ponuja zgolj zelo omejene priložnosti za participacijo v javni sferi. S tem liberalna demokracija vzgaja atomiziran in individualističen pogled na privatno sfero, kar je slaba osnova za razvoj okoljske zavesti in demokratičnega državljanstva, potrebnega za razvoj trajnostne družbe. Zeleni želijo zamenjati predstavniško demokracijo s participativnimi demokratičnimi procedurami, temelječimi na deliberativni ali diskurzivni demokraciji. Slednji obliki demokracije predpostavljata aktivnega državljana in upravljanje skozi spekter decentraliziranih teles, kot so organizacije dela, politične stranke, lokalne vlade, sosedski zbori in prostovoljne organizacije. To pomeni, da so državljani

¹² Veliko avtorjev zelene politične teorije podpira oblikovanje deliberativne demokracije, npr. Dryzek (2000), Dobson (2007), Barry (1999) in Eckersley (2000).

polno, prostovoljno in aktivno vključeni v odločitve, ki oblikujejo njihova življenja (Carter 2001, 53).

Zeleni predstavljajo dva argumenta v podporo participativni demokraciji, ki bo omogočila boljši okoljski output. Prvi je ta, da bo participativna demokracija dosegla bolj odzivno vlado. Institucije bi morale biti bolj odzivne in odgovorne, ker bi bila moč premaknjena iz rok manjšine: s centralne vlade k lokalnim skupnostim, od uprave k delavcem, od centralne birokracije k lokalni. Varstvo okolja bi se kvalitativno izboljšalo, če bi imelo več ljudi besedo, saj bi odločevalski proces vključeval širši spekter interesov, poleg političnih, poslovnih in nekaj poklicnih elit, ki trenutno dominirajo. Naslednji argument za participativno demokracijo pa je ta, da bo ustvarila možnosti za razvoj večje individualne avtonomije. V liberalni demokraciji materialne neenakosti, birokratske hierarhije in delitve dela v službi in doma številnim državljanom ne dopuščajo možnosti, da bi imeli kreativen vpliv na svoje življenje. Diskurzivna demokracija spodbuja državljansko udeležbo in deliberacijo v nasprotju z liberalno demokracijo, kjer se posameznik le redko izraža v javnem prostoru in še to največkrat le z volitvami. Za posameznika v participativni demokraciji je veliko bolj verjetno, da bo podpiral kolektivne aktivnosti in skupnostno identiteto. Tu zeleni vpletajo še koncept demokratičnega državljanstva, ki lahko vpelje ekološko državljanstvo, le-to pa si prizadeva za kolektivno okoljsko skrb. Ko se enkrat zgodi ta premik od nezainteresiranosti in samega sebe k skrbi do drugih, je potreben veliko manjši korak k razširitvi skrbi do tujcev, prihodnjih generacij ter neživega sveta narave – participativna demokracija šele omogoča vzgojo o okoljski zavesti (Carter 2001, 54).

Številni zeleni teoretiki vidijo obravnavanje deliberativne demokracije kot dopolnilo liberalnim demokratičnim institucijam. Težnja po več priložnostih za večjo državljansko participacijo lahko poteka vzporedno s poskusom spodbude večje institucionalne samokritičnosti in reflektivnosti obstoječih institucij s tem, da postanejo bolj odprte, transparentne in odgovorne. Prav prevlada paradigme trajnostnega razvoja v prejšnjem stoletju, z okroglimi mizami, državljanskimi porotami in razširitvijo instituta referendumov, je v marsičem pomenila začetek demokratične institucionalne inovacije. Zeleno načelo demokracije pa zahteva obširnejšo demokratizacijo obstoječih institucij in postopkov (Carter 2001, 55), saj prehajanje v trajnostno družbo zahteva več kot le institucionalno preoblikovanje, potrebna je tudi transformacija prepričanj, odnosov in obnašanja posameznikov.

Morali so premisliti svoje strategije in to je pripeljalo do tega, da na liberalno demokracijo niso gledali več kot na nekaj, kar je nujno potrebno odpraviti, temveč je več zanimanja za ekološko politiko znotraj liberalne demokracije – za njeno dopolnjevanje prej kot nadomeščanje. De Shalit (2000, 64) trdi, da predstavlja liberalizem primeren okvir za razvoj zelenih idej in okoljske filozofije in to utemelji v treh stopnjah. Prva se nanaša na informiranje državljanov o okoljskih problemih, kar vodi do večje okoljske izobraženosti¹³. Vendar to ni dovolj, nadaljuje avtor, saj je na voljo toliko informacij, da so se ljudje pripravljene o določeni stvari resnično podučiti le, če ta neposredno vpliva na njihovo življenje. Zato je pomembno, da se državljanje izobrazijo ne le o okoljskih problemih kot takih, ampak tudi o tem, kako so med seboj povezani in kakšen vpliv imajo na njihovo življenje. Druga stopnja se torej nanaša na povezavo med okoljsko izobraženostjo in okoljsko ozaveščenostjo, ki jo lahko zagotovi tudi liberalizem, predvsem, kot pravi De Shalit (ibid., 65), preko svoje močne povezanosti z antišovinizmom. Pri tretji stopnji pa gre za odnos med liberalizmom in okoljskimi politikami. Na eni strani liberalizem spodbuja okoljsko debato, na drugi strani pa ne more dopustiti, da bi zaključki, izhajajoči iz takšnih debat, kakorkoli vplivali na okoljske politike. Tako onemogoči kakršnokoli javno delovanje v okviru varovanja okolja. De Shalit (ibid.) zaključi, da je v družbah z liberalno ureditvijo velika okoljska izobraženost ter posledično tudi okoljska ozaveščenost, kar pa ne drži za okoljsko zavest, saj je podpora okoljski politiki nizka.

Zeleni zagovarjajo bolj globoko in širšo demokracijo ter povezavo ekoloških tem s širšo spremembo političnega sistema, čemur nasprotujejo okoljevarstveniki. Kljub sprejemanju institucionalne hegemonije liberalne demokracije, postavljajo pod vprašaj njene prakse in etiko (Doherty in De Geus 1996, 1–3). Barry (1999, 4–5) zato opredeli zeleno politiko kot tisto, za razliko kot jo opisuje ekologizem, ki vključuje preoblikovanje namesto opustitev liberalne demokratične države in se bolj osredotoča na zeleno politično teorijo kot na zeleno politično ideologijo.

Demokracija in trajnost sta morda edina univerzalna termina, hkrati pa je mnogo definicij, kaj je demokratično in kaj je zeleno. Zatorej tudi ni presenetljivo, da je mnogo interpretacij zelene demokracije (Doherty in De Geus 1996, 3). Viri napetosti med radikalno zeleno opcijo in

¹³ De Shalit (2000, 64) pri razlagi povezave med liberalizmom in okoljevarstvom uporabi tri koncepte: *okoljska izobraženost* pomeni informiranost o okoljskih problemih in je predpogoj za kvaliteten okoljski diskurz, *okoljska ozaveščenost* predstavlja nadgradnjo okoljske izobraženosti, saj ne pomeni le informiranosti o problemih, ampak tudi zavedanje, da le-ti vplivajo na življenje ljudi in s tem sprožajo različne moralne dileme ter *okoljska zavest*, ki predstavlja globlje razumevanje okoljskih zadev in da le-te predstavljajo politično vprašanje in ne zgolj tehnološko rešljivih problemov.

demokracijo izhajajo iz narave zelenega imperativa ter tega, kar demokracija postavlja pred zeleni imperativ – časa in prostora: čas, ker bodo politične odločitve, ki se sedaj sprejemajo, vplivale tudi na življenje prihodnjih generacij in ker je demokratični politični cikel omejen na obdobje nekaj let, medtem ko ekološka kriza zahteva dolgoročne rešitve; prostor, ker je večina ekoloških problemov mednarodnega značaja, medtem ko demokratične strukture temeljijo na nacionalni državi, kar pa predstavlja problem za ustaljene demokratične procese (Dobson 2007, 108).

Dobson (2007, 108–109) kljub temu izpostavi več skupnih točk med ekologizmom in demokracijo, četudi se na prvi pogled zdi, da so zeleni cilji in demokratični postopki nezdružljivi. Zeleni svarijo pred morebitnimi posledicami neekološkega ravnanja, na drugi strani pa zagovorniki demokracije vztrajajo pri upoštevanju demokratičnih postopkov. Vendar ta razpon, po mnenju Dobsona, ni prevelik – kajti učinkovitost je ključna za ohranjanje demokracije, ravno tako kot so za zelene pomembne poti do njihovih ciljev. Včasih se demokracija tudi samo-omeji oziroma deluje v smeri, da ne pride do posledic, ki bi ogrozile njen obstoj. Ekološka katastrofa bi vsekakor oslabila pogoje za izvrševanje demokracije. Demokracijo in ekologijo pa lahko povežemo na podoben način, kot sta povezana demokracija in liberalizem – podpora liberalizma demokraciji izhaja iz liberalnih načel neodvisnosti in pravičnosti. Liberalistični koncept neodvisnosti spoštuje pravico posameznika do avtonomnega odločanja in če to odločanje razširimo tudi na ne-človeški svet (dopuščanje razvoja ne-človeškega po njemu lastnih principih), povezava med demokracijo in ekologijo ni več zgolj naključna. Drugi argument zблиževanja ekologizma in demokracije je nedoločljivost zelenih ciljev. Zelena teorija vrednosti nam pokaže, kaj je vredno za zelene, vendar je skoraj nemogoče dokončno in natančno določiti zelene vrednosti narave ali trajnosti. Ravno zaradi tega je, po mnenju Barryja (v Dobson 2007, 109–110), potrebna demokracija – koncepta trajnosti in zelene vrednosti sta oblikovana skozi diskurz in nista podana s strani določene avtoritete. Tudi Jacobs (v *ibid.*, 110) meni, da je za reševanje vprašanj javnih dobrin najprimernejša institucija javne razprave, saj le-ta vzpostavi možnost debate pred samim sprejemanjem odločitev. Iz tega izhaja, da so verjetno najprimernejše oblike institucij za določanje narave zelenih ciljev in sredstev za njihovo uresničevanje, demokratične. To je tudi ključna točka povezovanja deliberativne demokracije z okoljem (Smith 2003, 129).

Tretji argument se navezuje na drugega – česar namreč ne moremo nikoli dokončno izmeriti ali dokazati, mora biti podvrženo presoji v rednih časovnih intervalih. Z javno debato,

odgovornostjo in periodičnimi volitvami je to natančno tisto, kar demokracija zagotavlja. Četrty argument izpostavi alternativni pogled na vprašanje resnice. Kljub negotovosti odločevalskega procesa, lahko rečemo, da so nekatere odločitve boljše, oziroma bolj pravilne, kot druge. Kot je John Stuart Mill (v Dobson 2007, 111) zapisal, da mnenje, ki ga avtoriteta poskuša zatreti, ponavadi odraža resnico. Gre za argument odprtega sprejemanja odločitev, ki ga v glavnem povezujemo z demokratičnim posvetovanjem in za zelene je pot do rešitve nujno demokratična, saj odprtost sistema zagotavlja odkritje najboljše rešitve. Peti argument avtor izpelje iz domnevnih koristi določene oblike decentralizirane odprte demokracije. Zeleni poudarjajo ekonomske koristi lokalne proizvodnje in potrošnje, hkrati pa je tudi s stališča participacije decentralizacija bolj demokratična. To pa lahko vodi v že prej omenjeni bioregionalizem, ki pa ni nujno demokratičen. Vendar pa v demokratični teoriji in praksi najdemo povezave med decentralizacijo in participacijo in do neke mere obstajajo tudi ekološki argumenti za bolj lokalizirano demokracijo (Dobson 2007, 110–111).

Izkušnje iz zgodovine nam ponudijo dva razloga, zakaj imajo zelene vrednote večjo možnost uveljavljanja v demokratičnem sistemu. Prvi je ta, meni Dobson (2007, 11–12), da avtoritarni režimi v nekdanjih državah vzhodnega bloka pri preprečevanju ali reševanju ekoloških problemov niso bili nič bolj uspešni kot demokratični sistemi. Drugega pa lahko povežemo s trditvijo Dohertyja in De Geusa (1996, 5), da zeleni zagovarjajo participativno demokracijo in da se je večina zahodnoevropskih zelenih strank razvila iz modelov nove levice in prakse družbenih gibanj v sedemdesetih in osemdesetih letih 20. stoletja. Ko iščemo povezave med zeleno in demokratično teorijo, moramo imeti pred seboj dejstvo, da obstaja veliko tipov demokracije, kar lahko zelo vpliva na to, kako se zelene ideje stapljajo v demokracijo. Saward (v Dobson 2007, 113) izpostavi, da so nasprotja med zelenimi cilji in demokratičnimi postopki največja ravno v primeru direktne demokracije, v kateri je proceduralizem participacije na vrhuncu, medtem ko so ta nasprotja v predstavniški demokraciji manjša. Za končno oceno združljivosti ekologizma in demokracije pa bi morali proučiti vse možne kombinacije različnih oblik tako ekologizma kot demokracije (Dobson 2007, 113).

Dobson (2007, 66–67) ugotavlja, da ekologizem težko neposredno povežemo s katerokoli politično obliko gibanja, kljub temu pa lahko rečemo, da se nekatere oblike družbeno-politične organizacije bolje spopadajo z ekološkimi problemi kot druge. Tako naj bi demokracija in omejena ekonomija vodili k ekološki trajnosti, medtem ko avtoritarizmu manjka prost pretok informacij, ki je potreben za učinkovito odločanje in iz tega izhaja tudi pomanjkanje legitimnosti.

Ferry (1998, 139) zato trdi, da je ekologijo treba vključiti v demokratični okvir, kajti meni, da rešitve ne bodo prišle same od sebe, ne da bi sami spodbudili mišljenje in delovanje. Nadaljuje, da globokim ekologom ne smemo prepustiti monopola, saj jemljejo stvari preveč resno in ponuja »zagovor demokratične ekologije«, ki ne sloni niti na kartezijanstvu, niti na utilitarizmu in niti na globoki ekologiji (ibid., 141). Predlaga izdelavo nove teorije o dolžnostih do narave, saj dvoumnost narave, ki je mešanica surove materije in idej, ki so bližje kulturi človeka (svoboda, lepota, smotrnost), presega meje intervencionizma znanosti in zahteva visoko spoštovanje. Prebujeni ekološki čut, ki izhaja iz ljubezni do narave, za katero Ferry meni (ibid., 153), da jo v bistvu tvorijo demokratična čustva večine ljudi in se v industrializiranih deželah kaže v skrbi za okolje oz. v izogibanju slabši kakovosti življenja. Ta prebujeni ekološki čut odseva novo etiko avtentičnosti, ki zagovarja, tako kot nekoč, drugačno življenje, a način izražanja ni več revolucionaren, reformistični naravovarstvenik, ki je presegal z radikalizmom strank zelenih. Ekologija v demokraciji nudi možnost spremembe brez nasilja, se vključuje na trg, prilagaja novim zahtevam potrošnikov in kot reformistična sila predstavlja le skupino pritiska. Tako ekologija resda izraža občutek skrbi za okolje, ki je skupen veliki večini ljudi, ni pa zato edina poklicana za oblast. Če bo ekologija politična, ne bo demokratična, če bo demokratična, se bo mogla odpovedati veliki politiki (ibid., 152–156). Podobno Latour (v Dobson 2007, 50–51) zagovarja opustitev narave v zeleni politiki, kar je v nasprotju s trditvami zelenih. Meni namreč, da je potrebno dati glas vsem in vsemu, ki niso slišani, in se zavzema za novo razdelitev moči in vpliva, kajti interesi človeškega in ne-človeškega sveta se velikokrat določajo na podlagi odmevnosti. Latour (2004, 226–228) predlaga sprejetje nove in razširjene ustave ter nadaljevanje iskanja novih institucij javnega življenja, ki bi lažje vključevale do sedaj preslišana mnenja. Potrebno je razčistiti zmedo na področju znanosti ter izključiti naravo iz politike, saj je le-ta hkrati polna bistva in brez pravega pomena ter raziskovati javne institucije in terminologijo demokracije.

V poglavju o deliberativni demokraciji je opisano, zakaj liberalni deliberativni demokrati smatrajo ustavo in njeno pisanje kot možni rezultat deliberacije. Tudi Smith (2003, 103–104), kot zagovornik zelenih vrednot, pripiše velik pomen ustavi, in sicer zaradi dveh razlogov: prvi je, da lahko ustavo legitimno uporabimo pri zaščiti okolja in spodbujanju ekološke trajnosti, ter drugi, da lahko ustava spodbuja demokratično deliberacijo ter premislek o pluralnih okoljskih vrednotah. Do nedavnega s strani zelene politične teorije ni bilo velikega poudarka na okoljskih vidikih ustave, kar je presenetljivo, saj Eckersley (v ibid.) poudari, da lahko vpeljava okoljskih vrednot zelo spremeni obstoječi odločevalski proces tako, da bo imelo okolje večji vpliv. Zelene

bi struktura ustave morala zanimati, saj učinek le-te sega čez moralno, politično in zakonsko področje.

Vključiti ne-človeški svet v politiko pa je bil poleg zaščite in varstva okolja vedno končni cilj ekološkega gibanja in kot edini primeren način za vključitev ne-človeškega sveta v politični sistem vidi Latour (2004, 226) prekinitve s staro delitvijo med naravo in družbo. Ponovna določitev demokratične skupnosti, ki vključuje tudi neživo naravo in prihodnje generacije, ki jih bo onesnaževanje okolja še najbolj prizadelo, predstavlja novost povezave demokracije kot oblike politično-družbene organizacije z ekologi (Doherty in De Geus 1996, 3–7). Zato zelena demokracija prinaša tudi problem – kako vključiti te nove volivce v politični sistem, saj prizadeti (poleg prihodnjih generacij in ne-človeškega sveta tudi oddaljene države) ne morejo biti zlahka vključeni v tradicionalne strukture demokracije (Dobson 2007, 113). Izziv je najti nove pristope k političnemu odločanju, ki bi bili demokratični in hkrati dovolj dolgoročni, da bi upoštevali potrebe in pravice prihodnjih generacij; ki bi promovirali globalno perspektivo brez zanemarjanja lokalne avtonomije; ki bi zagotavljali skrb za okolje brez onemogočanja ekonomije in obratno; ki bi vključevali načela pravičnosti – na kratko, potrebovali bi novo, trajnostno politiko trajnosti (Keil in dr. 1998, 12–13). Vprašanje načina razširitve demokracije pa ostaja neodgovorjeno (Dobson 2007, 113).

Ferry (1998, 145–148) zagovarja, da se znotraj demokratičnega sistema kot prostora notranje kritike, ki je hkrati tudi edina združljiva z demokratičnimi načeli, lahko oblikuje prostor za nenehno premišljanje delovanja in vznik reformizma. Kot ugotavlja Dobson (2007, 115), je v nasprotju s tem glavno prepričanje v ozadju politične aktivnosti zelenih, da sta liberalna demokracija in z njo povezana ekonomska struktura dovolj odprti in fleksibilni, da nudita zelenim dovolj možnosti za doseg ciljev, s čimer se strinja tudi Ophuls (v Baber 2004, 331), saj trdi, da je liberalizem, ki temelji na individualizmu in pravicah, že v osnovi neprimeren za reševanje okoljskih vprašanj. Vendar pa se zeleno gibanje sedaj bolj zanima za doseganje vmesnih sprememb politike in je tudi bolj praktično usmerjeno (Doherty in De Geus 1996, 1–3). Že Irvine in Poton (1988, 139) sta ugotavljala, da zelena sprememba ne bo predstavljala nekega revolucionarnega obrata, temveč proces majhnih sprememb življenjskih slogov, ki ga mora obenem spremljati tudi proces institucionalnih sprememb. Tudi Beck (1995, 12–13) ugotavlja, da mora ekološka revolucija skozi odločitve in dejanja posameznikov ter v drugih majhnih korakih zgraditi ekološko razširitev demokracije. Odgovor na glavno vprašanje, kako postaviti industrijski svet in vladajočo paradigmo pod vprašaj, je tako večinoma v majhnih zelenih

spremembah, ki se štejejo tudi kot glavni dosežek ekologizma v njegovih tridesetih letih delovanja. Vendar pa kot pravi Dobson (2007, 202), ostaja nejasno, ali bo to dovolj za trajnostno prihodnost.

Teoretiki zelene politične teorije vidijo v deliberativni demokraciji možnost predstavljanja zelenih načel v političnem prostoru na način, ki bi zelene vrednote približal državljanom. Kot sem v četrtem poglavju opisala, deliberativna demokracija z načeloma odprtosti in inkluzivnosti predstavlja nov in razširjen prostor za zagovarjanje zelenih vrednot in vključevanje le-teh v politične odločitve. Institucije deliberativne demokracije so ekološko bolj racionalne, saj so bolj odzivne na kompleksne težave, kakršne so tudi okoljski problemi (Dryzek 2000). Smith (2003, 62) meni, da proces deliberacije omogoča večji pretok informacij, saj gre za aktivno vključevanje različnih mnenj posameznikov in ravno tako skupin, ki imajo neposredne izkušnje s posledicami, ki jih prinašajo ekološke degradacije. Deliberacija oblikuje prostor za spoznavanje različnih mnenj in pogledov ter posledično tudi spoštovanje in upoštevanje teh mnenj, kar lahko vodi v prepoznavanje javnega dobrega. Glede na to, da je zeleno gibanje zelo raznoliko, ravno tako tudi okoljske vrednote, ponuja deliberacija primerne pogoje za raziskovanje in razumevanje teh razlik. Obljuba demokratične deliberacije sloni na zagotavljanju motivacije in spodbude k izražanju mnenj in njihovih utemeljitev. Mnenja in preference, ki so javno izražena, so ponavadi družbeno usmerjena in sprejemljiva, kajti v procesu deliberacije je težko zagovarjati mnenja, ki temeljijo na napačnih informacijah, so moralno nesprejemljiva ali pa temeljijo na egocentričnih vzgibih. To lahko rečemo tudi za mnenja, ki so oblikovana na podlagi tega, kakšne (materialne) koristi bi lahko imeli od tega. Miller (v Smith 2003, 63) to imenuje »moralni učinek deliberacije«, ki zelenim omogoča predstavitev moralnega odnosa med človekom in ne-človeškim svetom ter vzpostavitev okoljskih problemov kot problemov celotne družbe.

Goodin (v Smith 2003, 64) trdi, da deliberativna demokracija ponuja mehanizme, s katerimi lahko državljan v procesu deliberacije ponotranjijo vrednosti narave. Gre za proces, ko se posameznik sreča z mnenji ostalih in o njih premišljuje ter primerja s svojimi. Vendar pa ni dovolj le udeležba v deliberaciji za ponotranjenje vrednot narave in sprejemanje tujih mnenj, kajti pluralizma vrednot ne moremo preseči. Vseeno deliberacija omogoča prostor za kultivacijo, kot že omenjeno v poglavju o deliberativni demokraciji, Arendtove »povečane umske sposobnosti« (v Lukšič 2005, 244), saj nenehni demokratični dialog spodbuja refleksijo o množici okoljskih vrednot in zagotovi možnost preoblikovanja mnenj in preferenc. Gre za posebno obliko državljanskega delovanja, ki spodbuja javno izražanje, zagovarjanje in presojanje

mnenj in sodb. Med procesom deliberacije lahko pride do ponotranjenja okoljskih vrednot, le-to pa lahko, po mnenju Christoffa (v Smith 2003, 64–65), preoblikuje tradicionalno politično državljanstvo preko meja nacionalne države. Demokratična deliberacija vzpostavi prostor, kjer so državljani izpostavljeni drugačnim konceptualizacijam odnosov med človekom in ne-človeškim svetom ter omogoča spoznanje o naši medsebojni odvisnosti ter odvisnosti od okolja.

Na koncu bi vseeno rada izpostavila dve kritiki povezovanja zelene in deliberativne teorije. Kot prvo Smith (2003, 66) omeni splošno antipatijo do političnega predstavništva, ki izhaja iz prepričanja zelenih, da bi zelena teorija vrednosti morala imeti prednost pred kakršnokoli obliko politične institucije. Ampak, kot opozori avtor, tudi deliberativna demokracija ne more dati nobenega zagotovila, da bodo njene institucije vključevale okoljske vrednote. Drugo področje nesoglasij je, da je človek tisti, ki določa in oblikuje komunikacijske prakse¹⁴. Kritika gre tako na račun nelegitimnega omejevanja udeležbe v javni razpravi na človeške akterje, kot tudi na nezmožnost predstavljanja določenih epistemoloških in etičnih zahtev, ključnih za okoljske vrednote, znotraj deliberativnih institucij.

¹⁴ O komunikacijskih praksah sem pisala v poglavju o deliberativni demokraciji.

6 SKLEP

Rdeča nit magistrskega dela je politična teorija – liberalna, deliberativna in zelena. Opis liberalno-predstavniške demokracije je bil le kratek oris trenutno najbolj razširjene politične ureditve. Namen je bil prikazati, na katerih načelih je zgrajena liberalna demokracija, ki se je v prvi vrsti oblikovala kot zaščitnica pravic in svobode posameznikov, ki so najbolj sposobni urejati politično stvarnost, v kateri živijo. Hkrati pa opozoriti na kritike predvsem v povezavi s političnim predstavnštvom, ki ne more zagotoviti, da bo pluralizem vrednot vedno upoštevan pri oblikovanju politik. To je tudi največja kritika liberalne demokracije, ki jo imajo zagovorniki zelenih vrednot.

Deliberativna demokracija se je oblikovala kot kritična alternativa liberalni demokraciji, vprašljiv pa je njen nadaljnji razvoj, saj gre lahko v smeri dopolnjevanja predstavniške demokracije in tako večanja legitimnosti le-te ali pa v smeri odprave obstoječih državnih institucij in vpeljevanju neposrednih oblik udeležbe ljudstva pri oblikovanju in sprejemanju političnih odločitev. Predstavniška demokracija je po eni strani rešila problem zagovarjanja interesov državljanov, po drugi strani pa nas sooči z dilemo, ali so izvoljeni predstavniki zmožni oblikovanja in sprejemanja takšnih političnih odločitev, ki dejansko predstavljajo interese njihovih volivcev. Eno od ključnih področij, kjer bi državljani morali sodelovati je okoljska politika. Deliberativna demokracija vidi rešitev za to pomanjkljivost predstavniške demokracije v deliberaciji, ki rezultira v boljšem razumevanju drugih udeležencev, večji informiranosti o javnih zadevah ter širšem razumevanju posameznikovih interesov. Tu je tudi največja podpora zelenih deliberativni demokraciji, kajti zelene vrednote in prepričanja v predstavnškem sistemu demokracije niso dovolj upoštrevane. Demokratična deliberacija namreč izboljšuje pretok okoljskih informacij z aktivnim vključevanjem različnih akterjev v odločevalski proces, vključno tistih posameznikov in skupin, ki imajo neposredne izkušnje s posledicami okoljskih sprememb. V liberalnih demokracijah so odločevalci oddaljeni od posledic odločitev, ki jih sprejemajo, hkrati pa izkušnje, znanje in perspektive tistih, ki so v stiku s spremembami v ekosistemu, niso upoštrevane. Glede na to, da je okoljsko gibanje raznoliko in da obstaja pluralizem (okoljskih) vrednot, ki so si med seboj včasih konfliktne, ponuja demokratična deliberacija ugodne pogoje za razumevanje in raziskovanje teh nasprotij. Pri deliberativni demokraciji je bistvena možnost in zmožnost posameznikov, da izražajo svoja mnenja, preference ter so istočasno sposobni sprejeti tudi poglede ostalih udeležencev razprave. Deliberacija je nujni predpogoj za predstavljanje in

zagovarjanje zelenih vrednot, kajti pluralizma okoljskih vrednot ne moremo zaobiti. Kljub temu deliberativna demokracija ne more dati zagotovila, da bodo okoljske vrednote imele višjo prioriteto pri sprejemanju okoljskih odločitev, odpre lahko le prostor za izražanje in zagovarjanje vrednot, ki so povezane z ne-človeškim svetom. Za okoljevarstvenike pa verjetno ni dovolj le zagotovilo, da bodo vrednote, ki jih zagovarjajo, lahko predstavljene in argumentirane znotraj procesa političnega odločanja.

Deliberacija povečuje zmožnost refleksije posameznika o okoljskih vrednotah ter posledično tudi možnost spremembe pogleda na te vrednote. Pri posamezniku lahko sproži ponotranjenje interesov narave, kar pomeni, da bodo ljudje razmišljali tudi o drugih interesih in ne zgolj o lastnih. Med deliberacijo o okoljskih temah lahko posameznik spremeni svoje poglede na okolje, poveča podporo kolektivni akciji, prav tako lahko vodi k bolj holističnemu in daljnosežnemu razmišljanju. To vodi do okoljsko racionalnejših politik. Deliberacija pa ni zgolj dopolnitev pomanjkljivosti liberalne demokracije, ampak ima pomembno vlogo tudi pri oblikovanju avtentične in legitimne demokracije. Avtentičnost deliberacije leži v svobodni razpravi, ki poteka brez prisile, prevar, zavajanja. Legitimnost demokracije pa izhaja iz možnosti sodelovanja državljanov v avtentični deliberaciji o kolektivnih odločitvah, ki jih nenazadnje obvezujejo. Tu je tudi glavna razlika med liberalno in deliberativno demokracijo. Liberalna demokracija vir legitimnosti političnega sistema in odločitev vidi v mehanizmu volitev, vendar pa manjka ključni element, ki ga poudarja deliberativna teorija demokracije, in sicer aktivno sodelovanje državljanov pri oblikovanju in sprejemanju odločitev, ki jih neposredno zadevajo. Odločanje o rešitvah okoljskih problemov je nedvomno proces, ki bi moral potekati javno in po načelih deliberacije. Tako bi bile tudi okoljske politike bolj legitime.

V delu sem se namenoma izognila opisovanju kapitalizma kot najbolj razširjene obstoječe ekonomske paradigme in njegovega vpliva na oblikovanje javnih politik v liberalni demokraciji, saj bi s tem preusmerila pozornost od, vsaj po mojem mnenju, bistva magistrskega dela – zapostavljanje in neupoštevanje okoljskih vrednot. Obstoječa oblika liberalno-predstavniške demokracije, ki deluje v okvirih kapitalističnega tržnega sistema, je namreč relativno omejena pri tem, kakšne politike lahko sprejema. V takih razmerah se zelene politike lahko uveljavijo samo, če je škoda, ki jo lahko prinese ekonomiji, minimalna ali pa se celo izkažejo kot poslovno donosne. Zagovornikom zelenih vrednot pa ni najpomembnejše zagotavljanje, morebiti celo kratkoročne, poslovne uspešnosti v državi, ampak premik preko osamljenih primerov uspeha zelenega kapitalizma, kar lahko pomeni tudi spremembo obstoječe državne strukture. Ne glede

na ekonomsko ozadje oblikovanja politik je obstoječa struktura liberalne demokracije nesposobna učinkovitega odzivanja na ekološke probleme, predvsem zaradi kompleksnosti in nedoločnosti, ki sta zanje značilni. Deliberativna demokracija s svojimi institucijami obljublja večjo sistemsko odzivnost na okoljske probleme. Ponuja oblike političnega delovanja, ki bi lahko povečale možnost zelenega in možnega državljanskega sodelovanja, ki bi se lahko oblikovalo kot del trajnega kritičnega dialoga.

Na zastavljeno raziskovalno vprašanje: Ali ima zelena politična teorija, ki je utemeljena na zelenih vrednotah in jih zagovarja, znotraj deliberativne demokracije večje možnosti, da sodeluje pri oblikovanju političnih odločitev, kot jih ima v obstoječi liberalni demokraciji? lahko odgovorim pritrdilno. Liberalna demokracija je utemeljena na zaščiti pravic posameznikov, vendar pravice ne-človeškega sveta v ta sklop niso vključene, res je, da se v primerih hujše okoljske degradacije obravnava tudi kršitev okoljskih pravic, vendar vedno le v odnosu do človeka. Koncept zelenih vrednot pa je mnogo širši in globlji. V kolikor se zelena politična teorija odloči za demokratični sistem, je deliberativna demokracija neprimerno boljša izbira kot liberalna demokracija. Deliberativna demokracija morda ne predstavlja političnega sistema, ki bi lahko zagotovil, da bodo okoljske vrednote vedno upoštevane in vključene v politike, vendar je to tveganje, ki ga prinaša demokratični sistem – pravica do izbire. Nikjer ni zagotovila, da bodo državljani izbrali vrednote in politike, ki jih zagovarjajo zeleni.

7 SEZNAM LITERATURE:

1. Achterberg, Wouter. 2001. Association and Deliberation on Risk Society. V *Associative Democracy: the real third way*, ur. Paul Hirst in Veit Bader, 85–104. London in Portland: Frank Cass Publishers.
2. Baber, Walter F. 2004. Ecology and Democratic Governance: toward a deliberative model of environmental politics. *The Social Science Journal* 41: 331–346. Dostopno prek: <http://www.china-sds.org/kcxfzbg/addinfomanage/lwwk/data/Ecology%20and%20democratic%20governance%20toward%20a%20deliberative%20model%20of%20environmental%20politics.pdf> (27. marec 2012).
3. Bahor, Maja. 2005. *Trajnostni razvoj v okoljski politiki Evropske unije*. Magistrsko delo. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede. Dostopno prek: http://dk.fdv.uni-lj.si/delamag/mag_Bahor-Maja.PDF (23. april 2012).
4. Baker, Susan, Maria Kousis, Dick Richardson in Stephen Young. 1997. *The politics of sustainable development: Theory, policy and practice within the European Union*. London: Routledge.
5. Barry, John. 1999. *Rethinking Green Politics: Nature, Virture and Progress*. London, New Delhi in Thousand Oaks: SAGE Publications.
6. Beck, Ulrich. 2001. *Družba tveganja: na poti v neko drugo moderno*. Ljubljana: Krtina.
7. Birch, Antony H. 2007. *The Concepts and Theories of Modern Democracy*. London in New York: Routledge.
8. Bohman, James. 1996. *Public Deliberation*. Cambridge, Massachusetts, London: MIT Press.
9. Botzler, Richard G. in Susan J. Armstrong, ur. 1998. *Environmental Ethics: Divergence and Convergence*. Boston: The McGraw-Hill Companies.
10. Bučar, Bojko, Zlatko Šabič in Milan Brglez. 2002. *Navodila za pisanje seminarske naloge in diplomskega dela*. Ljubljana. FDV.
11. Carter, Neil. 2001. *The Politics of the Environment: Ideas, Activism, Policy*. Cambridge: University Press.
12. Cohen, Joshua. 1989. Deliberation and Democratic Legitimacy. V *The Good Polity: Normative Analysis of the State*, ur. Alan Hemlin in Philip Pettit, 17–34. Oxford, Cambridge: Basil Blackwell.

13. Cox, Robert. 2006. *Environmental Communication and the Public Sphere*. Thousand Oaks, London, New Delhi: Sage Publications.
14. De Shalit, Avner. 2000. *The Environment: Between Theory and Practice*. New York: Oxford University Press Inc.
15. Dobson, Andrew. 1995. Afterword. V *The Politics of Nature: Explorations in green political theory*, ur. Andrew Dobson in Paul Lucardie, 229–234. London, New York: Routledge.
16. Dobson, Andrew. 1996. Democratising Green Theory. V *Democracy and green political thought: Sustainability, rights and citizenship*, ur. Brian Doherty in Mario De Geus, 132–148. London in New York: Routledge.
17. Dobson, Andrew. 2007. *Green Political Thought*. Tretja izdaja. London in New York: Routledge.
18. Doherty, Brian in Mario De Geus, ur. 1996. *Democracy and green political thought: Sustainability, rights and citizenship*. London in New York: Routledge.
19. Dryzek, John S. 2000. *Deliberative Democracy and Beyond*. New York: Oxford University Press.
20. Eckersley, Robin. 2000. Deliberative democracy, ecological representation and risk: towards the democracy of the affected. V *Democratic Innovation: Deliberation, Representation and Association*, ur. Michael Saward, 117–132. London, New York: Routledge.
21. Elster, Jon. 1998. *Deliberative Democracy*. Cambridge: Cambridge University Press.
22. Ferry, Luc. 1998. *Novi ekološki red: drevo, žival in človek*. Ljubljana: Krtina.
23. Fishkin, James S. 1992. *The Dialogue of Justice: Toward a Self-reflective Society*. London, New Haven: Yale University Press.
24. Fishkin, James S. in Robert C. Luskin. 2000. The quest for deliberative democracy. V *Democratic Innovation: Deliberation, Representation and Association*, ur. Michael Saward, 17–28. London, New York: Routledge.
25. Forst, Reiner. 2001. The Rule of Reasons. Three Models of Deliberative Democracy. *Ratio Juris* 14 (2): 345–378. Dostopno prek: <http://web.ebscohost.com.nukweb.nuk.unilj.si/ehost/pdf?vid=13&hid=104&sid=54e324f2-ccca-4769-93d3-ae99717f5bb6%40sessionmgr104> (20. marec 2008).
26. Fromm, Erich. 1976. *To have or to be?* New York, Hagerstown, San Francisco, London: Harper & Row, Publishers.

27. Galić, Branka. 2002. Politička ekologija i zelena politika. *Socialna ekologija* 11 (1–2): 1–14.
28. Goodin, Robert E. 2003. A Green Theory of Value. V *Explorations in Environmental Political Theory: Thinking About What We Value*, ur. Joel Jay Kassiola, 128–148. Armonk, New York, London, England: M. E. Sharpe.
29. Giddens, Anthony. 2000. *Tretja pot: prenova socialne demokracije*. Ljubljana: Orbis.
30. Grad, Franc, Igor Kaučič, Ciril Ribičič in Ivan Kristan, ur. 1999. *Državna ureditev Slovenije*. Ljubljana: Uradni list Republike Slovenije.
31. Gutmann, Amy in Dennis Thompson. 2002. Deliberative Democracy Beyond Process. *The Journal of Political Philosophy* 10 (2): 153–174. Dostopno prek: <http://web.ebscohost.com.nukweb.nuk.uni-lj.si/ehost/pdf?vid=13&hid=104&sid=54e324f2-ccca-4769-93d3-ae99717f5bb6%40sessionmgr104> (20. marec 2008).
32. Gutmann, Amy in Dennis Thompson. 2004. *Why Deliberative Democracy?* Princeton: Princeton University Press.
33. Harej, Nataša. 2002. *Udeležba javnosti pri sprejemanju odločitev na področju reševanja okoljskih vprašanj*. Diplomsko delo. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede. Dostopno prek: <http://dk.fdv.uni-lj.si/dela/Harej-Natasa.PDF> (17. junij 2008).
34. Hayward, Tim. 1995. *Ecological Thought: An Introduction*. Cambridge, UK: Polity Press; Oxford; Cambridge, MA: Blackwell Publishers.
35. Held, David. 1989. *Modeli demokracije*. Ljubljana: Univerzitetna konferenca ZSMS.
36. Helm, Dieter. 2000. *Environmental Policy: Objectives, Instruments and Implementation*. Oxford: Oxford University Press.
37. Hendriks, Carolyn M. 2006. Integrated Deliberation: Reconciling Civil Society's Dual Role in Deliberative Democracy. *Political Studies* 2: 486–508. Dostopno prek: <http://proquest.umi.com.nukweb.nuk.uni-lj.si/pqdweb?index=44&did=1040071421&SrchMode=1&sid=1&Fmt=6&VInst=PROD&VType=PQD&RQT=309&VName=PQD&TS=1206035936&clientId=16601> (20. marec 2008).
38. Ivačič, Anita. 2005. *Okoljska etična misel in politična akcija*. Magistrsko delo. Ljubljana: FDV. Dostopno prek: http://dk.fdv.uni-lj.si/delamag/mag_Ivacic-Anita.PDF (19. maj 2011).
39. Jurca, Maja. 2007. *Volilna participacija v Sloveniji*. Diplomsko delo. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede. Dostopno prek: <http://dk.fdv.uni-lj.si/diplomska/pdfs/Jurca-Maja.PDF> (17. junij 2008).

40. Kasse, Max, Kenneth Newton in Niko Toš, ur. 1999. *Zaupanje v vlado in zaupanje Slovencev v demokratični sistem*. Ljubljana: Liberalna akademija in Znanstvena knjižnica FDV.
41. Kassiola, Joel Jay. 2003a. Introduction and Overview: The Nature of Environmental Political Theory. V *Explorations in Environmental Political Theory: Thinking About What We Value*, ur. Joel Jay Kassiola, 3-13. Armonk, New York, London, England: M. E. Sharpe.
42. Kassiola, Joel Jay. 2003b. The »Tragedy« of Modernity: How Environmental Limits and the Environmental Crisis Produce the Need for Postmodern Values and Institutions. V *Explorations in Environmental Political Theory: Thinking About What We Value*, ur. Joel Jay Kassiola, 14-36. Armonk, New York, London, England: M. E. Sharpe.
43. Keil, Roger, David V.J. Bell, Peter Penz in Leesa Fawcett. 1998. Editor's introduction: Perspectives on global political ecology. V *Political Ecology: global and local*, ur. Roger Keil, David V.J. Bell, Peter Penz, Leesa Fawcett, 1-16. London in New York: Routledge.
44. Latour, Bruno. 2004. *Politics of Nature: How to Bring the Sciences into Democracy*. Cambridge in London: Harvard University Press.
45. Laycock, David, ur. 2004. *Representation and Democratic Theory*. Vancouver, Toronto: UBC Press.
46. Lindeman, Mark. 2002. Opinion Quality and Policy Preferences in Deliberative Research. V *Political Decision-making, Deliberation and Participation*, ur. Michael X. Delli Carpini, Leonie Huddy in Robert Y. Shapiro, 195–224. Amsterdam, Boston: JAI.
47. Lipschutz, Ronnie D. 2004. *Global Environmental Politics: Power, Perspectives, and Practice*. Washington: QS Press.
48. Love, Nancy S. 1998. *Understanding Dogmas and Dreams*. Chantam, Ney Jersey: Chantam House Publishers, Inc.
49. Luke, Timothy W. 1999. *Capitalism, Democracy and Ecology: departing from Marx*. Urbana, Chicago: University of Illinois Press.
50. Lukšič, Andrej. 2005. Elektronska demokracija na lokalni ravni v Sloveniji – poskus konceptualizacije. V *Lokalna demokracija II.: Uresničevanje lokalne samouprave v Sloveniji*, ur. Marjan Brezovšek in Miro Haček, 229-250. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
51. Marega, Milena in Drago Kos, ur. 2002. *Aarhuška konvencija v Sloveniji: strokovna priporočila za implementacijo Konvencije o dostopu do informacij, udeležbi javnosti pri*

- odločanju in dostopu do pravnega varstva v okoljskih zadevah*. Ljubljana: Regionalni center za okolje za srednjo in vzhodno Evropo.
52. McLaughlin, Andrew. 2003. Industrialism and Deep Ecology. V *Explorations in Environmental Political Theory: Thinking About What We Value*, ur. Joel Jay Kassiola, 104-127. Armonk, New York, London, England: M. E. Sharpe.
 53. Meadows, Donella H. in dr. 1974. *Meje rasti: poročilo za raziskavo rimskega kluba o težavnem položaju človeštva*. Ljubljana: Cankarjeva založba.
 54. Mendelberg, Tali. 2002. The Deliberative Citizen: Theory and Evidence. V *Political Decision-making, Deliberation and Participation*, ur. Michael X. Delli Carpini, Leonie Huddy in Robert Y. Shapiro, 151-194. Amsterdam, Boston: JAI.
 55. Meyer, John M. 2006. Political Theory and the Environment. V *The Oxford Handbook of Political Theory*, ur. John S. Dryzek, Bonnie Honig in Anne Phillips, 773–791. New York: Oxford University Press.
 56. Milbrath, Lester W. 2003. Envisioning a Sustainable Society. V *Explorations in Environmental Political Theory: Thinking About What We Value*, ur. Joel Jay Kassiola, 37-52. Armonk, New York, London, England: M. E. Sharpe.
 57. Naess, Arne. 1997. Sustainable development and the deep ecology movement. V *The politics of sustainable development: Theory, policy and practice within the European Union*, ur. Susan Baker, Maria Kousis, Dick Richardson, Stephen Young, 61–71. London in New York: Routledge.
 58. Nino, Carlos Santiago. 1996. *The Constitution of Deliberative Democracy*. London, New Haven: Yale University Press.
 59. Offe, Claus. 1987. *Nova družbena gibanja: izziv mejam institucionalne politike*. Ljubljana: Delavska enotnost.
 60. Pirages, Dennis. 2003. Building Sustainable Societies: The Third Revolution in Human Affairs. V *Explorations in Environmental Political Theory: Thinking About What We Value*, ur. Joel Jay Kassiola, 52-65. Armonk, New York, London, England: M. E. Sharpe.
 61. Pyrz, Greg. 2004. Demanding Deliberative Democracy and Representation. V *Representation and Democratic Theory*, ur. David Laycock, 179–196. Vancouver, Toronto: UBC Press.
 62. Rättilä, Tiina. 2000. Deliberation as a public use of reason – or, what public? whose reason? V *Democratic Innovation: Deliberation, Representation and Association*, ur. Michael Saward, 40–52. London, New York: Routledge.

63. Richardson, Henry S. 2002. *Democratic Autonomy: Public Reasoning about the Ends of Policy*. New York: Oxford University Press.
64. Rus, Veljko in Niko Toš. 2005. *Vrednote Slovencev in Evropejcev: Analiza vrednotnih orientacij Slovencev ob koncu stoletja*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
65. Ryfe, David Michael. 2002. The Practice of Deliberative Democracy: A Study of 16 Deliberative Organizations. *Political Communication* 2: 359–377. Dostopno prek: <http://web.ebscohost.com.nukweb.nuk.uni-lj.si/ehost/pdf?vid=13&hid=104&sid=54e324f2-ccca-4769-93d3-ae99717f5bb6%40sessionmgr104> (20. marec 2008).
66. Sartori, Giovanni. 1987. *The Theory of Democracy Revisited. Part one: The Contemporary Debate*. Chatham: Chatham House Publishers, Inc.
67. Saward, Michael. 1995. Green Democracy? V *The Politics of Nature: Explorations in green political theory*, ur. Andrew Dobson in Paul Lucardie, 63–80. London, New York: Routledge.
68. Saward, Michael. 2000. Less than Meets the Eye: Democratic Legitimacy and Deliberative Theory. V *Democratic Innovation: Deliberation, Representation and Association*, ur. Michael Saward, 66–77. London, New York: Routledge.
69. Shapiro, Ian, ur. 2011. *The Real World of Democratic Theory*. Princeton in Woodstock: Princeton University Press.
70. Smith, Graham. 2000. Toward deliberative institutions. V *Democratic Innovation: Deliberation, Representation and Association*, ur. Michael Saward, 29–39. London, New York: Routledge.
71. Smith, Graham. 2003. *Deliberative Democracy and the Environment*. London, New York: Routledge.
72. Sovdat, Irena. 2008. *Deliberativna demokracija kot kritika liberalne demokracije*. Diplomsko delo. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede. Dostopno prek: <http://dk.fdv.uni-lj.si/diplomska/pdfs/Sovdat-Irena.PDF> (27. januar 2012).
73. Suderlin, William D. 2003. *Ideology, Social Theory and the Environment*. Lanham, Boulder, New York, Oxford: Rowman & Littlefield Publishers, Inc.
74. Štrajn, Darko, ur. 1995. *Mele liberalizma: refleksije prehoda v demokracijo*. Ljubljana: Društvo za proučevanje politične demokracije in liberalizma.
75. Tomšič, Matevž. 2002. *Politična stabilnost v novih demokracijah*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.

76. Turton, Anthony R. 2001. *The Construction of Knowledge and the Climate Change Debate: A Perspective from the Developing South*. Candriani, Italy: ISODARCO Summer School "Global Climate Change and Impact on Natural Resources".
77. Valadez, Jorge M. 2001. *Deliberative Democracy: Political Legitimacy and Self-determination in Multicultural Societies*. Boulder, Oxford: Westview Press.
78. Weale, Albert. 1989. The Limits of Democracy. V *The Good Polity: Normative Analysis of the State*, ur. Alan Hemlin in Philip Pettit, 35–48. Oxford, Cambridge: Basil Blackwell.
79. Wissenburg, Marcel. 1998. *Green liberalism: the free and green society*. London in Pennsylvania: University London College Press.
80. Zimmerman, Michael E. 2003. On Reconciling Progressivism and Environmentalism. V *Explorations in Environmental Political Theory: Thinking About What We Value*, ur. Joel Jay Kassiola, 149-177. Armonk, New York, London, England: M. E. Sharpe.